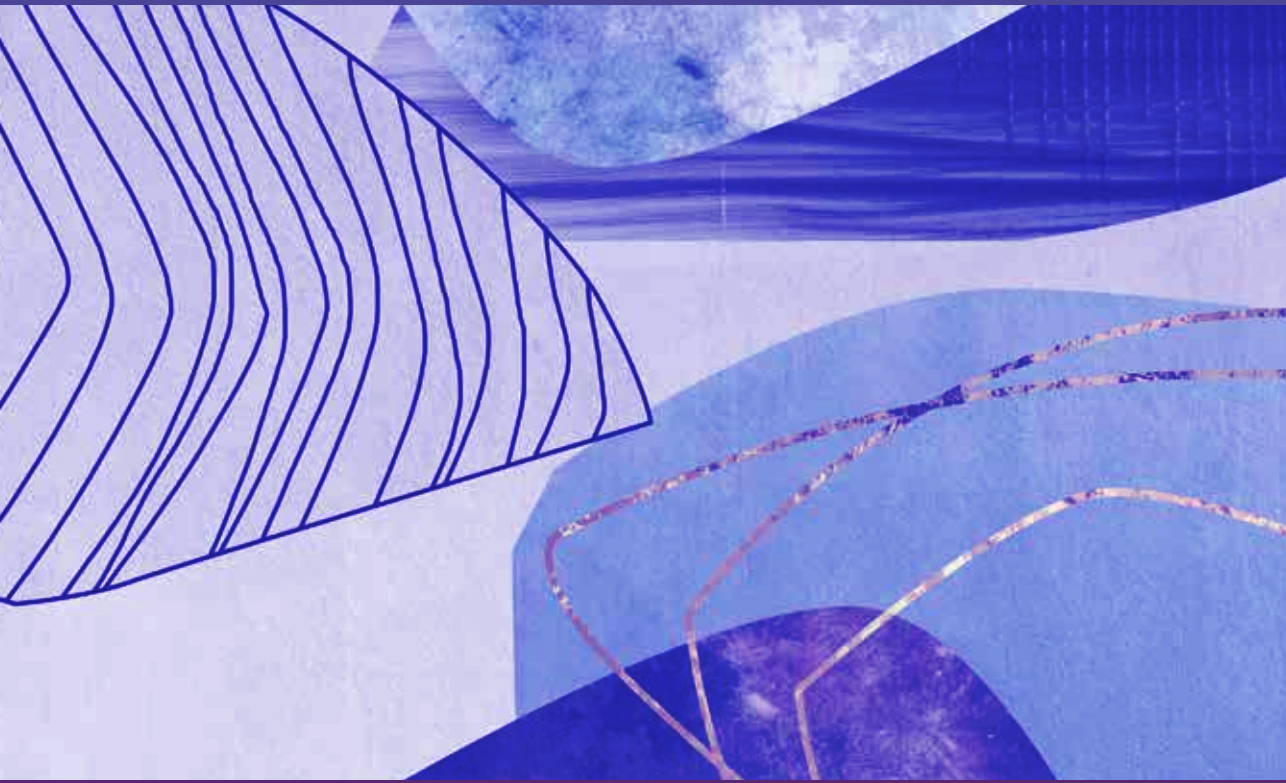

nr 4(25)/2025

ISSN 2391-5137

Językoznawstwo

Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Komitet redakcyjny

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal (redaktor naczelny)

prof. nadzw. dr hab. Joanna Satola-Staškowiak (z-ca redaktora naczelnego)

Redaktorzy tematyczni

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal, dr Anna Fadecka, dr Olga Majchrzak

Redaktorzy językowi

Anna Fadecka (jęz. polski), Michael Fleming (jęz. angielski), Wiesław Przybyła (jęz. francuski), Radosław Lis (jęz. niemiecki), Irina Kabyszewa (jęz. rosyjski)

Rada Naukowa

prof. dr hab. Diana Blagoeva (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk, Bułgaria)

prof. dr hab. Grażyna Habrajska (Uniwersytet Łódzki)

prof. dr hab. Eugene Ivanov (Mohylev State A. Kuleshov University, Białoruś)

dr Anna Kisiel (KU Leuven, Belgia)

prof. dr hab. Siya Kolkovska (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk, Bułgaria)

dr Beata Nawrot-Lis (Uniwersytet Radomski im. Kazimierza Pułaskiego)

prof. nadzw. dr hab. Julia Mazurkiewicz-Sułkowska (Uniwersytet Łódzki)

prof. dr hab. Wolfgang Mieder (University of Vermont, USA)

prof. dr hab. Jan Miodek (Uniwersytet Wrocławski)

prof. dr hab. Valerij Mokienko (Petersburski Uniwersytet Państwowy, Rosja)

prof. dr hab. Tatiana Shkapenko (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. E. Kanta, Rosja)

prof. nadzw. dr hab. Andrzej Sitarski (UAM w Poznaniu)

dr hab. Dalibor Sokolović (Uniwersytet Belgradzki, Serbia)

dr Slávka Tomaščíková (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja)

prof. dr hab. Harry Walter (Universität Greifswald, Niemcy)

prof. dr hab. Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski)

Redaktorzy naukowemu numeru

prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal

Recenzenci numeru

prof. dr hab. Gintautas Kundrotas (Vytautas Magnus University, Litwa)

prof. dr hab. Andrey Zaynuldinov (University of Barcelona, Hiszpania)

dr Dorota Drużyłowska (Uniwersytet Wrocławski)

dr Agata Piasecka (Uniwersytet Łódzki)

Redakcja „Językoznawstwa” Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Katedra Komunikacji Językowej

90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, pok. K315

e-mail: jezykoznawstwo@ahelodz.pl, tel. 42 29 95 676

www.jezykoznawstwo.ahelodz.pl

© Copyright by Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Łódź 2025

ISSN 1897-0389 e-ISSN 2391-5137

Wersją podstawową jest wersja drukowana. Numeracja stron zgodna z wydaniem papierowym.

Skład DTP Monika Poradecka

Druk i oprawa SOWA – Druk na życzenie

Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi

90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, tel. 42 63 15 908

e-mail: wydawnictwo@ahelodz.pl

www.wydawnictwo.ahelodz.pl

Spis treści

Aleksander Juszczyński Fonologiczna innowacja w średniowiecznej Islandii. Pierwsza rozprawa gramatyczna jako prekursorski opis systemu dźwiękowego języka	7
Łukasz Stolarski Positions of Polish phonemic vowels in the IPA Vowel Diagram estimated using neural networks trained on Cardinal Vowel Productions	23
Piotr A. Owsinski Felder der verbalen Aggression und Wortbildungspotenzial in der Kommunikation von Lehrerinnen mit deren Schülern in der Zeichentrickserie <i>Włacy Móch</i> (2006–2011)	35
Jakub Sroka <i>Nalot! Przygotować się na „udziwienie”!</i> – o komendach i ostrzeżeniach występujących w mowie obozowej używanej na Majdanku	51
Agnieszka Kijak Subiektywnie–pozytywnie o psie (na podstawie wypowiedzi respondentów – miłośników i sympatyków czworonogów)	65
Bartosz Warzycki F. Scott Fitzgerald’s unwanted child: A functionalist perspective on the Polish translation of <i>The Curious Case of Benjamin Button</i>	83
Agnieszka Pietrzak Człowiek versus maszyna. Tłumaczenie maszynowe jako narzędzie pracy tłumacza tekstów specjalistycznych	99
Mikhail Khmelevskii, Aleksandr Savchenko Балто-славянские параллели на материале фразеологизмов с компонентом «черт»	111
Anastasia Bezuglaya Образ российской провинции на примере кинотекста «Чики» (анализ вербального компонента)	125
Paulina Kłos-Czerwińska Sign and meaning: A pragmatic intervention	143

Alireza Mahmoodi	
Bi-uniqueness violation in Old and Modern English personal pronouns: How and by which pronouns?	155
Agnieszka Świątek	
Poprawność językowo-stylistyczna artykułów internetowych o tematyce biznesowej	165
Katarzyna Burska	
Wartościowanie piłkarzy i ich gry (na przykładzie ocen po meczach reprezentacji Polski)	177

List of Contents

Aleksander Juszczyński	
Phonological innovation in medieval Iceland: The first grammatical treatise as a pioneering description of the language's sound system	7
Łukasz Stolarski	
Positions of Polish phonemic vowels in the IPA Vowel Diagram estimated using neural networks trained on Cardinal Vowel Productions	23
Piotr A. Owskiński	
Areas of verbal aggression and the potential of word formation in teachers' communication with students in the animated series <i>Włatcy Móch</i> (2006–2011)	35
Jakub Sroka	
<i>Nalot! Przygotować się na „udziwienie”!</i> – about commands and warnings found in the camp language used at Majdanek	51
Agnieszka Kijak	
Subjectively–positive about dogs (based on the statements of respondents – lovers and supporters of four-legged friends)	65
Bartosz Warzycki	
F. Scott Fitzgerald's unwanted child: A functionalist perspective on the Polish translation of <i>The Curious Case of Benjamin Button</i>	83
Agnieszka Pietrzak	
Human versus machine: machine translation as a tool in the work of a specialist translator	99
Mikhail Khmelevskii, Aleksandr Savchenko	
Balto-Slavic parallels of the phraseological units with the component 'chert' (<i>devil</i>)	111
Anastasia Bezuglaya	
The image of the Russian province in the film text “Chiki”: A case study of verbal expression	125
Paulina Kłos-Czerwińska	
Sign and meaning: A pragmatic intervention	143

Alireza Mahmoodi	
Bi-uniqueness violation in Old and Modern English personal pronouns: How and by which pronouns?	155
Agnieszka Świątek	
Linguistic and stylistic correctness of online articles on business topics	165
Katarzyna Burska	
Evaluating football players and their performance (based on post-match ratings of the Polish national team)	177

Aleksander Juszczyński
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: aleksander.juszczyński@doctoral.uj.edu.pl

Fonologiczna innowacja w średniowiecznej Islandii. Pierwsza rozprawa gramatyczna jako prekursorski opis systemu dźwiękowego języka

Phonological innovation in medieval Iceland: The first grammatical treatise as a pioneering description of the language's sound system

Streszczenie

Pierwsza rozprawa gramatyczna (*Fyrsta málfræðiritgerðin*) powstała w XII wieku na Islandii stanowi jedno z najwcześniejszych i najbardziej innowacyjnych dzieł opisujących system dźwiękowy języka w sposób zbliżony do współczesnych metod językoznawczych. Autor, pozostający anonimowy, podejmuje pionierską próbę stworzenia pisma fonemicznego, w którym każdemu fonemowi przyporządkowany jest odrębny znak graficzny. Opracowuje dokładną klasyfikację samogłosek i spółgłosek na podstawie ich cech fonetycznych, takich jak długość, nosowość czy miejsce artykulacji, oraz proponuje nową nomenklaturę liter opartą na ich funkcji w języku mówionym. Traktat wyróżnia się nie tylko precyzją opisu, ale także przejrzystością argumentacji oraz wyraźnym dążeniem do standaryzacji pisowni islandzkiej. Omawiane rozwiązania są prekursorskim przejawem podejścia fonologicznego, które zostanie ujęte w ramy naukowe dopiero w XX wieku przez szkołę praską. Dzieło to pozostaje jednym z najważniejszych zabytków średniowiecznego językoznawstwa europejskiego i cennym źródłem do badań nad historią języka islandzkiego.

Słowa kluczowe: fonologia, fonetyka historyczna, pismo fonemiczne, XII wiek, język islandzki, gramatyka średniowieczna, historia językoznawstwa

Abstract

The *First Grammatical Treatise* (*Fyrsta málfræðiritgerðin*), written in the 12th century in Iceland, is one of the earliest and most innovative works to describe the sound system of a language in a way that closely resembles modern linguistic methods. Its anonymous author undertakes a pioneering attempt to create a phonemic script in which each phoneme is assigned a distinct graphic symbol. The treatise offers a detailed classification of vowels and consonants based on their phonetic features, such as length, nasality, or place of articulation, and proposes a new nomenclature for letters grounded in their function in spoken language. The work stands out not only for the precision of its description but also for the clarity of its argumentation and its clear aim to standardize Icelandic orthography. The solutions discussed represent an early manifestation of a phonological approach that would not be formally conceptualized until the 20th century by the Prague School. This treatise remains one of the most important monuments of medieval European linguistics and a valuable source for research on the history of the Icelandic language.

Keywords: phonology, historical phonetics, phonemic script, 12th century, Icelandic language, medieval grammar, history of linguistics

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie *Fyrsta málfræðiritgerðin*¹, czyli *Pierwszego traktatu gramatycznego*², jednego z najważniejszych i zarazem najwcześniejszych dzieł językoznawczych napisanych w języku staroislandzkim. Traktat ten stanowi unikalne świadectwo wczesnej refleksji nad językiem ojczystym i prób jego systematycznego opisu – zarówno fonologicznego, jak i ortograficznego. Mimo fundamentalnego znaczenia FMR dla historii europejskiej myśli językoznawczej w języku polskim nie istnieje dotąd żadne szczegółowe opracowanie poświęcone temu tekstowi.

Na szczególną uwagę zasługuje metodologia badawcza autora traktatu, która w sposób zadziwiająco nowoczesny podchodziła do analizy języka. Autor FMR wykazuje się świadomością systemowości języka, precyzyjnie opisując różnice fonetyczne i postulując reformę ortografii, która lepiej oddawałaby rzeczywiste brzmienie języka mówionego. Tego rodzaju podejście wyprzedzało swoją epokę o niemal 700 lat – pod względem rygoru naukowego i trafności obserwacji traktat przewyższa wiele prac językoznawczych aż do XX wieku.

Artykuł powstał na podstawie notatek przygotowawczych do egzaminu na zajęciach prowadzonych przez Jóna Axela Harðarsona, któremu pragnę wyrazić serdeczne podziękowania za przekazaną wiedzę, inspirację i klarowne wprowadzenie w zagadnienia średniowiecznej fonologii islandzkiej.

Czym jest *Fyrsta málfræðiritgerðin*

*Fyrsta málfræðiritgerðin*³ (FMR), czyli *Pierwsza rozprawa gramatyczna*, stanowi jedno z najważniejszych i najstarszych źródeł do badań nad historią języka staroislandzkiego.

¹ Dalej nazywana również FMR.

² Notowano także użycie nazwy *Pierwszy traktat gramatyczny*.

³ Występuje rzadziej pod nazwą *Um latinustafrofið* (Collinder, 1957).

Traktat ten zachował się w manuskrypcie znanym jako *Wormsbók* (*Codex Wormianus*)⁴, będącym jednym z głównych rękopisów *Eddy Snorriego*. Badacze są zgodni co do tego, że traktat powstał w okresie między rokiem 1125 a 1175, przy czym przeważa pogląd, że jego powstanie należy datować na drugi kwartał XII wieku, a bardziej precyzyjnie na lata 1130–1140 (Kvaran, 2001).

Z kolei sam rękopis *Wormsbók* datowany jest na około połowę XIV wieku, co oznacza, że od czasu powstania FMR dzieli go blisko dwieście lat. Różnica ta ma istotne znaczenie dla interpretacji tekstu – choć przekaz zawarty w *Codex Wormianus* wiernie oddaje treść traktatu, to nie zachowuje jego oryginalnej pisowni z XII wieku. Zamiast tego tekst odzwierciedla ortograficzne normy językowe charakterystyczne dla średniowiecznego standardu połowy XIV wieku. Mimo to część przytoczonych w traktacie przykładów zachowała swoje archaiczne formy, co dostarcza cennego materiału do badań nad fonologią i ewolucją pisowni języka staroislandzkiego.

Autor *Pierwszej rozprawy gramatycznej* pozostaje anonimowy, lecz w literaturze językoznawczej przyjęło się określać go mianem „pierwszego gramatyka” (*fyrsti málfræðingurinn*), ponieważ to właśnie on jako pierwszy podjął próbę systematycznego opisu islandzkiego systemu fonologicznego oraz adaptacji alfabetu łacińskiego do specyfiki języka islandzkiego. Głównym celem autora było stworzenie nowego systemu pisma, który uwzględniałby te głoski języka islandzkiego, których nie sposób było oddać literami alfabetu łacińskiego.

Zasadnicza część traktatu poświęcona jest opisowi fonemów, czyli dźwięków mających funkcję rozróżniającą znaczenie wyrazów. Autor wykazuje się zaskakująco nowoczesnym podejściem: ilustruje istnienie fonemów poprzez zestawienie par minimalnych, takich jak *sár, sér, sór, súr, sýr, sær*, wykazując, że zmiana jednej głoski w tym samym kontekście prowadzi do zmiany znaczenia. Ponadto autor zauważa istnienie wariantów nosowych głosek – zjawiska współcześnie nieobecnego w języku islandzkim. Co szczególnie istotne, autor FMR stosuje intuicyjnie zasady, które zostały formalnie ugruntowane w fonologii dopiero w XX wieku.

Wyszktałenie autora i system nauczania na Islandii w XII wieku

Choć o autorze *Fyrsta málfræðiritgerðin* nie zachowały się żadne bezpośrednie informacje biograficzne, nie ulega wątpliwości, że musiał być on osobą wykształconą, zaznajomioną zarówno z językiem mówionym, jak i z łacińską tradycją intelektualną. Jego głęboka świadomość struktury fonologicznej języka, umiejętność analizy dźwięków oraz próba wprowadzenia nowej, systematycznej ortografii wskazują na wysoki poziom kompetencji teoretycznych – rzadko spotykany w realiach XII-wiecznej Islandii.

⁴ *Codex Wormianus* (AM 242 fol) jest jednym z czterech głównych rękopisów *Eddy Prozaicznej*.

Edukacja na Islandii w średniowieczu

W średniowieczu szkolnictwo islandzkie dopiero się kształtowało i miało przede wszystkim charakter prywatny. Nauka odbywała się w formie relacji mistrz–uczeń, najczęściej w domach wykształconych duchownych. Przykładem może być Þorlákur Þórhallsson, późniejszy biskup Skálholtu, który początkowo uczył się psalterza w domu, a następnie pobierał nauki u Eyjólfa Sæmundarsona w Oddi. Najstarsze świadectwo istnienia instytucjonalnego szkolnictwa na Islandii pochodzi z *Jóns saga helga* (Gade, 2009), w której opisano założenie szkoły biskupiej przy katedrze w Hólar przez biskupa Jóna Ögmundarsona na początku XII wieku. Szkoła ta miała strukturę przypominającą kontynentalne modele nauczania i zatrudniała nauczycieli z zagranicy, jak na przykład Gísli Finnason z Gotlandii, sprowadzony specjalnie w celu nauczania przyszłych kapłanów.

Islandzkie ośrodki naukowe – takie jak Oddi, Skálholt czy Hólar – inspirowały się wzorcami kontynentalnymi, zwłaszcza z Francji, gdzie w XI i XII wieku działali wybitni uczeni przy katedrach w Chartres i Paryżu. Edukacja opierała się tam na studium łaciny, psalterza i siedmiu sztuk wyzwolonych (*artes liberales*), podzielonych na trivium (gramatyka, retoryka, dialektyka) i quadrivium (arytmetyka, geometria, astronomia, muzyka). Trivium uważano za niezbędne przygotowanie do teologii i interpretacji Pisma Świętego.

Program nauczania w szkołach europejskich aż do około 1200 roku pozostawał zasadniczo niezmienny. Wśród podstawowych tekstów wykorzystywanych do nauki znajdowały się dzieła klasycznych autorów, takich jak Wergiliusz, Owidiusz czy Salustiusz, a także podręczniki o charakterze dydaktycznym i gramatycznym. Powszechnie wykorzystywano sentencje Katona (*Disticha Catonis*, III w. n.e.), bajki Ezopa – często w wersji wierszowanej autorstwa Awianusa (IV w. n.e.) – oraz podręczniki gramatyczne Donata (IV w. n.e.) i Pryscjana (V/VI w. n.e.). Teksty te stanowiły fundament średniowiecznej edukacji łacińskiej i były obecne także w islandzkich środowiskach uczonych, szczególnie tych związanych z Kościołem.

Wykształcenie autora i struktura retoryczna traktatu

Na podstawie zawartości *Fyrsta málfræðiritgerðin* można przypuszczać, że jej autor zdobył wykształcenie w jednym z islandzkich centrów nauki – takich jak Oddi lub Hólar – albo że kształcił się za granicą, gdzie miał dostęp do ówczesnych debat filologicznych, scholastyki oraz nowoczesnych (jak na swoje czasy) metod opisu języka. Wiedza i metodologia, jaką prezentuje w swoim traktacie, zdecydowanie wykraczają poza standard edukacji lokalnej. Autor wykazuje się doskonałą znajomością zagadnień z zakresu fonologii, gramatyki i ortografii, a także świadomością językowej pokrewności w ramach grupy germańskiej.

Fyrsta málfræðiritgerðin została napisana w oparciu o klasyczne zasady retoryki, co wskazuje na wykształcenie autora w zakresie tzw. trivium – gramatyki, retoryki i dialektyki (logiki). Struktura tekstu odpowiada łacińskim wzorcom kompozycyjnym, znanym z klasycznej teorii mówienia (*ars rhetorica*), w której wyróżnia się cztery podstawowe części:

1. Exordium (wstęp): określenie celu oraz zarys tematyki.
2. Narratio (przedstawienie faktów): opis rzeczywistego stanu języka.

3. Argumentatio (uzasadnienie): przeprowadzenie rozumowania i dowodów.

4. Peroratio (zakończenie).

Granice między tymi częściami nie są ostre, jednak funkcjonalnie są obecne. Traktat dzieli się na dwa główne rozdziały: pierwszy poświęcony jest systemowi samogłosek, drugi – spółgłosek. W obu partiach autor przeprowadza zarówno opis, jak i logicznie uporządkowaną argumentację. Stosuje przy tym klasyczne figury retoryczne, takie jak *subjectio* i *refutatio* – wprowadzenie hipotetycznego przeciwnika oraz obalenie jego argumentów. Między rozdziałami pojawia się też krótki fragment przejściowy (*brevis interpositio*), co dodatkowo podkreśla przemyślaną i zaplanowaną strukturę tekstu.

W przedmowie autor odwołuje się do przykładu języka angielskiego, w którym – jego zdaniem – litery łacińskie są stosowane zgodnie z rzeczywistym brzmieniem mowy, a w razie potrzeby tworzy się nowe znaki dla specyficznych dźwięków dla języka staronordyckiego. To rozwiązanie uważa za najbardziej odpowiednie również dla języka islandzkiego. Świadczy to o jego znajomości języka angielskiego oraz o świadomości pokrewieństwa między językami germańskimi. Autor wprost wskazuje, że języki nordyckie i angielski mają wspólne pochodzenie, mimo że z czasem uległy znaczącym zmianom: „Nú eptir þeira dæmum, alls vér erum einnar tungu, þó at górk hafi mjök önnur tveggja eða nökkut báðar⁵”.

Osoba autora

Pomimo wieloletnich badań autor *Fyrsta málfræðiritgerðin* pozostaje nieznany. W literaturze przedmiotu zaproponowano jednak szereg hipotez autorstwa, wskazując możliwych twórców wśród wykształconych islandzkich duchownych i uczonych XII wieku. Wśród kandydatów wymienianych przez badaczy znajdują się znane postacie epoki (Benediktsson, 1972: 202–203): pierwszy opat klasztoru w Munkaþverá (1155–1160), Nikulás Sæmundarson, drugi opat klasztoru w Þingeyri (1148–1158), Þóroddur Gamlason *rúnameistari* (ur. ok. 1085), Eyjólfur Sæmundarson *fróða* (zm. 1158), Hallur Teitsson (1085–1150), Gissur Hallsson (ok. 1125–1206), Gunnar Bjarnarson, prezbiter znany jako Rúnagunnar (zm. 1193), a także biskupi Þorlákur Þórhallsson (1133–1193) i Páll Jónsson (1155–1211).

Jeżeli założyć, zgodnie z przyjmowaną powszechnie datacją, że traktat powstał w latach 1130–1140, wówczas czterej ostatni spośród wymienionych – Gissur, Gunnar, Þorlákur i Páll – nie mogą być brani pod uwagę ze względu na zbyt młody wiek w momencie powstania dzieła. Spośród pozostałych najczęściej wskazywanym kandydatem jest Hallur Teitsson z Haukaðalr, o którym przekazy źródłowe wspominają jako o osobie wyjątkowo biegłej w językach. Hipoteza ta znajduje dobre uzasadnienie zarówno w świetle kompetencji przypisywanych Hallurowi, jak i chronologii, która pozostaje w zgodzie z najczęściej przyjmowanym okresem powstania *Fyrsta málfræðiritgerðin*.

⁵ „Teraz, idąc za ich przykładem, ponieważ mówimy jednym językiem, chociaż jedna z jego odmian – lub obie – znacznie się zmieniła” (wszystkie tłumaczenia autorstwa A.J.).

Fyrsta málfræðiritgerðin

Celem autora było stworzenie alfabetu dostosowanego do dźwięków języka islandzkiego. Uznawał on bowiem, że alfabet łaciński nie oddaje wszystkich głosek występujących w islandzkim, dlatego zaproponował nowe litery i usunął te, które uważał za zbędne. Wzorując się na przykładzie innych narodów, dążył do tego, by Islandczycy mogli zapisywać swój język dokładnie i poprawnie. Traktat ma więc charakter zarówno opisowy, jak i normatywny – ma służyć jako podstawa poprawnego zapisu języka islandzkiego.

[...] en eigi ina sömu alla í öllum, sem eigi rita grikkir lätínustöfum girzkuna ok eigi lätínúmenn girzkum stöfum lätínu, né enn heldr ebreskir menn ebreskuna hvárki girzkum stöfum né lätínu, heldr rítr sínum stöfum hver þjóð sína tungu⁶.

Fragment ten stanowi teoretyczne i praktyczne uzasadnienie dla reformy ortografii języka islandzkiego, jaką autor *Fyrsta málfræðiritgerðin* proponuje w swoim traktacie. Autor argumentuje, że każdy język powinien być zapisywany za pomocą alfabetu dostosowanego do jego systemu fonologicznego, a nie według obcych wzorców graficznych. Odwołując się do przykładu języka angielskiego, który zmodyfikował alfabet łaciński na potrzeby własnej fonetyki, autor przedstawia swoją próbę stworzenia nowego, „islandzkiego” alfabetu. Usuwa z alfabetu łacińskiego znaki fonetycznie nieadekwatne, wprowadza nowe, zgodne z brzmieniem islandzkiego, a cały projekt opiera na precyzyjnej analizie dźwiękowej języka. Szczególną rolę przypisuje samogłoskom, które – jako dźwięki samodzielne i nośniki sylaby – zajmują nadrzędne miejsce wobec spółgłosek. Tekst ten ma fundamentalne znaczenie dla badań nad historią fonologii i ortografii islandzkiej.

Samogłoski

Pierwszy rozdział *Fyrsta málfræðiritgerðin* poświęcony jest systemowi zapisu i podstawowym założeniom dotyczącym relacji między literą a dźwiękiem. Autor opiera się na średniowiecznej teorii gramatycznej, według której każda litera (*littera*) posiada trzy właściwości (*accidentia*): nazwę (*nomen*), formę graficzną (*figura*) oraz wartość fonetyczną (*potestas*). W wersji staroislandzkiej terminy te oddano jako *nafn* (nazwa), *likneski* (kształt) i *jartein* (znak, świadectwo dźwięku). Koncepcja ta wyraża scholastyczne podejście do pisma, w którym litera traktowana była jako byt złożony, łączący w sobie element materialny (kształt graficzny), językowy (nazwa) i fonetyczny (dźwięk).

Od XIX wieku w językoznawstwie przyjęto jednak uproszczoną analizę dwuelementową: znak pisma (*stafur*), utożsamiany z dawną figurą, oraz dźwięk (*hljóð*), odpowiadający *potestas*. Trzeci element – nazwa litery – przestał być brany pod uwagę w badaniach naukowych jako nieistotny z punktu widzenia fonetyki i ortografii.

Ważnym aspektem omawianym w tym fragmencie jest także precyzyjne rozróżnienie terminologiczne stosowane w języku islandzkim, gdzie odróżnia się *sérhljóð* i *samhljóð*

⁶ „[...] a nie tych samych liter we wszystkich językach, tak jak Grecy nie zapisują greki alfabetem łacińskim, Rzymianie nie zapisują łaciny alfabetem greckim ani Żydzi hebrajskiego – ani greckimi, ani łacińskimi literami. Każdy naród zapisuje swój język własnym alfabetem”.

jako określenia dźwięków (samogłoskowych i spółgłoskowych) od *sérhljóði* i *samhljóði*, odnoszących się do liter reprezentujących te dźwięki. Autor wskazuje też prymarność samogłosek nad spółgłoskami.

Nú af því, at samhljóðendr megu ekki mál eða atkvæði gora einir við sik, eigi svá at þeir megi nafn hafa án raddarstafi, en at raddarstafnum einum sér hverjum má kveða, sem hann heitir, ok at honum kveðr í hverju máli, ok þeir bera svá tign af samhljóðundum sem almætti af hálfmætti, þá hefi ek af því fyrri setta þá bæði í stafrófi ok í umræðu hér nú⁷.

Autor zauważa, że tradycyjny alfabet łaciński, obejmujący pięć samogłosek *a, e, i, o, u* nie wystarcza do precyzyjnego zapisu wszystkich dźwięków występujących w języku islandzkim. Dlatego proponuje rozszerzenie systemu pisma o cztery nowe znaki: *ø, ę, [ɔ], [ɛ], [ø] i [y]*.

Chociaż autor sprawia wrażenie, jakby sam był twórcą tych znaków, analiza wykazuje, że większość z nich ma zagraniczne pochodzenie. Litera *ę* wywodzi się z późnołacińskiej pisowni *æ* i pierwotnie oznaczała dyftong. *Y* zostało przejęte z łaciny, ale jego użycie opiera się na wpływach angielskich. Litera *ø* również pojawia się w innych systemach pisma z XII wieku, co sugeruje zapożyczenie. Tylko litera *ø* może być oryginalnym islandzkim rozwiązaniem, chociaż jej sporadyczne użycie odnotowano także w Norwegii, stosowane są również inne elementy notacji znane z tradycji europejskiej, jak znak akcentu do oznaczenia długości samogłosek.

Pary minimalne

Na początku autor skupia się na opisanu podstawowych elementów systemu samogłoskowego języka. Jego zamiarem było odnalezienie takiego układu fonetycznego, który pozwalałby na tworzenie możliwie największej liczby par minimalnych wyłącznie przez zamianę samogłoski. Rozpoczyna swoją analizę od ustalenia fundamentów systemu samogłoskowego. W tym celu dąży do wyodrębnienia takiego modelu fonetycznego, który umożliwiłby najefektywniejsze wykazanie różnic znaczeniowych pomiędzy wyrazami poprzez zmianę samogłoski. Jako najbardziej produktywny układ wybrał formę CVR⁹, ponieważ właśnie w tej strukturze możliwe było utworzenie największej liczby par minimalnych, czyli słów różniących się wyłącznie jedną głoską, ale mających odmienne znaczenie¹⁰.

⁷ „A ponieważ spółgłoski same z siebie nie mogą tworzyć słów ani sylab, to znaczy: nie mogą nawet stanowić nazwy bez udziału samogłoski, natomiast każdą samogłoskę można wyraźnie wypowiedzieć samą przez się, tak jak się ją nazywa, i każda samogłoska występuje w każdej wypowiedzi – i mają one pierwszeństwo nad spółgłoskami, tak jak pełnia mocy ma przewagę nad jej połową – dlatego właśnie umieściłem je [samogłoski] wcześniej, zarówno w alfabecie, jak i w niniejszym opisie”.

⁸ Przeglós to zjawisko fonetyczne polegające na zmianie samogłoski pod wpływem innej samogłoski znajdującej się w następnej sylabie. Samogłoska wywołująca zmianę nazywana jest czynnikiem przegłosowym. W języku islandzkim w różnych okresach historycznych występowały różne typy przegłosu, między innymi przegłos *a* (*a-hljóðvarp*), przegłos *u* (*u-hljóðvarp*) i przegłos *i* (*i-hljóðvarp*).

⁹ V oznacza samogłoskę, C – spółgłoskę, R – sonant.

¹⁰ Autor świadomie nie wprowadza jeszcze rozróżnienia w długości samogłoski, jest to rozważane w dalszej części traktatu.

Nú mun ek þessa stafi átta, alls engi grein er enn í[s] gøṛ, á meðal inna sǫmu tveggja samhljóða setja sitt sinn hvern, en sýna ok ðæmi gefa, hvé sitt mál gøri hverr þeira við inna sǫmu stafa fullting, í inn sama stað settr hverr sem annarr, ok á þann veg svá gefa ðæmi of allan þenna bækling á meða[l] inna líkustu greina, þeira er á stǫfunum verða gǫrvar: sar, sǫr; ser, sēr; sor, sør; sur, syr¹¹.

Autor *Fyrsta málfræðiritgerðin* wykazuje zadziwiająco nowoczesne podejście do opisu systemu dźwiękowego języka, posługując się – w sposób w pełni świadomy lub intuicyjny – pojęciem fonemu oraz metodą par minimalnych w celu ukazania kontrastów fonologicznych. Dostrzeżenie i systematyczne wykorzystanie zasady, zgodnie z którą zmiana pojedynczej głoski może prowadzić do zmiany znaczenia wyrazu, stanowi fundament nowoczesnej fonologii strukturalnej. Co istotne, tego rodzaju podejście nie znajduje odpowiedników w zachodnioeuropejskiej tradycji lingwistycznej ani przed powstaniem traktatu, ani w okresie jego powstania. Dopiero w XX wieku, w ramach tzw. szkoły praskiej, sformułowano podobne teoretyczne podstawy i metodologię badań nad systemami fonemicznymi języków.

Długość

Autor rozróżnia następnie długość samogłosek, traktując ją jako istotną cechę dystyngtywną w systemie fonologicznym języka. Zaznacza, że długość głosek samogłoskowych wpływa na znaczenie wyrazów, a zatem musi być uwzględniana w zapisie. Długie i krótkie samogłoski mogą tworzyć pary minimalne, co wskazuje, że kontrast długości był w pełni funkcjonalny w języku staroislandzkim. Autor zaleca stosowanie specjalnych znaków, aby odróżnić te dwie kategorie.

Leka **mónde** húsit, ef eigi **mónde** smiðrinn. Ef gestrinn kveðr **dúra**, þá skyldi eigi bándinn **dúra**. **Rúnar** heita geltir, en **rúnar** málstafir. Se þú hvé flotinn **flýtr**, er sækarlinn **flytr**. Stýrimaðr þarf byrinn **brýnna**, en sá er nautunum skal **brýnna**¹².

W tym fragmencie autor posługuje się rymowanym i rytmicznym stylem, by za pomocą krótkich przykładów ilustrować różnice znaczeniowe i fonetyczne między podobnie brzmiącymi słowami. Stosuje grę słów, homonimy i metafory, by pokazać, że niewielkie różnice w wymowie lub pisowni mogą całkowicie zmieniać znaczenie wypowiedzi. Jest to swoista minilekcja fonologii i składni oparta na poetyckich przykładach, która łączy funkcję dydaktyczną z literacką.

¹¹ „Teraz umieszczę te osiem samogłosek – ponieważ nie dokonano jeszcze rozróżnienia [dla] *i* – każdą z nich między tymi samymi dwiema spółgłoskami, i przedstawię przykłady, jak każda z nich nadaje inne znaczenie, gdy występuje w tym samym otoczeniu fonetycznym, na tym samym miejscu co pozostałe. W ten sposób podam przykłady w całym tym krótkim traktacie, wśród najbardziej zbliżonych wariantów, które można utworzyć na podstawie liter: sar, sǫr; ser, sēr; sor, sør; sur, syr”.

¹² „Dom przeciekałby, gdyby nie był cieśla. / Jeśli gość puka do drzwi, gospodarz nie powinien milczeć. / *Rúnar* (dźwięki) nazywa się szczekaczami, a *rúnar* (runy) – literami mowy. / Spójrz, jak płynie ten, kogo niesie prąd. / ternik potrzebuje wiatru bardziej gwałtownego niż ten, który ma poić bydło”.

Nosowość

Jednym z najbardziej nowatorskich aspektów FMR jest świadome rozróżnienie pomiędzy samogłoskami mówionymi przez usta (*munnkveðin*) a samogłoskami nosowymi (*nefkveðin*). Autor traktatu jako pierwszy w Europie systematycznie opisał kontrasty fonologiczne wynikające z nosowości i zilustrował je za pomocą par minimalnych. Dla zaznaczenia nosowości stosował specjalny znak graficzny – kropkę nad literą (na przykład *á*, *ö*), wskazując, że dany dźwięk był artykułowany przez nos.

Co istotne, nosowość w tym ujęciu miała wartość dystynktywną, czyli zmieniała znaczenie wyrazów, jak na przykład w parach:

En nú elr hverr þessa stafa nú annan staf undir sér, ef hann verðr í nef kveðinn. Enda verðr sú grein svá skýr, at hon má ok máli skipta, sem ek sýni hér nu eptir; ok set [ek] punkt fyr ofan þá, er í nef eru kveðnir: har, hár; rǫ, rǫ; þel, þel; fǣr, fǣr; isa, i sa; orar, órar; øra, øra; þu at, þuat; syna, sýna¹³.

Har vex á kykvendum, en **hár** er fiskr. **Rǫ** er eitt tré ór seglviðum, en **rǫ** er hyrning húss¹⁴.

Hreinn Benediktsson (1972: 132) zauważa jednak, że krótkie samogłoski nosowe nie funkcjonowały jako osobne fonemy – były wyłącznie wariantami pozycyjnymi, czyli pojawiały się tylko w określonym sąsiedztwie spółgłosek nosowych, na przykład przed lub po [m], [n], [ŋ]. Dlatego nie miały one statusu odrębnych fonemów i nie były liczone jako osobne jednostki systemu. Można stwierdzić, że mamy do czynienia z wariantami pozycyjnymi, a nie z niezależnymi fonemami. Należy je więc odjąć od łącznej liczby 36 głosek, które autor zakłada w systemie samogłoskowym. Ostateczny wniosek jest taki, że według świadectwa *Pierwszej rozprawy gramatycznej* samogłoski języka islandzkiego we wczesnym XII wieku liczyły łącznie 27 jednostek: dziewięć krótkich ustnych, dziewięć długich ustnych i dziewięć długich nosowych.

Dyftongi

Autor bardzo skrótowo odnosi się do tematu dyftongów. Podaje sześć przykładów: *austr*, *eárn*, *eir*, *eór*, *eyrer*, *uín*, które są wyraźnie uporządkowane zgodnie z kolejnością alfabetyczną. Przykłady te ukazują zarówno opadające dyftongi (takie jak *au*, *ei*, *ey*), jak i wznoszące się (*ía*, *ió*, *uí/ví*).

Wywód na temat samogłosek ilustruje cytatem z Katona:

En ef nǫkkurr verðr svá einmáll eða hjámáll, at hann mælir á mót svá mǫrgum mǫnnum skynsǫmum, sem bæði létusk sjálfir kveða þetta orð, áðr ek reit þat, ok svá heyra aðra menn kveða, sem nú er ritit, ok þú lætr í skulu kveða, en eigi e, þó at þat orð sé í tvær samstöfur deilt, þá vil ek hafa ástráð Cátónis, þat er hann réð syni sínum í versum:
Contra verbosos noli contendere verbis; sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.

¹³ „A teraz każdy z tych dziewięciu samogłoskowych dźwięków posiada inny wariant, jeśli jest wymawiany przez nos. Różnica ta jest tak wyraźna, że może również zmieniać znaczenie wyrazu, co pokażę poniżej; nad tymi głoskami, które są wymawiane przez nos, stawiam kropkę”.

¹⁴ „Hár rośnie na istotach żywych, natomiast hár to ryba. / Rǫ to drewno używane do wyrobu masztów, natomiast rǫ to narożnik domu”.

þat er svá at skilja: hirð eigi þú at þræta við málróðsmenn; málróf er gefit mǫrgum, en spekin fám. Nu lýk ek hér umræðu raddarstafanna, en ek leita viðr, ef guð lofar, at ræða nokkut um samhljóðendr¹⁵.

Po czym przechodzi do zagadnienia spółgłosek.

Spółgłoski

Autor zwraca uwagę na to, że spółgłoski nie mają pełnowartościowego brzmienia samodzielnie, to znaczy nie mogą występować w mowie bez udziału samogłoski. Z fonetycznego punktu widzenia jest to trafne spostrzeżenie – spółgłoski są artykułowane zawsze przy pomocy narządów mowy, ale do ich wymówienia potrzebny jest także głos, czyli dźwięk samogłoskowy. Dlatego właśnie – jak zauważa autor – wszystkie nazwy liter oznaczających spółgłoski muszą zawierać jakiś *raddarstafr*, czyli element samogłoskowy. Bez niego niemożliwe byłoby ich wypowiedzenie. W tym sensie nazwa litery nie jest przypadkowa, ale pełni funkcję ułatwiającą rozpoznanie wartości fonetycznej znaku:

Í nafni samhljóðanda hvers sem eins er nokkurr raddarstafr, því at hvárki nefnir þau nǫfn né qnnur engi, ef þeir njóta eigi raddarstafa, sem fyrr var sagt¹⁶.

Kolejnym ważnym punktem jest zasada, że nazwa litery powinna wskazywać na jej wartość dźwiękową. Autor sugeruje, że jeśli wcześniej jakaś litera nie miała ustalonej nazwy, należy ją stworzyć w taki sposób, aby po usunięciu samogłoski z tej nazwy pozostała forma odpowiadająca funkcji fonetycznej tej głoski w słowie. Mówiąc inaczej: nazwa litery powinna być fonologiczną wskazówką, a nie tylko arbitralnym symbolem.

Autor podnosi także kwestię długości spółgłosek i ich zapisu. W jego systemie małe litery oznaczają krótkie dźwięki, natomiast wielkie litery mają sugerować długość spółgłoski. Aby jednak nazwa wielkiej litery była wymawialna i odróżniała się od nazwy małej, sugeruje on, by rozpoczynała się samogłoską – dzięki temu powstaje możliwość fonetycznego rozróżnienia, na przykład między *b* a *B*, *m* a *M* itd. Pomysł ten wiąże się z ogólną ideą autora: stworzenia zapisu fonetycznego, który będzie możliwie wiernie oddawał wymowę języka i będzie zarazem oszczędny graficznie. „Rit verði minna ok skjótara ok bókfell drjúgara”¹⁷.

Wreszcie, autor wspomina również o pewnych ograniczeniach fonotaktycznych, czyli zasadach łączenia spółgłosek w słowie. Wskazuje, że nie można podwoić dwóch takich samych spółgłosek z jednej grupy w jednej sylabie przed samogłoską. Dotyczy to takich głosek jak *B, C, D, G, H, P, T*.

¹⁵ „A jeśli ktoś okaże się tak uparty w swoim mówieniu lub niewyraźny w wymowie, że sprzeciwia się tyłu rozsądnym ludziom, którzy sami mówili to słowo, zanim je zapisałem, i tak też słyszą je inni, jak jest teraz zapisane – a ty chcesz, aby wymawiano tam [i], a nie [e], mimo że to słowo dzieli się na dwie sylaby – to wtedy wolę przyjąć radę Katona, której udzielił swemu synowi w wersach: *Nie wdawaj się w spór słowny z gadatliwymi; / mowa dana jest wszystkim, mądrość ducha – tylko nielicznym*. Tym samym kończę tutaj omówienie samogłosek i – jeśli Bóg pozwoli – zamierzam teraz powiedzieć coś o spółgłoskach”.

¹⁶ „W imieniu każdej spółgłoski znajduje się jakaś samogłoska, ponieważ ani te nazwy, ani żadne inne nie mogą zostać wypowiedziane, jeśli nie zawierają samogłosek – jak już wcześniej powiedziano”.

¹⁷ „Aby zapis był krótszy, szybszy i oszczędniejszy w pergamin”.

B, c, d, g, h, p, t, þeir stafir hafa af því mundang mikít eins stafs atkvæði, at aldri má tvá samhljóðendr ins sama hlutar setja í einni samstöfun fyrir raddarstafinn¹⁸.

Następnie autor przedstawia cały system spółgłoskowy w sposób syntetyczny, zestawiając graficzne symbole liter (*líkneski*), ich nazwy (*nafn*) oraz odpowiadające im funkcje dźwiękowe (*jartein*). W tym celu tworzy tabelę, w której każdej literze przypisuje: nazwę podstawową, formę małą i wielką, a w niektórych przypadkach także nazwę rozszerzoną (na przykład *ecc* zamiast *ce*), jeśli było to konieczne dla lepszego oddania brzmienia. Tam, gdzie nazwa litery nie pozwalała wyrazić zaznaczyć długości dźwięku (jak w przypadku *b*, *d*, *g*), dodaje samogłoskę na początku (na przykład *be* zamiast *ebbe*), co umożliwia lepsze rozróżnienie i pokazuje, jak litera ta funkcjonuje w języku. Część liter, jak *h*, *þ* czy *x*, nie wymaga takiego rozróżnienia długości i występuje tylko w jednej formie.

Tab. 1. System spółgłoskowy

System spółgłoskowy														
<i>be</i>	<i>ebb</i>	<i>che</i>	<i>ecc</i>	<i>de</i>	<i>edd</i>	<i>ef</i>	<i>eff</i>	<i>ge</i>	<i>egg</i>	<i>eng</i>	<i>ha</i>	<i>el</i>		<i>ell</i>
<i>b</i>	<i>B</i>	<i>c</i>	<i>K</i>	<i>d</i>	<i>D</i>	<i>f</i>	<i>F</i>	<i>g</i>	<i>G</i>	<i>g</i>	<i>h</i>	<i>l</i>		<i>L</i>
<i>em</i>	<i>emm</i>	<i>en</i>	<i>enn</i>	<i>pe</i>	<i>epp</i>	<i>er</i>	<i>err</i>	<i>es</i>	<i>ess</i>	<i>te</i>	<i>ett</i>	<i>ex</i>		<i>[the]</i>
<i>m</i>	<i>M</i>	<i>n</i>	<i>N</i>	<i>p</i>	<i>P</i>	<i>r</i>	<i>R</i>	<i>s</i>	<i>S</i>	<i>t</i>	<i>T</i>	<i>x</i>		<i>þ</i>

Źródło: *Fyrsta Málfræðiritgerðin*.

Następnie przechodzi on do rozważania nad literami, skupia się na problematyce litery *c* i jej roli w alfabecie islandzkim, biorąc pod uwagę zarówno tradycję łacińską, jak i praktykę fonetyczną. Zwraca uwagę, że *c* w łacinie ma dwie wymowy: [ts] (przed *e*, *i*) i [k] (przed *a*, *o*, *u*), co może prowadzić do niejednoznaczności.

Sá stafi, er hér er ritinn c, er látinumenn flestir kalla ce ok hafa fyr tvá stafi: fyr t ok s, þá er þeir stafa hann við e eða i, þó at þeir stafi hann við a eða o eða u sem k¹⁹.

Proponuje więc unifikację tej grafii w języku islandzkim, pozostawiając wyłącznie znak jako reprezentanta dźwięku [k] i eliminując litery *k* oraz *q* jako zbędne. Dodatkowo autor reguluje sposób zapisu wielkich liter, aby wskazywały na podwojenie spółgłoski – na przykład podwójne *k* ma być oddawane wielką literą *K*. Dalej autor komentuje kilka liter, które są niepotrzebne lub zbędne w języku islandzkim. Łączy nosowe *n* przed *g* w jeden znak (*eng*: *ð*), podając praktyczne uzasadnienie fonetyczne.

þat n, er stendr fyr g hit næsta í einni samstöfu, þat er minnr í nef kveðit en meirr í kverkr en önnur n, af því at þat tekr við bland nokkut af g. Nú gæri ek þeim af því vinveittar samfarar sínar, ok gæri ek einn staf af báðum, þann er ek kalla eng, ok rít ek á þessa

¹⁸ „B, c, d, g, h, p, t – te litery mają z tego powodu tak wielką wartość jednej sylaby, że nigdy nie można umieścić dwóch spółgłosek tego samego rodzaju w jednej sylabie przed samogłoską”.

¹⁹ „Ten znak, który jest tu zapisany jako c, większość łacinników nazywa ce i używa go dla dwóch różnych dźwięków: dla t i s wtedy, gdy c występuje przed e lub i, choć przed a, o lub u wymawiają go jako [k]”.

lund: g. Hann læt ek jarteina einn sem hina tvá, svá at allt sé eitt, hvárt þú rítr hringr eða hrigr, nema þat er rit minna, er stafir eru fær²⁰.

Litera *h* zostaje niezmieniona, ponieważ nie podlega żadnym wariantom. Litery zażyczone z łaciny lub greki, jak *X*, *Y*, *Z* czy *&*, są przez autora uznane za nieprzydatne w islandzkim, ponieważ nie oznaczają niezależnych dźwięków i można je zastąpić innymi lub ich w ogóle nie używać. Autor dąży do uproszczenia i funkcjonalizacji alfabetu islandzkiego, odrzucając znaki zbędne z perspektywy fonetyki języka rodzimego.

Autor wprowadza nowe nazewnictwo także dla znaku *þ*, znanego tradycyjnie jako *þorn* (*thorn*). Proponuje on zmianę nazwy tej litery na *þe*, ponieważ odpowiada to zasadzie, zgodnie z którą nazwa litery zawiera samogłoskę na początku, a samo brzmienie spółgłoski w mowie stanowi końcowy fragment jej nazwy po usunięciu tej samogłoski. Cytując:

Staf þann, er flestir menn kalla þorn, þann kalla ek af því heldr the, at þá er þat atkvæði hans í hverju máli, sem eptir lifir nafnsins, er ór er tekinn raddarstafr ór nafni hans [...] ²¹.

Co istotne, autor nie tworzy wersji wielkiej litery dla *þ*, gdyż nie występuje ona jako dźwięk długi, a zatem nie potrzebuje graficznego wyróżnienia. Litera *þ* może być zapisywana wielką literą jedynie na początku wersów – zgodnie z zasadami interpunkcji, a nie fonologii.

Ciekawe, że autor nie wspomina bezpośrednio o niektórych istotnych faktach fonetycznych – na przykład że litera *þ* może oznaczać zarówno dźwięk bezdźwięczny [θ], jak i dźwięczny [ð]; lub że litera *g* może oznaczać zarówno spółgłoskę zwartą [g], jak i szczelinową [ɣ] albo [x]. Wiemy, że takie dźwięki istniały wówczas w języku islandzkim, natomiast brak tych informacji wynika raczej z faktu, że autor koncentrował się bardziej na dopasowaniu systemu pisma niż stworzeniu opisu fonologicznego języka.

Ostatni fragment rozprawy kończy rozważania autora na temat stosowania wielkich i małych liter oraz konwencji zapisu spółgłosek. Autor broni swojego systemu zapisu, w którym w niektórych przypadkach zamiast dwóch takich samych spółgłosek (na przykład dwóch *l* lub dwóch *s*) proponuje użycie jednej, ale zapisanej wielką literą, by oznaczyć długie brzmienie. Wyjaśnia, że nawet jeśli ktoś woli pisać tradycyjnie, czyli zapisywać dwie spółgłoski zamiast jednej wielkiej, to nie uznaje tego za błąd, choć sam preferuje bardziej ekonomiczny i praktyczny sposób. Píše:

[...] þá kalla ek eigi rangt né illa ritit, þó at hinir tveir sé þar heldr ritnir [...] er þó vilja ek heldr einn staf ríta, þar sem bæði stoðar jafnmikit einn ok tveir, til þess, sem ek sagða, at rit verði minna ok skjótara ok bókfell drjúgara²².

²⁰ „To *n*, które stoi przed *g* bezpośrednio w tej samej sylabie, jest mniej nosowe, a bardziej gardłowe niż inne *n*, ponieważ przyjmuje w sobie pewną domieszkę *g*. Dlatego czynię je zgodnym ze swoim towarzyszem (tj. *g*) i tworzę z tych dwóch jeden znak, który nazywam *eng*, i zapisuję go w ten sposób: *ǣ* (*g* z ogonkiem). Pozwalam, by ten jeden znak oznaczał oba (czyli *n* i *g*), tak że nie ma różnicy, czy piszesz *hringr* czy *hrigr* – poza tym, że krótsze jest to pismo, w którym używa się mniej znaków”.

²¹ „Tę literę, którą większość ludzi nazywa *þorn*, nazywam raczej *þe*, ponieważ wówczas brzmienie, które pojawia się w języku, stanowi to, co pozostaje z nazwy litery po usunięciu samogłoski”.

²² „[...] nie nazywam tego błędnym ani źle napisanym, jeśli w tym miejscu zostaną zapisane dwie [litery], jednak wolę zapisywać jedną literę tam, gdzie jedna służy równie dobrze jak dwie, by – jak powiedziałem – pismo było krótsze, szybsze i oszczędniejsze względem pergaminu”.

Następnie przywołuje hipotetycznego przeciwnika, który nie chce stosować ani dwóch liter, ani wielkiej litery, tylko zapisuje jedną małą, niezależnie od długości dźwięku, i wypowiada ją zawsze tak samo – czy to długą, czy krótką. Autor nie pochwała takiego rozwiązania i sygnalizuje, że brak rozróżnienia długości może prowadzić do nieprecyzyjnego zapisu wymowy.

Zaczyna on od pytania retorycznego: „Hvat þá skal at hafa, kvað ek – hvat þá nema sýna honum svá skýr dæmi...”²³.

W ten sposób autor przedstawia strategię wobec kogoś, kto nie rozumie różnic w artykulacji lub pisowni: należy mu dać takie przykłady, które zmuszą go do milczenia i uznania swojego błędu. Przeciwnik – który wcześniej byłby wyśmiewany jako głupiec – teraz zostaje „pokonany własną bronią”, ponieważ staje się jasne, że jego sposób mówienia/pisania prowadzi do nieporozumień.

Autor wylicza pary słów, które przy identycznym zapisie, ale różnej artykulacji (z wykorzystaniem zaproponowanych przez niego rozróżnień graficznych) mogą mieć zupełnie inne znaczenie. Oto kilka przykładów z ich znaczeniami:

Pierwsze z nich, *seKr*, oznacza ‘człowieka z lasu’, podczas gdy *seKr* to ‘pojemnik’. Różnicę w znaczeniu warunkuje długość spółgłoski [k]. Autor pokazuje w ten sposób, że system pisma powinien być w stanie odzwierciedlić takie subtelności fonetyczne, jako że mają one znaczenie semantyczne.

Podobną rolę odgrywa inny przytoczony przykład: „hó dó, hōDo”. W tym przypadku pierwsza forma *hó dó* to zdanie oznaczające ‘Hō zmarł’, podczas gdy druga, *hōDo*, to imię własne – najprawdopodobniej odniesienie do postaci Höðra z mitologii nordyckiej.

Pod koniec swojej rozprawy autor kieruje do czytelnika osobisty apel o wyrozumiałość wobec pionierskiego charakteru swojego dzieła i zachęca do świadomego korzystania z opracowanego systemu:

Nú um þann mann, er rita vill eða nema at váru máli ritit [...] þá lesi hann þetta kápítulum vandliga, ok beti, sem í morgum stöðum mun þurfa, ok meti viðleitni mína en várkynni ókensku, hafi stafróf þetta, er hér er áðr ritit, unz hann fær pat, er honum líkar betr²⁴.

Uwidacznia się tutaj postawa otwartości intelektualnej – mimo że autor opracował rozbudowany system ortograficzny oparty na analizie fonetycznej, nie rości sobie prawa do nieomyślności. Wręcz przeciwnie: liczy na to, że jego praca zostanie rozwinięta, poprawiona i dostosowana przez przyszłych użytkowników. Ten fragment świadczy o jego świadomości roli, jaką odgrywa pisany język – jako narzędzie wiedzy, prawa i kultury – oraz o jego pokorze wobec zadania, którego się podjął.

Na zakończenie podaje pełny wykaz proponowanych liter: *a, á, q, ô, e, é, ê, ð, t, i, o, ô, ø, ö, u, ú, y, ý, b, B, c, K, d, D, f, F, g, G, g, h, l, L, m, M, n, N, p, P, r, R, s, S, t, T, x, þ*²⁵.

²³ „A cóż z nim począć – rzekłem – jeśli nie pokazać mu tak jasnych przykładów...”.

²⁴ „A teraz do człowieka, który chce pisać lub przyswoić, jak nasz język ma być zapisany [...] niech przeczyta to rozdziałami starannie i poprawi, gdzie zajdzie taka potrzeba [...] i niech oceni moją gorliwość, a nie nasz brak uczoności. Niech zachowa ten alfabet, który tu został wcześniej zapisany, dopóki nie znajdzie takiego, który bardziej przypadnie mu do gustu”.

²⁵ *Titull* w kontekście *Fyrsta málfraeðiritgerðin* to znak używany jako skrótowiec, mający swoje źródło w łacińskim słowie *titulus*.

Podsumowanie

Fyrsta málfræðiritgerðin to dzieło o fundamentalnym znaczeniu dla opisu dziejów języka islandzkiego, a zarazem jedno z najwcześniejszych świadectw świadomej refleksji nad fonologią i ortografią języka w średniowiecznej Europie. Powstałe najprawdopodobniej w połowie XII wieku w Islandii stanowi nie tylko przełomowe świadectwo wczesnej islandzkiej gramatyki, ale także unikalny przykład innowacyjnego podejścia do opisu języka w ogóle. Autor dzieła – anonimowy, lecz wyraźnie wykształcony w tradycji łacińskiej – przedstawia w nim systematyczną próbę dostosowania łacińskiego alfabetu do fonetyki języka islandzkiego, który w naturalny sposób nie był dostosowany do zapisu dźwięków tego języka. Znaczenie traktatu można rozpatrywać na kilku poziomach.

Po pierwsze, jest to innowacyjność fonetycznego i fonologicznego opisu języka. Autor jako jeden z pierwszych na świecie podejmuje próbę stworzenia pisma fonemicznego – w którym każdemu oddzielnemu dźwiękowi odpowiada jeden znak graficzny. Dąży do tego, aby każde rozróżnienie fonetyczne obecne w języku mówionym miało swój odpowiednik w piśmie. Proponuje między innymi stosowanie znaków diakrytycznych (na przykład kropki nad samogłoską) dla oznaczenia iloczasu, a także wprowadza nową nomenklaturę dla liter, opartą na analizie ich funkcji fonetycznej. Zwraca uwagę na zjawiska, takie jak nosowość, długość dźwięków, miejsce artykulacji i inne szczegóły fonetyczne – co w jego epoce było niezwykle nowatorskie, a dopiero wiele wieków później stało się podstawą nowoczesnej fonologii – między innymi za sprawą strukturalistycznych koncepcji szkoły praskiej w XX wieku, która ugruntowała ideę pisma fonemicznego i systemowego opisu dźwięków jako centralnego elementu analizy języka. Tym bardziej imponujące jest, że autor traktatu intuicyjnie i precyzyjnie przewidział założenia, które staną się fundamentem językoznawstwa dopiero po upływie ponad 800 lat.

Kolejnym punktem jest nowatorskie podejście do alfabetu. Autor nie tylko analizuje brzmienie poszczególnych głosek, ale także systematyzuje ich zapisy. Proponuje własne zasady nazewnictwa liter, dążąc do tego, aby nazwa każdej litery wskazywała na jej brzmienie i długość. Wprowadza rozróżnienie na małe i wielkie litery nie z powodów graficznych, lecz fonologicznych – wielka litera ma oznaczać długie spółgłoski. To rozwiązanie nie ma odpowiedników w innych systemach średniowiecznych i pokazuje dalekosiężne ambicje autora do stworzenia systemu spójnego, logicznego i odpowiadającego realiom językowym.

Autor traktatu jest nie tylko opisowym językoznawcą, ale także aktywnym reformatorem. Nie tylko opisuje, jak się mówi, ale także proponuje, jak należy pisać, by język był zapisywany sprawnie, ekonomicznie i wiernie wobec fonetyki. Proponuje rezygnację z pewnych liter łacińskich, które są zbędne w islandzkim, a inne zachowuje lub modyfikuje. Dbą ponadto o oszczędność materiałów piśmiennych, argumentując, że jednoznaczność ortografii pozwoli zmniejszyć objętość tekstów. Traktat jest bezcennym źródłem do badań nad wymową języka islandzkiego w XII wieku. Stanowi najwcześniejsze znane źródło opisujące fonologię języka islandzkiego – jeszcze zanim powstały najstarsze sagi czy inne literackie teksty islandzkie. Ukazuje, że już w średniowieczu istniała wysoka świadomość

językowa w społeczeństwie islandzkim i że pisarze starali się zachować i uporządkować swój język pisany.

Autor pisze w sposób logiczny, precyzyjny, ale też retorycznie wyrafinowany. W wielu miejscach broni swoich rozwiązań przed wymagowanymi przeciwnikami, stosując zabiegi retoryczne znane ze scholastyki. Dzieło kończy apelem do przyszłych czytelników, by czytali tekst uważnie i docenili jego starania, nawet jeśli z czasem znajdą lepsze rozwiązania. To rzadka i godna podziwu postawa otwartości i skromności w badaniach językowych.

Podsumowując, *Fyrsta málfræðiritgerðin* to dzieło przełomowe nie tylko w historii islandzkiej gramatyki, ale także w skali ogólnoeuropejskiej. Jest to świadectwo niezwykle dojrzałej refleksji nad językiem, podejścia analitycznego i zarazem praktycznego. Choć jego autor pozostał anonimowy, jego traktat stanowi jedno z najważniejszych świadectw średniowiecznej filologii, porównywalne z dziełami największych europejskich gramatyków.

Bibliografia

Benediktsson H. (1972), *The First Grammatical Treatise. Introduction. Text. Notes. Translation. Vocabulary. Facsimiles*, Reykjavík: University of Iceland.

Collinder B. (1957), *Íslenska Kalevala-býðingin*, <https://timarit.is/page/3285262#page/n7/mode/2up> [dostęp: 18.11.2025].

Fyrsta Málfræðiritgerðin, <https://etext.old.no/gramm/> [dostęp: 24.11.2025].

Gade K.E. (2009), *Jóns saga helga (JBp)*, [w:] K.E. Gade (red.), *Poetry from the Kings' Sagas 2: From c. 1035 to c. 1300 (Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 2.)*, Turnhout: Brepols.

Kvaran G. (2001), *Hvernig var fyrsta málfræðiritgerðin?*, <https://www.visindavefur.is/svar.php?id=1502> [dostęp: 18.11.2025].

Łukasz Stolarski <https://orcid.org/0000-0002-2668-5509>
Jan Kochanowski University in Kielce
e-mail: lstolarski@ujk.edu.pl

Positions of Polish phonemic vowels in the IPA Vowel Diagram estimated using neural networks trained on Cardinal Vowel Productions

Pozycje polskich samogłosek fonemicznych na czworoboku samogłoskowym IPA uzyskane przy użyciu sieci neuronowych wytrenowanych na artykulacjach samogłosek kardynalnych

Abstract

This article aims to verify and refine the positions of Polish phonemic vowels in the IPA Vowel Diagram as proposed in phonetic literature. To achieve this, neural network models trained on productions of Cardinal Vowels by a representative group of phoneticians were used. This automated approach eliminates potential confounding effects of individual researchers' intuitions, and the locations established this way may be more accurate within the Cardinal Vowel System. The results suggest positions similar to those proposed in articulatory descriptions found in the literature. Nonetheless, the placements tend to be more central. These findings are consistent with the observation that the relatively small inventory of Polish vowels does not require tense phonetic productions. All this points to the conclusion that the positions of Polish phonemic vowels should be placed slightly away from the edges of the Vowel Diagram, indicating more lax articulations.

Keywords: Polish vowels, vowel articulation, vowel production, IPA Vowel Diagram

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest weryfikacja i doprecyzowanie pozycji polskich samogłosek fonemicznych w czworoboku samogłoskowym IPA, zaproponowanych w literaturze fonetycznej. W tym celu wykorzystano modele sieci neuronowych wytrenowane na nagraniach wymowy samogłosek kardynalnych przez reprezentatywną grupę fonetyków. Takie zautomatyzowane podejście eliminuje potencjalne subiektywne wpływy wynikające z indywidualnej intuicji badaczy, a uzyskane w ten sposób lokalizacje mogą być trafniejsze w ramach systemu samogłosek kardynalnych. Wyniki sugerują pozycje zbliżone do tych proponowanych w literaturze przedmiotu, jednak mają one tendencję do przesunięcia w kierunku centrum czworoboku. Jest to zgodne z obserwacją, że stosunkowo niewielka liczba samogłosek fonemicznych w języku polskim nie wymaga napiętej artykulacji. Wszystko to prowadzi do wniosku, że pozycje polskich samogłosek fonemicznych powinny być umieszczane nieco dalej od krawędzi czworoboku samogłoskowego, co wskazuje na luźniejszą artykulację.

Słowa kluczowe: polskie samogłoski, artykulacja samogłosek, wymowa samogłosek, czworobok samogłoskowy IPA

Aims

The positions of Polish phonemic vowels in the IPA Vowel Diagram, as proposed in phonetic literature, are only approximate and may involve a degree of imprecision. This results from various factors. For example, different dimensions of the Quadrilateral are found across different publications, and the practical use of the Cardinal Vowel system tends to involve a certain amount of phoneticians' intuition (see the discussion in section "Cardinal Vowel System").

The aim of this article is to verify the assumed positions of the Polish phonemic vowels using neural network models trained on productions of Cardinal Vowels by several phoneticians. This approach mitigates several limitations faced in previous studies. The positions established in the present research are not based on individual authors' intuitions; instead, they result from automated comparisons to Cardinal Vowel productions by a group of phoneticians. These productions have been quantified within a uniform coordinate system based on a single version of the IPA Vowel Diagram. The results obtained in this way may be more precise and objective.

Cardinal Vowel System

Throughout the nineteenth century, various transcription systems were proposed, including the "Phonotypic Alphabet" by Pitman and Ellis (1845), the "Standard Alphabet" by Lepsius (1855; 1863), "Visible Speech" by Bell (1867), the "Palaeotype Alphabet" by Ellis (1869), and the "Romic Alphabet" by Sweet (1877, 1906). A major milestone in this development was the founding of the International Phonetic Association in 1886, which led to the creation of the International Phonetic Alphabet (IPA).

The aspect of the IPA most relevant to this study is the system of Cardinal Vowels, as formalised by Jones (1914, 1917a, 1917b). Initially, the system comprised eight Primary and eight Secondary Cardinal Vowels. Over time, additional reference vowels were introduced. In the current version of the IPA Vowel Diagram, their number amounts to 28.

The Cardinal Vowel system is intended to be universal in the sense that “(a) the vowel qualities are unrelated to particular values in languages, though many may occur in various languages, and (b) the set is recorded, so that reference may always be made to a standard, invariable scale” (Gimson, Cruttenden, 2001: 36). Researchers should be able to describe any vowel appearing in a natural language by comparing it to the Cardinal Vowels, which serve as reference points along the articulatory continuum (Jones, Ward, 1969; Ladefoged, 1975; Lisker, 1989).

Nonetheless, the system faces several challenges. Cardinal Vowels have been recorded by numerous phoneticians and are available from various sources. These phonetic productions differ from each other to varying degrees. Even Daniel Jones himself recorded more than one version, and in practice, it is difficult to identify a single set of reference recordings. Moreover, it has been indicated that phoneticians differ in their judgements regarding the placement of individual articulations within the IPA Vowel Diagram (Dioubina, Pfitzinger, 2002). The shape of the Vowel Diagram has also undergone several stages of revision, and in practice, different versions appear across research papers, making cross-publication comparisons difficult. Finally, the Diagram does not precisely reflect the physical articulatory positions of the Cardinal Vowels (Butcher, 1982), and the system has been described as “impressionistic” (Nolan, 1988).

Polish phonemic vowels

The Polish language has six phonemic vowels: the close front /i/, the mid-open front /ɛ/, the central open /a/, the mid-open back /ɔ/, the close back /u/, and the mid-close central /ɨ/. Their exact positions in the IPA Vowel Diagram cannot be accurately determined because the judgements proposed in the literature on Polish phonetics are largely based on different authors’ intuitions. The assumed position of a given vowel often varies across publications. This problem is compounded by the differing dimensions of the Vowel Diagram used by various authors and by other issues discussed in “Cardinal Vowel System” regarding the Cardinal Vowel System. Nevertheless, based on descriptions provided by Bartnicka-Dąbrowska (1968), Benni (1959), Biedrzycki (1978), Dłuska (1986), Dukiewicz (1995), Jassem (1974; 1975; 1981), Jaworski (1986), Madelska and Witaszek-Samborska (1988), Pilich (1975), Ročławski (1976), Sawicka (1995), Strutyński (1987), and Wiśniewski (1997), the positions of the vowels are shown in figure 1. It must be stressed that these locations are only rough approximations and represent a synthesis of varied articulatory descriptions.

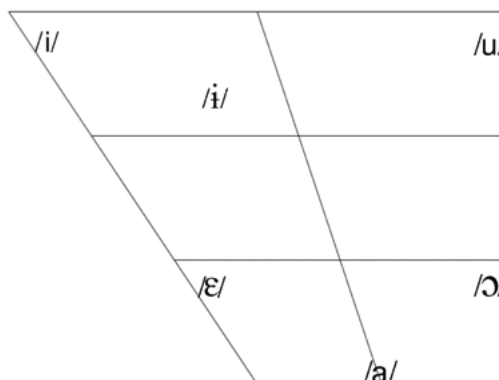

Fig. 1. Assumed positions of the Polish phonemic vowels

Source: based on Benni, 1959; Bartnicka-Dąbrowska, 1968; Jassem, 1974; 1975; 1981; Pilich, 1975; Rocławski, 1976; Biedrzycki, 1978; Dłuska, 1986; Jaworski, 1986; Strutyński, 1987; Madelska, Witaszek-Samborska, 1988; Dukiewicz, 1995; Sawicka, 1995; Wiśniewski, 1997.

Automatic placement of vowel production in the IPA Vowel Diagram

Attempts to automate the placement of vowel productions in the IPA Vowel Diagram include a series of publications by Pfitzinger (1995; 2003; 2005). He proposed various algorithms that use F0, F1, and F2 measurements as inputs and output x – y coordinates within a system he developed for the version of the Vowel Diagram specified at the Kiel Convention in 1989. Initially, the algorithms were relatively complex and relied on Bark-transformed values of F0, F1, and F2 (Pfitzinger, 1995). The data used to develop these formulae were also limited to a single speaker producing vowels in German, which were then placed in Cardinal Vowel Diagrams by a group of trained phoneticians. Later developments included a more extensive sample of German vowels, judged by a larger number of phoneticians. The resulting algorithms were simpler and easier to implement (see: formula 1 below, taken from Pfitzinger, 2005).

$$h = 3.122 \log(F0) - 8.841 \log(F1) + 44.16$$

$$b = 1.782 \log(F1) - 8.617 \log(F2) + 58.29$$

Formula 1. Automatic prediction of the height (h) and backness (b) coordinates in Pfitzinger (2005)

However, the practical use of Pfitzinger's proposals faces several obstacles. First, a model trained solely on decisions made by human participants may be imprecise. As Pfitzinger (2003) reports, phonetically trained subjects are unable to place vowel articulations in the IPA Vowel Diagram at exactly the same location after one year. This suggests a potential error in the resulting data and model. More crucially, Pfitzinger does

not specify the type of hardware, software, or measurement parameters that should be used to obtain F0, F1, and F2. Without such specifications, his models are exceedingly difficult to implement in practice. For example, Stolarski (2020) demonstrated that applying different settings in Praat (Boersma, Weenink, 2024) leads to considerable variation in measured values and has a major impact on the placement coordinates generated using the equations in formula 1.

Another attempt to automate the placement of vowel productions in the IPA Vowel Diagram was undertaken by the author, who employed neural network technology and recordings of Cardinal Vowel productions by different phoneticians. A detailed description of the procedures followed in developing the model lies beyond the scope of this publication and may warrant a separate paper. Nevertheless, since this approach serves as the primary automatic method of determining vowel positions in the IPA Vowel Diagram, a brief summary outlining the major stages of the process is provided below.

As a first step, a coordinate system was established based on the 2020 revision of the IPA Vowel Diagram, which is available online (*The International Phonetic Alphabet and the IPA Chart*, n.d.). The dimensions of the quadrilateral were measured in pixels using GIMP (2019), and the values obtained were converted into proportional relationships. The upper horizontal line was assigned a value of 1, and the right vertical line was set to 0.75 (see: fig. 2). Next, the coordinates for the Cardinal Vowels were determined. Cardinal Vowels 1 and 9 were assigned values of 0 on the x-axis and 0.75 on the y-axis. Likewise, the coordinates for Cardinal Vowels 4 and 12 were set to 0.5 and 0; for Cardinal Vowels 5 and 13, to 1 and 0; and for Cardinal Vowels 8 and 16, to 1 and 0.75. All other positions were calculated mathematically, assuming that the slanted vertical line denoting the central region is positioned in the centre of the diagram, and that the two horizontal middle lines are evenly spaced.

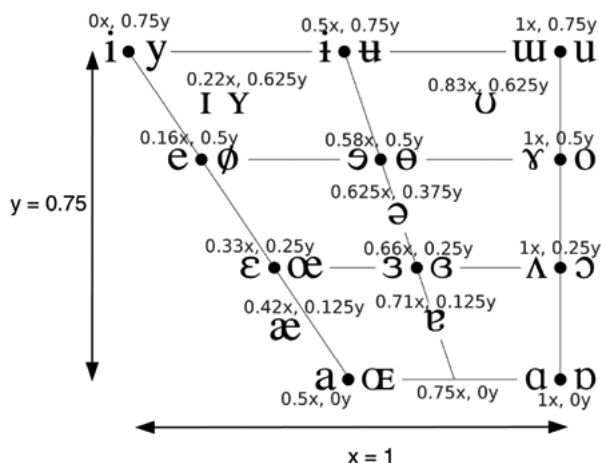

Fig. 2. IPA Vowel Diagram with the x and y coordinate values used in the training of “Vowelmeter”

Source: The International Phonetic Alphabet and the IPA Chart (n.d.). The coordinate values are based on the author’s own research.

Next, sets of Cardinal Vowel recordings by fourteen different phoneticians – freely available on the Internet – were collected. Each production of a Cardinal Vowel was measured in terms of F0 and the first two formants, utilising the Parselmouth library (Jadoul, Thompson, De Boer, 2018), a Python interface for Praat (Boersma, Weenink, 2024). These measurements were then normalised using Miller’s method (1989), which has been found to be among the most effective approaches tested in Adank, Smits and van Hout (2004).

All of these data were used to train two separate neural networks. One was designed to predict vowel backness, and another to predict vowel height. Each network consists of three input neurons (representing the outputs of Miller’s normalisation), two hidden layers (each containing eight neurons), and a single output neuron that provides either the backness or height value within the coordinate system described above. The testing accuracy, measured on a test set comprising 10% of the acoustic measurements, was found to be 0.1278 for the backness model and 0.0968 for the height model.

Both models have been implemented in a prototype of a free web application, available at vowelmeter.pythonanywhere.com. The site allows users to upload recordings of prolonged vowel articulations in wav or mp3 format and extract measurements of F0 and the first three formants. Once the user accepts these measurements as sufficiently accurate, they may be submitted to the models to predict vowel backness and height. The final results are displayed graphically in the IPA Vowel Diagram and also presented as numeric coordinates indicating the predicted placement within the defined coordinate system.

Test materials and measurements

An elongated pronunciation of the basic allophone of each Polish phonemic vowel was recorded by 42 native speakers of Polish. 24 of the respondents were female, and 18 were male. Their ages ranged from 21 to 25. The recordings were made at home using various hardware and software setups. This is consistent with how the software accessible at vowelmeter.pythonanywhere.com was intended to be used. There are no specific technical requirements, as the Cardinal Vowel recordings used to train the neural network models were themselves produced using a variety of hardware and software components.

The values of F0, F1, F2, and F3 for each recording were automatically measured at vowelmeter.pythonanywhere.com. This process included a qualitative verification step, in which the extracted values were compared with the corresponding spectrograms. In a few cases, the values were adjusted slightly. Finally, the coordinates for the position in the IPA Vowel Diagram for each articulation, as predicted by the models, were obtained.

Results

Figure 3 summarises all of the predictions. A quick visual inspection suggests that the scatter of articulations for the high front vowel /i/ tends to be greater along the horizontal axis than the vertical one. Conversely, the dispersion of articulations for the back vowels /u/

and /ɔ/ appears greater in the vertical dimension than in the horizontal. In other cases, the scatter is relatively similar across both dimensions.

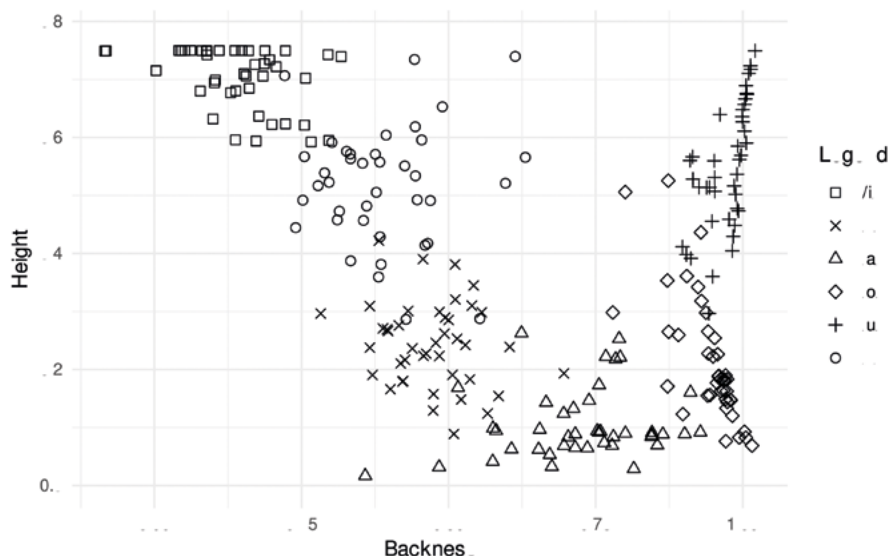

Fig. 3. Automatic placement of Polish vowels articulated by 42 participants

Source: Author's own research.

One way to quantify the overall dispersion of individual productions within a vowel category is to calculate the mean Euclidean distance from the category's centroid (see: formula 2). The centroids for each vowel were computed by averaging the x and y coordinates; they are indicated as unfilled shapes in figure 5. Lower values of this metric indicate less scatter in the automatic placements. The results are summarised in the first column of table 1. These values are generally similar across vowels, with the exception of the mid-close central /i/, which shows relatively greater dispersion (0.1239).

$$d(a, b) = \sqrt{(a_1 - b_1)^2 + (a_2 - b_2)^2}$$

Formula 2. Euclidean distance for two-dimensional data: a and b are two points in a plane; a_1 and a_2 are coordinates for a , while b_1 and b_2 are coordinates for b

The dispersion of articulations for different vowel categories was further evaluated using the R package Dynamic Range Boxes (dynRB) (Junker et al., 2016). This package estimates the “hypervolume” for a given category based on two or more numerical predictors. The mathematical foundations of the approach are discussed in Junker et al. (2016). Among the available aggregation methods, product was selected, meaning that the size of each dimension is first calculated separately and then multiplied. Final values range from 0 to 1, with those near 0 indicating a small size and those near 1 indicating a large one. The results obtained are provided in the second column of table 1. In relative

terms, they closely resemble the previously discussed dispersion values based on the mean Euclidean distances.

Tab. 1. Dispersion of articulations for each vowel quantified as the average Euclidean distance from the corresponding centroid and as the “hypervolume size”

Vowel	Mean Euclidean distance	Hypervolume size
i	0.0882	0.0529
ε	0.0923	0.0631
a	0.1094	0.0701
ɔ	0.0941	0.0511
u	0.0984	0.0470
ɪ	0.1239	0.1154

Source: Author’s own research.

It is also important to examine the distribution of individual automatic placements according to speaker gender. This analysis helps evaluate whether the overall approach effectively accounts for gender-related variation. The results depicted in figure 4 clearly demonstrate that the placements are randomly distributed within each vowel category, which is marked by an oval outline. Female and male articulations are freely intermixed, and no consistent gender-based patterns are observable.

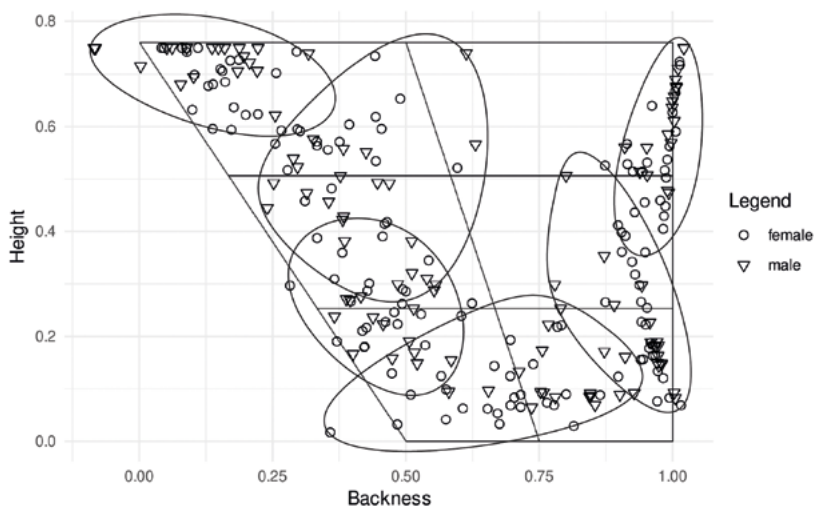

Fig. 4. Automatic placement of articulations by speaker gender. Vowel areas are marked with oval outlines

Source: Author’s own research.

What is central to this study, however, are the positions of vowel centroids, or average vowel placements, in relation to the corresponding approximate locations suggested in the literature discussed in section “Polish phonemic vowels”. In figure 5, the former

are marked as unfilled shapes, and the latter are marked as dark shapes. The centroids are generally close to the assumed positions, indicating that the models used in this study produce results consistent with the intuitive judgements found in the literature on Polish phonetics. Nevertheless, it is important to note that the centroids tend to be located further from the edges of the IPA Vowel Diagram, suggesting less tense articulations than those often assumed for Polish vowels. These more centralised locations may in fact be more accurate for two reasons. First, the results are generated by models trained on actual Cardinal Vowel productions by several phoneticians, all mapped onto a coordinate system based on a consistent version of the IPA Vowel Diagram. This introduces a level of objectivity and consistency that is not necessarily found across the various publications cited in section “Polish phonemic vowels”. Second, since the Polish vowel inventory is relatively simple and consists of only six phonemic segments, the principle of sufficient perceptual separation (Tatham, Morton, 2006) does not require tense articulations. There is enough articulatory space for more lax productions while still maintaining perceptual distinctiveness. Additionally, the principle of ease of articulation (Shariatmadari, 2006) also supports the idea that Polish vowels may be produced with less muscular tension than some of the Cardinal Primary Vowels. It is therefore reasonable to conclude that Polish vowels should not be placed on the edges of the IPA Vowel Quadrilateral. The centroid positions shown as unfilled shapes in figure 5 may be a more accurate representation of their articulation within the current version of the IPA Cardinal Vowel system.

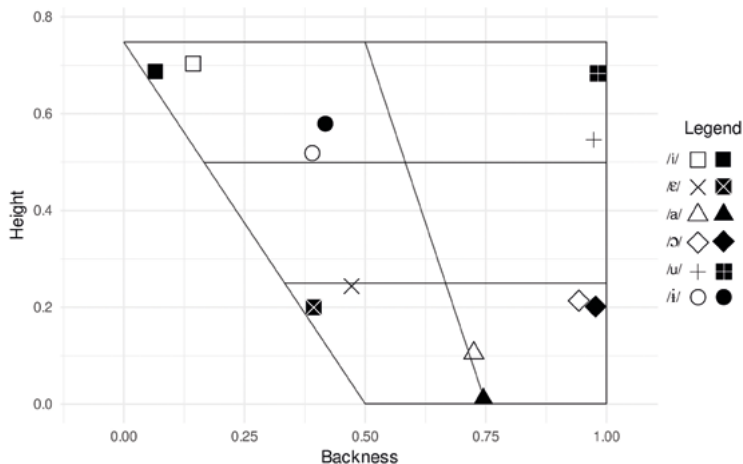

Fig. 5. The dark shapes are the approximate positions of Polish vowels assumed in the phonetic literature. The unfilled shapes are the corresponding average positions predicted by the neural network models (n=42)

Source: The approximate positions of Polish vowels are based on accounts found in Benni, 1959; Bartnicka-Dąbrowska, 1968; Jassem, 1974; 1975; 1981; Pilich, 1975; Ročławski, 1976; Biedrzycki, 1978; Dłuska, 1986; Jaworski, 1986; Strutyński, 1987; , Madelska, Witaszek-Samborska, 1988; Dukiewicz, 1995; Sawicka, 1995; Wiśniewski, 1997. The corresponding average positions predicted by the neural network models are based on the author's own research.

Conclusion

The results of the automatic placement of Polish vowel articulations in the IPA Vowel Diagram, as performed in this study, are similar to the approximate locations established based on the articulatory descriptions listed in section “Polish phonemic vowels”. The centroids for each vowel category are situated near the theoretical approximate positions. Nevertheless, there is a consistent tendency for the centroids to be located slightly closer to the central region of the Diagram. Since these results are produced by neural network models trained on actual productions of Cardinal Vowels by a representative group of phoneticians, they may indicate more accurate positions of Polish phonemic vowels within the IPA Vowel Diagram than the rough approximations derived from phonetic literature. As discussed in “Results”, these more central locations are also consistent with the overall characteristics of the Polish vowel system. Its relatively small inventory does not necessitate tense phonetic realisations.

In future studies, the neural network models made available through the web application at VowelMater (n.d.) could be employed to evaluate the positions of vowel categories in the IPA Vowel Diagram for languages other than Polish. This approach may contribute to greater objectivity and precision in the description of different vowel inventories.

References

- Adank P.M., Smits R., Van Hout R. (2004), *A comparison of vowel normalization procedures for language variation research*, “The Journal of the Acoustical Society of America”, vol. 116(5), pp. 3099–3107.
- Bartnicka-Dąbrowska B. (1968), *Fonetyka*, [in:] W. Doroszewski, B. Wiczorkiewicz (eds.), *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, pp. 5–118.
- Bell A.M. (1867), *Visible Speech: The Science of Universal Alphabetics; or Self-Interpreting Physiological Letters, for the Writing of All Languages in One Alphabet*, London: Simpkin, Marshall & Company.
- Benni T. (1959), *Fonetyka opisowa języka polskiego*, Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- Biedrzycki L. (1978), *Fonologia angielskich i polskich rezonantów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Boersma P., Weenink D. (2024), *Praat: doing phonetics by computer (version 6.4)* [computer software], Amsterdam: University of Amsterdam.
- Butcher A. (1982), *Cardinal vowels and other problems*, [in:] D. Crystal (ed.), *Linguistic controversies*, London: Arnold, pp. 50–71.
- Dioubina O.I., Pfitzinger H.R. (2002), *An IPA vowel diagram approach to analysing L1 effects on vowel production and perception*, [in:] M. Abbas, A. Alhakim Freihath (eds.), *Seventh International Conference on Spoken Language Processing (ICSLP '2002), Denver-Colorado, USA, September 2002*, Stroudsburg: Association for Computational Linguistics, pp. 2265–2268.

- Dłuska M. (1986), *Fonetyka polska: Artykulacja głosek polskich*, Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dukiewicz L. (1995), *Fonetyka*, [in:] H. Wróbel (ed.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, pp. 9–103.
- Ellis A.J. (1869), *On Early English Pronunciation, with Especial Reference to Shakspeare and Chaucer*, London and Berlin: Asher & Co.
- Gimson A.C., Cruttenden A. (2001), *Gimson's pronunciation of English*, Oxford: Oxford University Press.
- Jadoul Y., Thompson B., De Boer B. (2018), *Introducing Parselmouth: A Python interface to Praat*, “Journal of Phonetics”, vol. 71, pp. 1–15.
- Jassem W. (1974), *Mowa a nauka o łączności*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jassem W. (1975), *Fonetyka języka angielskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jassem W. (1981), *Podręcznik wymowy angielskiej (A handbook of English pronunciation)*, Warszawa: PWN.
- Jaworski M. (1986), *Podręczna gramatyka języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Jones D. (1914), *The pronunciation of English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jones D. (1917a), *An English Pronouncing Dictionary*, London: JM Dent.
- Jones D. (1917b), *Experimental phonetics and its utility to the linguist*, “Nature”, vol. 100(2501), pp. 96–98.
- Jones D., Ward D. (1969), *The phonetics of Russian*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Junker R.R., Kuppler J., Bathke A.C., Schreyer M.L., Trutschnig W. (2016), *Dynamic range boxes—a robust nonparametric approach to quantify size and overlap of n-dimensional hyper-volumes*, “Methods in Ecology and Evolution”, vol. 7(12), pp. 1503–1513.
- Ladefoged P. (1975), *A course in phonetics*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Lepsius C.R. (1855), *Das allgemeine linguistische Alphabet. Grundsätze der Übertragung fremder Schriftsysteme und bisher noch ungeschriebener Sprachen in europäische Buchstaben*, Berlin: Verlag von Wilhelm Hertz.
- Lepsius R. (1863), *Standard Alphabet for Reducing Unwritten Languages and Foreign Graphic Systems to a Uniform Orthography in European Letters*, vol. 5, London: Williams & Norgate.
- Lisker L. (1989), *On the Interpretation of Vowel “Quality”: The Dimension of Rounding*, “Journal of the International Phonetic Association”, vol. 19(1), pp. 24–30.
- Madelska L., Witaszek-Samborska M. (1988), *Zapis fonetyczny*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Miller J.D. (1989), *Auditory-perceptual interpretation of the vowel*, “The Journal of the Acoustical Society of America”, vol. 85(5), pp. 2114–2134.
- Nolan F. (1988), *2.2 Vowels*, “Journal of the International Phonetic Association”, vol. 18(2), pp. 69–74.

- Pfützing H.R. (1995), *Dynamic vowel quality: A new determination formalism based on perceptual experiments*, [in:] M.J. Solé, D. Recasens, J. Romero (eds.), *Proceedings EUROSPEECH '95*, vol. 1., Madrid: IPA, pp. 417–420.
- Pfützing H.R. (2003), *Acoustic correlates of the IPA vowel diagram*, [in:] M.J. Solé, D. Recasens (eds.), *Proc. of the XVth Int. Congress of Phonetic Sciences*, vol. 2, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 1441–1444.
- Pfützing H.R. (2005), *Towards functional modelling of relationships between the acoustics and perception of vowels*, [in:] S. Fuchs, J. Harrington, P. Perrier, B. Pompino-Marschall (eds.), *Speech Production and Perception: Experimental Analyses and Models*, Berlin, pp. 133–144.
- Piliński J. (1975), *Fonetyka opisowa języka polskiego*. Siedlce: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Siedlcach.
- Pitman I., Ellis A.J. (1845), *Completion of the phonotypic alphabet*, “The Phonotypic Journal”, vol. 4(42), pp. 105–106.
- Rocławski B. (1976), *Zarys fonologii, fonetyki, fonotaktyki i fonostatystyki współczesnego języka polskiego*, Gdańsk: Wydawnictwo Uczelniane Uniwersytetu Gdańskiego.
- Sawicka I. (1995), *Fonologia*, [in:] H. Wróbel (ed.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego, Fonetyka i fonologia*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, pp. 107–198.
- Shariatmadari D. (2006), *Sounds difficult? Why phonological theory needs ‘ease of articulation’*, “School of Oriental and African Studies Working Papers in Linguistics”, vol. 14, pp. 207–226.
- Stolarski Ł. (2020), *Effects of different acoustic measurement settings on the automatic placement of vowels in the IPA Cardinal Vowel Diagram*, [in:] M. Marczevska, H. Mijas (eds.), *W kręgu języka i kultury*, Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, pp. 369–384
- Strutyński J. (1987), *Zarys fonetyki i fonologii języka polskiego*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Sweet H. (1877), *A handbook of phonetics, including a popular exposition of the principles of spelling reform*, Oxford: Clarendon Press.
- Sweet H. (1906), *A primer of phonetics*, Oxford: Clarendon Press.
- Tatham M., Morton K. (2006), *Speech production and perception*, New York: Palgrave.
- The GIMP Development Team (2019), GIMP (version 2.10) [computer software].
- The International Phonetic Alphabet and the IPA Chart* (n.d.), <https://www.internationalphoneticassociation.org/content/ipa-chart> [accessed: 15.06.2025].
- VowelMeter (n.d.), <https://www.vowelmeter.pythonanywhere.com> [accessed: 15.06.2025].
- Wiśniewski M. (1997), *Zarys fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Piotr A. Owsinski <https://orcid.org/0000-0001-7862-3345>
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: piotr.owsinski@uj.edu.pl

Felder der verbalen Aggression und Wortbildungspotenzial in der Kommunikation von Lehrerinnen mit deren Schülern in der Zeichentricksreihe *Włatcy Móch* (2006–2011)

Areas of verbal aggression and the potential of word formation in teachers' communication with students in the animated series *Włatcy Móch* (2006–2011)

Abstrakt

Im vorliegenden Beitrag wird versucht, die Ergebnisse einer Pilotstudie zum Gebrauch verbaler Aggression in der Kommunikation von Lehrerinnen mit ihren Schülern am Beispiel des Zeichentricksfilms *Włatcy móch* (2006–2011) vorzustellen. In der Studie wurde zunächst versucht, die Bereiche der verbalen Aggression in den Äußerungen der Lehrerinnen zu identifizieren, um ihnen später spezifische Aussagen zuzuordnen. Die Studie bestätigt, dass die häufigsten Bereiche, die von Angriffen durch Lehrerinnen betroffen sind, das Verhalten der Schüler, ihre Fähigkeiten und Fertigkeiten, ihr Aussehen oder möglicherweise ihre Religion sind. Aber auch die Aggression in Form von Drohungen und anti-dialogischen Verallgemeinerungen sind anzutreffen. Die auffälligsten Phänomene sind jedoch Beleidigungen und Flüche, die sich gegen die Lernenden richten. Auch verbal aggressive Entlehnungen aus der deutschen Sprache sind vorzufinden. Ferner wird auf das relativ hohe Wortbildungspotential in den Äußerungen der beiden Damen hingewiesen, das eine stärkere Emotionalität ausdrücken und ein humoristisch-satirisches Element in das Gesamtwerk einbringen soll, um es realistischer zu gestalten.

Schlüsselwörter: verbale Aggression, Wortbildung, Kommunikation, Zeichentricksreihe

Abstract

This paper attempts to present the results of a study on the use of verbal aggression in the communication of female teachers with their students on the example of the cartoon *Wlatcy móch* (2006–2011). The study first attempted to identify the areas of verbal aggression in the statements of female teachers' representatives in order to later assign specific statements to them. The study confirmed that the most common areas affected by attacks from female teachers are the behaviour of the students, their competence, appearance or possibly religion. However, aggression in the form of threats and anti-dialogical generalisations can also be encountered. The most conspicuous phenomena, however, are insults and challenges directed at the learners. Verbally aggressive borrowings from the German language should also be pointed out. The article goes on to point out the relatively high degree of word formation potential that can be observed in the statements of the two ladies, which is intended to express a stronger emotion and to introduce an element of humour and satire into the work as a whole, making it more realistic.

Keywords: verbal aggression, word formation, communication, animated series

Einleitendes

Als Ausgangspunkt für die nachstehenden Erörterungen zu Feldern der verbalen Aggression sowie zum Wortbildungspotenzial in der Kommunikation dient die allgemeine Beobachtung, dass *Aggression* und besonders – heutzutage immer häufiger im öffentlichen Raum vorkommende – *verbale Aggression* in letzter Zeit an Aktualität gewannen. Dies wird u. a. durch immer zahlreichere (pragma)linguistische Analysen bestätigt, die sowohl von polnischen als auch von ausländischen Linguisten durchgeführt werden¹. Unter Bezugnahme auf die Welt der menschlichen Werte stellt Taras (2013: 24) die These auf, dass die gegenwärtig zunehmende Aggressivität des Menschen als Resultat der Verarmung und sogar des Zusammenbruchs seiner Werte anzusehen ist. Der Mensch wurde aggressiv und ist in der Krise, weil er sein Maß und seine Identität verlor. Es verwundert also wenig, dass sich in der Fachliteratur diverse Beschreibungen und Darstellungen von Aggressionsformen und -dimensionen finden.

Im vorliegenden Beitrag wird das Augenmerk jedoch lediglich auf die verbale Aggression gerichtet. Sie wird als absichtliche Handlung verstanden, die Schaden oder Leid verursachen soll. Man spricht über Aggression unabhängig davon, ob sie ihren Zweck erfüllt oder nicht. Was zählt, ist die Intention (Krahe, 2005: 25; Aronson, 2009: 33): „Damit man von Aggression sprechen kann“ – behauptet Peisert (2004: 23) – „genügt es, dass ein bestimmtes Verhalten nach dem Urteil mindestens eines Teilnehmers am Kommunikationsakt als aggressiv empfunden wird. Es kommt also nicht nur auf die Intention des Äußerungssenders an, sondern auch auf die Einschätzung des potenziellen Opfers sowie beispielsweise auf die Meinung eines Zeugen des Ereignisses“. Schließlich gibt es die verbale Aggression, die in der Äußerung negativer Urteile und schlechter Gefühle gegenüber dem Adressaten oder dem Objekt der Äußerung besteht und aus der feindseligen Haltung des Äußerungssenders gegenüber der Welt oder deren spezifischen Elementen (einschließlich der anderen Person) resultiert. Jede Form der Aggression enthält eine erheb-

¹ Hierfür sind u. a. folgende Publikationen zu nennen: Pietrzak, 2000; Peisert, 2004; Roszak, 2010; Taras, 2013; Havryliv, 2017; Bonacchi, 2019; Ostafiński, 2020; Krzyżyk, 20223.

liche Ladung von Antipathie und Feindseligkeit und ist als Angriff auf eine andere Person interpretierbar, die es nach Meinung des Aggressors verdiente (Chodkowski, 2018: 212; Moroń, 2016: 322–323; Krzyżyk, 2022: 197). Dabei erfüllt die Aggression vier Funktionen: 1) sie zielt darauf ab, einer anderen Person Schaden zuzufügen, 2) sie verletzt die Sphäre des Heiligen, d. h. sie zerstört, was jemandem heilig und wertvoll ist, 3) sie entlädt negative Emotionen (wie etwa Frustration, Wut, Ärger) 4) und sie hat Freude am Unglück eines anderen (Peisert, 2004: 23). Hinzu kommt, dass sich in der Aggression auch Schutz, Stärkung und Erhöhung des eigenen Selbstwertgefühls manifestieren. Sie lässt sich ebenfalls als Test der eigenen Stärken sowie als Reaktion auf Situationen interpretieren, die man emotional nicht bewältigen kann und denen man hilflos gegenübersteht. Die Sprache der Aggression führt letztlich dazu, dass ein tieferes Nachdenken über die Realität nicht mehr möglich ist, was u. a. im verarmten und verflachten Wirklichkeitswahrnehmungsmodus sowie in der Erschwerung – oder sogar Behinderung – des Aufbaus tieferer, guter zwischenmenschlicher Beziehungen zum Vorschein kommt (Krzyżyk, 2022: 198).

Zielsetzung und Forschungskorpus

Im vorliegenden, als Pilotprobe konzipierten Beitrag wird das Anliegen verfolgt, das Problem der verbalen Aggression unter dem Gesichtspunkt der Kommunikation und der Sprache in den sozialen Beziehungen zwischen den Hauptfiguren der polnischen Zeichentrickserie für Erwachsene *Włatcy Móch* (2006–2011) zu reflektieren. Nebst dem wird versucht, auf die Frage der verbalen Aggression zwischen Lehrerinnen und deren Schülern einzugehen. Weiterhin werden die angetroffenen Erscheinungsformen der verbalen Aggression aufgezeigt und den konkreten Aggressionsfeldern zugeordnet, um untersuchen zu können, auf welche Bereiche sie sich bezieht und welche empfindlichen Stellen der Kommunikationspartner sie treffen soll. Vor diesem Hintergrund wird ferner der Versuch unternommen, das Wortbildungspotenzial zu bewerten, das die Äußerungen ausgewählter Hauptfiguren der Zeichentrickserie kennzeichnet. Die Analyse konzentriert sich ausschließlich auf die Äußerungen der Lehrerinnen der Kinder, d. h. die der Klassenlehrerin (Abb. 1) einerseits und die der Nonne (Abb. 2) andererseits. Beide Damen sind nervös, voreingenommen, herrisch, frustriert und nicht selten arrogant. Sie mögen ihre vier Schüler² aus der Klasse 2b nicht, tolerieren sie nur mit Mühe und überhäufen sie mit (manchmal äußerst bizarren) Schimpfwörtern. Was auch für die beiden Frauen emblematisch ist, ist deren verbale Aggression gegenüber den Schülern. Ihre verbale Aggression wird so zu einem Merkmal ihrer Sprache, das sich aus den die Sprachbenutzerinnen ergreifenden Impulsen und Emotionen ergibt (Taras, 2013: 20). Die Handlung der Zeichentrickserie spielt sich in einer polnischen Schule, in einem Baumhaus der Jungs sowie auf dem Friedhof ab, wo der Zombie Czesio wohnhaft ist. Der Titel der Serie stammt aus William Goldings (1911–1993) Roman *Herr der Fliegen* (1983) (engl. *Lord of the Flies*,

² Die Namen der Schüler sind: Anusiak (← lat. *anus* 'After'), Maślana 'Buttermilch' (poln. für 'Kohle'), Czesio (Zombie) und Konieczko (← poln. *konieczny* 'notwendig').

1954) und ist auch eine Anspielung auf Beelzebub. Sowohl der Titel der gesamten Zeichentrickserie als auch die Titel der polnischen Folgen haben orthographische Fehler, die zeigen, wie die Kinder schreiben.

Abb. 1. i 2. *Frau Frał und Nonne*

Quelle: *Zofia Frał*, o.J.; *Zakonnica*, o.J.

Wegen der ordinären und unflätigen Sprache sowie der drastischen Szenen wird *Włatcy móch* häufig mit der amerikanischen Serie *South Park* (seit 1997) verglichen. Nachdem die Serie auf dem Filmfestival in Cannes vorgestellt worden war, weckte sie das Interesse ausländischer Fernsehsender. *Włatcy móch* sollte in den Jahren 2007 und 2008 außerhalb Polens ausgestrahlt werden: Die Medien berichteten, dass der Sender den Verkauf der Serie an ausländische Fernsehsender (Vereinigtes Königreich und Deutschland) abgeschlossen hatte. Zu den Käufern gehörte auch ein Fernsehsender aus Mexiko (Vgl. *Włatcy móch – fenomen, czy krótkotrwały sukces?*, 2019).

Theoretische Vorbemerkungen

Eine der in der Serie dargestellten Dimensionen des Alltagslebens von vier Jungen ist deren Alltag in der Schule, wo sie mit deren Lehrerinnen sprachlich interagieren. Da die Vertreterinnen der Lehrkraft durch das bereits oben charakterisierte Gemüt und die beschriebenen Charakterzüge geprägt sind, ist die Kommunikation zwischen ihnen und ihren Schülern mitunter sehr schwierig.

Der Zeichentrickfilm lässt sich somit als Spiegel von Satire und Gesellschaftskritik ansehen, in dem aktuelle Ereignisse oder politische und soziale Probleme mit Humor und Übertreibung dargestellt werden. Dies ermöglicht es den Fernsehzuschauern, vertraute Situationen in einem neuen Licht zu sehen, was wiederum zum Nachdenken anregen soll.

Die konkreten Episoden der Zeichentrickserie können zwar lustig und manchmal sogar absurd sein, aber sie behandeln oft auch ernste Themen, wie etwa Liebe, Freundschaft, Verrat oder Lebenskrisen. Dies macht die Figuren und deren Erfahrungen authentischer und realitätsnäher. Dabei ist zu beachten, dass die im Zeichentrickfilm dargestellten Figuren als Archetypen und Stereotypen aus dem Alltag angesehen werden dürfen. Dies ermöglicht es den Zuschauern, sich mit den Figuren und ihren Problemen zu identifizieren, was die gesamte Handlung realistischer macht.

Unter vielen im ausgewählten Zeichentrickfilm zu analysierenden Phänomenen und Erscheinungen kann auch die Sprache und die darin zum Ausdruck kommende Aggression der Erwachsenen gegenüber den Jungen zum Gegenstand der linguistischen Forschung gemacht werden. Obgleich die in der Serie dargestellte Welt als fiktive Realität zu betrachten ist, liegen die Untersuchungsergebnisse der in der Schule gebrauchten Sprache und Kommunikation zwischen den Lehrern und deren Schülern vor (bspw. Krzyżyk, 2022), die mit der in der Serie dargebotenen Realität etwas gemeinsam haben.

Die Kommunikation zwischen Lehrern und Schülern ist ein gewichtiges Element für den Erfolg in der pädagogischen Arbeit, in der es sich u. a. um den Aufbau der reziproken Beziehungen sowie um die Sozialisation handelt. Außerdem ermöglicht sie nicht nur die Vermittlung von Wissen und dessen Reproduktion, sondern auch die Prägung der Einstellungen der Schüler und der Art und Weise, wie sie sich selbst und die Welt wahrnehmen. Endlich werden mithilfe der Kommunikation axiologische Werte der Lernenden verstärkt und gefestigt (Karwatowska, 2010, 2021: 416; Krzyżyk, 2022: 200–201). Im Zusammenhang damit verweist Bocheńska (2006: 11) auch auf das die Kommunikation erschwerende, beeinträchtigende oder manchmal sogar verhindernde Rauschen, das auf drei Gebieten spürbar ist: 1) externes Kommunikationsrauschen (z. B. Lärm, Hitze, Kälte), 2) internes Kommunikationsrauschen (z. B. Klischees, Emotionen) sowie 3) semantisches Kommunikationsrauschen, das die mit der Sprachschicht verbundenen Beeinträchtigungen umfasst (z. B. unangemessener Wortgebrauch, verbale Aggression). Positive interpersonale Beziehungen wirken sich auch positiv auf die Bildung der Einstellungen junger Menschen, ihr Wertesystem, den Erwerb von Normen und Verhaltensmustern und den Erwerb oder die Fortbildung sozialer Kompetenzen aus. Lehrer, die sich in ihren Beziehungen zu den Schülern autoritär verhalten, den Dialog vortäuschen oder ihre Schüler moralisieren, verspotten, beleidigen, kritisieren bzw. ihnen etwas befehlen oder ihnen mit etwas drohen, demotivieren die Schüler, senken ihr Selbstwertgefühl und hindern sie daran, ihre eigene Meinung zu äußern sowie unabhängig oder kreativ zu sein (Gordon, 2001; Krzyżyk, 2022: 201).

In der Schule kann die verbale Aggression die nachstehenden Formen annehmen: 1) verbal aggressives Verhalten innerhalb der Gruppe von Schülern, 2) verbal aggressives Verhalten der Schüler gegenüber den Lehrern oder gerade 3) verbal aggressives Verhalten der Lehrer gegenüber den Schülern (u. a. Beleidigung, erhobene Stimme, Verspottung, Schubse), das im Brennpunkt des vorliegenden Beitrags steht. Hierbei bemerkt jedoch Krzyżyk (2022: 202), dass die verbale Aggression der Lehrer gewöhnlich als Feindseligkeit gegenüber der umgebenden Wirklichkeit und Reaktion auf ihre eigene Frustration

interpretiert werden darf. Außerdem ist sie eine Möglichkeit, ihre Wut auszudrücken, aber immer ist sie ein Ausdruck von Hilflosigkeit und Machtlosigkeit.

Dabei sind natürlich auch andere Merkmale der Äußerung von großer Relevanz, wie etwa Körperhaltung, Intonation, Stimme, die aber als außersprachliche Kräfte betrachtet werden. Viel wesentlicher sind hier die Aussagen der Lehrer, in denen gewisse ausgrenzende Botschaften kodiert sind. Tempczyk-Nagórka (2017: 124) versteht darunter vor allem solche Botschaften, die das Selbstwertgefühl des Schülers untergraben und ein Gefühl der Minderwertigkeit erzeugen. In erster Linie konzentrieren sie sich auf fehlende Kenntnisse und Fähigkeiten des Schülers sowie dessen Schwächen, Unzulänglichkeiten und Unsicherheiten.

Bereiche der ausgrenzenden Botschaften in den Aussagen von Frau Frał und Nonne

Da beide Lehrerinnen eine gemeinsame Haltung zu Anusiak, Maślana, Czesio und Konieczko (vgl. Abb. 3) zeigen, wird darauf verzichtet, ihre Aussagen separat zu behandeln.

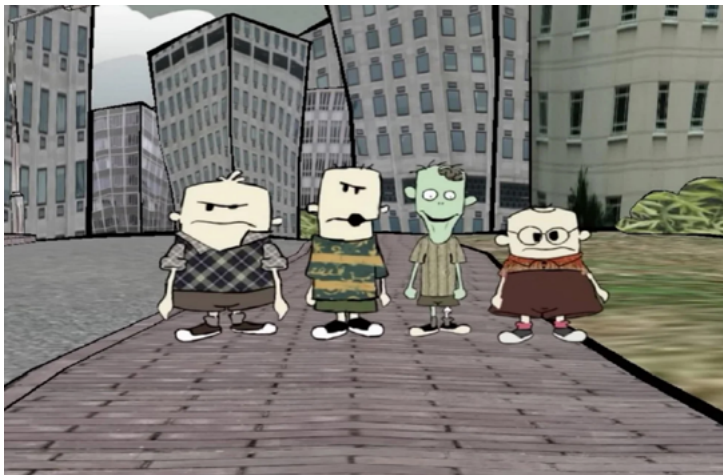

Abb. 3. Hauptfiguren der Zeichentrickserie: Anusiak, Maślana, Czesio und Konieczko

Quelle: marc, 2019.

Nun wird der Versuch unternommen, die ausgrenzenden Botschaften zu kategorisieren, die in den Äußerungen von Frau Frał und Nonne in Bezug auf den Angriff auf die empfindlichen Stellen der Jungen enthalten sind. Bemerkenswert ist auch die Tatsache, dass einige Äußerungen unterschiedlichen Aggressionsfeldern zuordenbar sind. Die Sammlung von Beispielen erhebt keinen Anspruch auf Vollständigkeit. Im Folgenden wird lediglich eine Auswahl aus den aggressiven Äußerungen von Lehrerinnen dargestellt, die repräsentativ für die gewählte Fragestellung ist. Hierin lassen sich die nachstehenden Gebiete der Aggression von Frauen unterscheiden:

Tab. 1. Aggressionsfelder

Aggressionsfeld	Originale Aussage		Deutsche Übersetzung
Aggression gegen Charakter oder Verhalten des Schülers	<i>Czy was jakaś palma napa- dła?! </i>	≈	‘Habt ihr euren Verstand verloren?’
	<i>Wy jesteście chorzy, chore dzieci, co z was będzie?</i>		‘Ihr seid krank, kranke Kinder, was soll aus euch werden?’
Aggression gegen Fähigkeiten und Fertigkeiten des Schülers	<i>Czy Zorro krzywdził upośle- dzone dzieci? (im Gespräch über vier Schüler mit einem anderen Schüler)</i>	≈	‘Hat Zorro behinderten Kin- dern geschadet?’
	<i>Masz kurzy mózg, więc pew- nie serce też!</i>		‘Du hast ein Hühnerhirn (Spatzenhirn), also wahr- scheinlich auch ein Hühner- herz!’
	<i>Nie rozumiesz, Anusiak... Boś tępy!</i>		‘Du verstehst nicht, Anusiak... Du bist geistig minderbemit- telt!’
	<i>Obejmuje on [sprawdzian] od początku szkoły wszyst- ko, czego wam do waszych pustych łbów natluklam.</i>		‘Er [der Test] deckt alles ab, was ich euch seit Beginn der Schule in eure leeren Köpfe gerieben habe.’
	<i>Zajkowski zachorował na im- becylizm!</i>		‘Zajkowski ist an Schwach- sinn erkrankt!’
	<i>Znowu? Palisz za sobą mosty, dziecko! Czy ty nie masz żad- nych aspiracji?!</i>		‘Schon wieder? Du brennst die Brücken hinter dir ab, Kind! Hast du denn gar keine Ambitionen?!’
	<i>Żeby mi to było z lektur, a nie z napisów na murach!</i>		‘Ich wünschte, du hättest das aus der Lektüre gelernt und nicht von den Maueraufschrif- ten!’
Aggression gegen Aus- sehen	<i>Wykończy mnie ten zielony buszmen.</i>	≈	‘Mit diesem grünen ^a Buschmann bin ich fertig.’
Aggression gegen Kon- fession	<i>Antychryście!</i>	≈	‘Du Antichrist!’
	<i>Czarci odorze!</i>		‘Du Teufelsgestank, teufl- scher Gestank’
	<i>Masońskie truchło!</i>		‘Freimaurerischer Kadaver!’
Aggression gegen Sexua- lität	<i>Pederasto!</i>	≈	‘Du, Päderast, Knabenschän- der!’
	<i>Za drzwí, dewiancie!</i>		‘Raus mit dir, du Abweichler!’

Aggressionsfeld	Originale Aussage		Deutsche Übersetzung
diffamierende, beleidigende Vergleiche (Beleidigungen)	<i>Czy ty już skretyniałeś do reszty?!</i>	≈	‘Bist du völlig verrückt geworden?!‘
	<i>Skaranie boskie z Tobą!</i>		‘Ich hab’ ein Kreuz mit dir! / Gott verdamme dich!’
anti-dialogische Verallgemeinerungen + (unpersönliche) Imperative ^b	<i>A teraz słuchać uważnie gówniarzeria!</i>	≈	‘Hört gut zu, ihr Scheißer!’
	<i>Ani mi się waż, zakąło!</i>		‘Wage es nicht, du Halunke!’
	<i>Anusiak, czy ty masz jakieś problemy z głową?! Siad na dupsku, pacanie, i pisać mi w zeszycie sto razy: [...];</i>		‘Anusiak, hast du ein Problem mit deinem Kopf! Setz dich auf deinen Arsch, Trottel, und schreibe hundertmal ins Notizbuch: [...].‘
	<i>Anusiak, do kąta!</i>		‘Anusiak, ab in die Ecke!’
	<i>Anusiak, dziób na sztorc!</i>		‘Anusiak, halt die Klappe!’
	<i>Anusiak, za drzwi, ty małpoludzie, ty!</i>		‘Anusiak, raus aus der Tür, du Affe!’
	<i>Cisza wy bando małpich odchodów! Siedzieć i nie wstawać!!!</i>		‘Seid still, ihr Haufen Affendreck! Setzt euch hin und steht nicht auf!!!‘
	<i>Do kąta! Degeneracie!</i>		‘Ab in die Ecke, du Asozialer!’
	<i>I z czego cieszycie się, pustaki wy?! Cisza!</i>		‘Und worüber freut ihr euch, ihr Doofköpfe! Schweigt!’
	<i>Masłana, zamknij ryło i won za drzwi!</i>		‘Masłana, halt die Klappe und geh aus der Tür!’
	<i>Milcz, małpi ryju!</i>		‘Schweig, Affenfresse!’
	<i>Precz mi z klasy, ty oszłomie ty!</i>		‘Raus aus meinem Klassenzimmer, du Kiffer!’
	<i>Raus!!!</i>		
	<i>Ruhe!!!</i>		
	<i>Rusz dupsko!</i>		‘Beweg deinen Arsch!’
	<i>Stulić dzioby cymbały!</i>		‘Haltet euren Mund, ihr Trottel!’
	<i>Ściana, wyrodku!</i>		‘Wand, raus! Du Auswurf!’
	<i>Typy spod ciemnej gwiazdy!</i>		‘Erzschurken!’
	<i>Za drzwi, dewiancie!</i>		‘Raus mit dir, du Abweichler!’
	<i>Zamknąć jadaczki, zakąły ewolucji!</i>		‘Haltet euer Maul, ihr Evolutionsfurunkel!’
	<i>Zamknąć się zwyrodnialcy!</i>		‘Haltet die Klappe, ihr Degenerierten!’

Aggressionsfeld	Originale Aussage		Deutsche Übersetzung
	<i>Zamknąć się belzebuby!</i>		‘Halt die Klappe, ihr Belzebubs!’
Unterbrechungen mitten im Satz, die verhindern, dass jemand seine Rede beendet	<i>Już nic nie mów, tylko wyjdź za drzwi!</i>	≈	‘Sag nichts mehr, geh einfach aus der Tür!’
	<i>Ki szatan was do tego przymusił?!</i>		‘Was für ein Teufel hat euch dazu gezwungen?!’
sarkastische Ausdrücke	<i>Kwitniesz, dziecko, intelektualnie!</i>	≈	‘Kind, du blühst geistig auf!’
Drohungen	<i>A niech no tylko się dowiem o jakichś dureństwach, łapska poprzetrącam!</i>		‘Lasst mich nur etwas über eine Dummheit herausfinden, dann werde ich euch die Pranken verrenken!’
	<i>Bo jak się odezwiesz choćby słowem, kaszania gnido, to ci zrobię takie dyktando, że przez miesiąc żadne „u” ci się nie zamknie!</i>		‘Denn wenn du auch nur ein Wort sagst, du Trottel, schreibst du solch ein Diktat, dass sich einen Monat lang kein „u“ mehr schließen wird!’
	<i>Ja im nogi z dupy powyrywam!</i>	≈	‘Ich werde ihnen den Arsch aufreißen! / Ich werde ihnen die Beine aus dem Arsch ziehen!’
	<i>Maślana, rodzona matka cię nie pozna! Pała za wulgaryzmy i do kąta!</i>		‘Maślana, deine leibliche Mutter wird dich nicht wiedererkennen! Eine Sechse für Vulgarität und ab in die Ecke!’
	<i>Maślana, gamoniu! Dupsko [ci] spuchnie, gangreno!</i>		‘Maślana, du Tölpel! Dein Arsch schwillt an!’
	<i>Nie chcę być jutro w waszej skórze – to skończy się naganą!</i>		‘Ich möchte morgen nicht in eurer Haut stecken – das wird mit einer Rüge enden!’
	<i>Nie ujdzie wam to płazem, gady jedne!</i>	≈	‘Damit werdet ihr nicht durchkommen, ihr Reptilien!’
	<i>Wy się doigracie! Takie zakąły zawsze kończą tak samo!</i>	≈	‘Das werdet ihr noch bereuen! Solche Krücken enden immer auf die gleiche Weise!’
	<i>Zapłacicie mi za to, lachudry patologizmu!</i>	≈	‘Das werdet ihr mir büßen, ihr Schurken des Pathologismus!’

Aggressionsfeld	Originale Aussage		Deutsche Übersetzung
	<i>Zrobię wam taką apokalipsę, o której się świętemu Janowi nie śniło!</i>	≈	‘Ich werde euch die Art von Apokalypse beschern, von der der Heilige Johannes nie geträumt hat!’

^a Czesio als Zombie hat eine grüne Haut.

^b Der Dialog wird auch durch unpersönliche imperativische Aufforderungen ausgeschlossen, die durch das Verb im Infinitiv ausgedrückt werden (Gałczyńska, 2012: 329).

^c Im Polnischen gibt es ein <ó> (<o> mit Akut), das wie ein deutsches /u/ ausgesprochen wird. Der Unterschied zwischen <ó> und <u> besteht nur in der Orthographie.

Quelle: erarbeitet von dem Beitragsautor.

Was die anti-dialogischen Verallgemeinerungen und die den Dialog erschwerenden Aussagen anbetrifft, so werden dazu ebenfalls Gebote bzw. Befehle gezählt, die mit den Verben im Infinitiv oder Imperativ ausgedrückt werden. Mit derartigen Geboten bzw. Befehlen wird eine deutlich größere Distanz zwischen den Kommunikationspartnern angedeutet, was oftmals mit Feindseligkeit zusammenhängt. Mittels der Konstruktionen mit einem Infinitiv wird die Autorität der Lehrerinnen zum Vorschein gebracht und betont (Gałczyńska, 2012: 329). Wierzbicka (1999: 203) verweist zusätzlich darauf, dass die unpersönliche syntaktische Konstruktion mit dem Infinitiv anstelle des neutraleren Imperativs besonders beleidigend ist. Die unpersönliche Infinitivform löscht den Äußerungsempfänger als Person aus: Die fehlende sprachliche Bezugnahme auf den Adressaten wird zu einem ikonischen Zeichen seiner ‚Nichtexistenz‘ und impliziert die Überzeugung, dass der Äußerungsrezipient es nicht wert ist, als Mensch angesprochen zu werden.

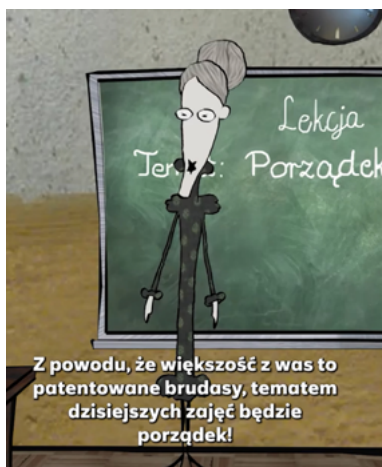

Abb. 4. ‘Da die meisten von euch patentierte Schmutzfinken sind, wird das Thema des heutigen Unterrichts die Ordnung sein!’

Quelle: *Sąd ostateczny* | *Włatcy Móch*: One, 2024.

Sporadisch sind auch sarkastische Ausdrücke feststellbar, z. B. *Kwitniesz, dziecko, intelektualnie!* 'Kind, du blühst geistig auf!'.

Am häufigsten erscheinen jedoch Beleidigungen und Flüche, die darauf abzielen, die vier Jungen zu kränken:

Tab. 2. Beleidigungen und Flüche

Beleidigungen und Flüche	
<i>antychryst</i> 'Antichrist',	<i>mandziol</i> bzw. <i>mondziol</i> 'Schwachkopf',
<i>bachor</i> 'Balg',	<i>mandziolskie nasienia</i> 'Schwachkopfzeug',
<i>bambrayła</i> 'Fettwanst und Dummkopf',	<i>mastodont</i> 'Mastodont, hier: primitiver Mensch',
<i>banda malpich odchodów</i> 'Haufen Affendreck',	<i>matol</i> 'Trottel, Schwachkopf',
<i>bandyta</i> 'Bandit',	<i>nędzne kreatury</i> 'elende Kreaturen',
<i>bezczelny gnojek</i> 'frecher Schnösel',	<i>odmieniec</i> 'Eigenbrötler',
<i>bęcwał</i> 'Trottel',	<i>ordynat</i> 'Grobian, Rüpel, Flegel' ^a ,
<i>brudas</i> 'Schmutzfink, Dreckfink',	<i>oszołom</i> 'Kiffer',
<i>cham młodociany</i> 'jugendlicher Flegel',	<i>pacan</i> 'Trottel',
<i>cymbał, kretyn</i> 'Dummkopf, Trottel',	<i>padalec</i> 'Aas',
<i>czarci odór</i> 'Teufelsgestank, teuflischer Gestank',	<i>pederasta</i> 'Päderast, Knabenschänder',
<i>czarna plama na honorze historii edukacji narodu polskiego</i> 'schwarzer Fleck auf der Ehre der Bildungsgeschichte des polnischen Volkes',	<i>popapraniec</i> 'Null, verkorkste Kinder',
<i>degenerat</i> bzw. <i>degeneruch</i> 'Asozialer',	<i>potwór</i> 'Scheusal',
<i>gad</i> bzw. <i>gadzina</i> 'gemeine Schlange',	<i>psychopatyk</i> 'Psychopath',
<i>gamoń</i> 'Tölpel',	<i>pustak</i> 'Doofkopf',
<i>gangrena</i> 'Depp' ^b ,	<i>Przy tobie to pawian wydaje się inteligentem</i> 'Im Vergleich zu dir scheint der Pavian intelligent zu sein',
<i>gargulec</i> 'Wasserspeier' ^c ,	<i>wyrodek</i> 'Auswurf',
<i>(kaszania)</i> ^d <i>gnida</i> 'Giftzwerg',	<i>wrzód na ciele edukacji</i> 'Furunkel am Körper der Bildung',
<i>gówniarzeria</i> 'Scheißer',	<i>zakala</i> 'Krücke, Taugenichts',
<i>hańba dla całego miasta</i> 'Schande der ganzen Stadt',	<i>zakala ewolucji</i> 'Evolutionsfurunkel',
<i>lachudra patologizmu</i> 'pathologischer Lumpenkerl',	<i>zakala tej szkoły</i> 'Geißel dieser Schule',
<i>lajza</i> 'Strolch, Tollpatsch, Rumtreiber',	<i>zaraza</i> 'Plagegeist, Schädling',

Beleidigungen und Flüche	
<i>malpi ryj</i> ‘Affenfresse’ bzw. <i>pawiański ryj</i> ‘Pavianfresse’,	<i>zbereźnik</i> ‘Wüstling, Schweinigel’,
<i>malpolud</i> ‘Scheusal’,	<i>zwyrodnialec</i> ‘degenerierter Mensch’

^a Poln. *ordynat* ‘Majoratsherr’. In diesem Fall handelt es sich wahrscheinlich um poln. *ordynus* ‘Grobian, Rupel’. Vor Wut wurde das Substantiv von Frau Frał fälschlicherweise vom poln. Adjektiv *ordynarny* ‘ordinär’ gebildet.

^b Das poln. Lexem referiert auf die Krankheit der Geweben, die durch Verwesung und Autolyse zerfallen und sich als Folge von Hämoglobin-Abbau verfärben. Als Schimpfwort bezieht sich das Wort wahrscheinlich auf einen Krankheitsausbruch, der eine schlechte Wirkung auf die Umgebung hat.

^c Im Fall von *gargulec* handelt es sich um eine Anspielung auf Hässlichkeit der figürlichen Ausschmückung als Tier, Drache oder Mensch.

^d In manchen Fällen ist es äußerst schwierig, die volle Bedeutung eines polnischen Fluches ins Deutsche zu übertragen. Poln. *kaszani* leitet sich vom poln. *kaszanka* ‘Grützwurst’ ab und bezeichnet ‘etwas Gewöhnliches und Billiges’, weil die Grützwurst als Kochwurst mit Nährmitteln in Polen als Symbol für Billigkeit galt (gilt). In der Umgangssprache wird der Ausdruck *robić kaszanę* ‘Probleme bereiten, Schlamassel machen’ gebraucht.

Quelle: erarbeitet von dem Beitragsautor.

Wortbildungspotenzial in den Äußerungen von Frau Frał und Nonne

Die Analyse der Äußerungen von Frau Frał und Nonne beweist auch eindeutig, dass sie über ein relativ hohes Wortbildungspotenzial verfügen. Infolgedessen lassen sich ab und zu einige Neologismen und verzerrte Wörter in ihren Aussagen vorfinden (bspw. *ordynat*), deren Bedeutung mit dem auszudrückenden Inhalt nicht übereinstimmt, wodurch ein Element der Komik und des Humors eingeführt wird (vgl. Anm. 11). Falsch wurden auch die Substantive *psychopatyk* ‘Psychopath’ und *patologizm* ‘Pathologie’ gebildet. Die richtigen Wortformen sind poln. *psychopata* und *patologia*, die höchstwahrscheinlich infolge der enormen Aufregung der Lehrerin verzerrt wurden.

Nicht fremd sind direkte Entlehnungen aus dem Deutschen (z. B. *Ruhe!*, *Raus!*), was eine Anspielung auf die schwierige Geschichte Polens im Kontext des Zweiten Weltkrieges (1939–1945) zu sein scheint. Solche Äußerungen spielen zweifellos u. a. auf polnische Kriegsfilme an, in denen solche deutschsprachigen Lexeme in Dialogen die Herkunft von Soldaten oder Lehrern betonen sollten. Manchmal verwenden Zeichentrickfilmemacher deutsche Wörter, um ihre Figuren besser zu charakterisieren oder ihren Hintergrund zu betonen und ein Element des Humors oder der Authentizität einzuführen. Es ist auch eine Möglichkeit, eine Szene realistischer und viel emotionaler zu gestalten.

Was jedoch die meiste Aufmerksamkeit auf sich zieht, ist der ziemlich häufige Gebrauch von Neologismen als Schimpfwörter, mit denen die Lehrerinnen ihre Schüler bewerfen. Dabei sollte beachtet werden, dass die Verwendung von Neologismen in Zeichentrickfilmen durchaus üblich ist, da sie den Machern helfen, einzigartige Figuren, Welten und Situationen zu schaffen, die lustig, einprägsam und originell sein können. Die Neologismen bringen auch Farbe und Humor ins Spiel und machen Zeichentrickserien für das Publikum interessanter und einzigartiger. Auf diese Art und Weise lässt sich etwas Neues und Frisches ausdrücken, das die Aufmerksamkeit auf sich zieht und Neugierde weckt.

Einige von ihnen haben bereits ihren festen Platz in der polnischen Umgangssprache, wie etwa *gówniarzeria*, *oszołom* oder *popapraniec*. Ein weiterer Teil der Neologismen bezieht sich auf das Zeichentrickfilmkolorit und ist für beide weiblichen Figuren charakteristisch (*kaszania*) *gnida*, *mandziol* bzw. *mondziol* ‚Schwachkopf, intellektuell beschränkter Mensch‘ (*Słownik slangu*, Stichwort: *Mondziol*, 2008). Noch andere erhalten ihre vulgäre, aber auch lustige Färbung erst in der konkreten Verbindung (z. B. *małpi ryj* ‚Affenfresse‘).

Schließlich werden solche Flüche angetroffen, die eine Anspielung auf die orthodoxe Konfession beider Frauen sind: *mandziolskie nasienie* ‚Schwachkopfzeug‘ ist eine Kombination des vom Substantiv *mandziol* bzw. *mondziol* ‚Schwachkopf, intellektuell beschränkter Mensch‘ abgeleiteten Adjektivs *mandziolski* mit dem Substantiv *nasienie* ‚Samen‘. Hierbei handelt es sich aber um den im Polnischen üblichen Ausdruck *diabelskie nasienie* ‚Teufelszeug, Satansbraten‘, in dem der erste Teil der Zusammensetzung – adjektivisches Attribut in der Präposition – durch ein anderes Lexem ersetzt wurde, wodurch es auf die Dummheit der Schüler referiert. Anzutreffen sind auch: *szatańskie nasienie* ‚Teufelszeug, Satansbraten‘, *masońskie truchło* ‚freimaurerischer Kadaver‘. Da es sich bei den Jungen nicht um höfliche Kinder handelt, sind auch die von der Nonne ausgesprochenen Flüche anzutreffen, die eben mit dem Teufel im Zusammenhang stehen, z. B. *pomiot Belzebuba* ‚Satansbrut, Beelzebubs Brut‘, das im Polnischen oft die Form von *czarci* (‚Teufels-‘) bzw. *diabelski pomiot* ‚Satansbrut‘ annimmt. In dem Zeichentrickfilm wird jedoch eine andere Beleidigung – d. h. der Name eines anderen Teufels – verwendet, die weniger offensichtlich erscheint und daher amüsanter ist.

Abb. 5. ‚Nur ein Asozialer verbreitet solchen Unsinn!‘

Quelle: *Włatcy Móch postin*, j.O.

Das große Wortbildungspotenzial kommt auch in der Bildung von Augmentativa zum Vorschein. Gemeint ist hier beispielsweise das Substantiv *degeneruch* ‚Asozialer‘ (vgl. Abb. 5), das vom *degenerat* ‚Asozialer‘ deriviert wurde. Mit dem Affix {-UCH} wird

nämlich der höhere Grad einer Eigenschaft mit der abwertenden Bedeutung zum Ausdruck gebracht (vgl. poln. *komuch* ← poln. *komunista* ‘Kommunist’, poln. *niedbaluch* ← poln. *niedbały (człowiek)* ‘Schlamper’, poln. *uparciuch* ← poln. *uparty (człowiek)* ‘Sturkopf’). Augmentative Formen, deren Hauptzweck ist, die Aussage zu verstärken und ausdrucksstärker zu machen, werden häufig in der Umgangssprache verwendet, um einer Äußerung mehr Emotionen oder Humor zu verleihen.

Abschließendes und Resümee

Der obigen Analyse ist eindeutig zu entnehmen, dass man es mit der verbalen Aggression in den Äußerungen von Frau Frał und Nonne zu tun hat. Da beide Frauen ähnliche Charaktereigenschaften aufweisen und ein ähnliches Verhalten gegenüber deren Schülern an den Tag legen, kann man davon ausgehen, dass sie die gleichen sensiblen Bereiche ihrer Kommunikationspartner treffen wollen. Dazu gehören vor allem: Angriffe auf Charakter oder Verhalten der Schüler, deren Fähigkeiten und Fertigkeiten, Aussehen oder Konfession. Auch diffamierende, beleidigende Vergleiche, anti-dialogische Verallgemeinerungen, den Dialog erschwerende Aussagen und Unterbrechungen mitten im Satz sind gelegentlich anzutreffen. Am meisten werden jedoch Drohungen sowie Flüche vorgefunden, deren Ziel es ist, die vier Jungen zu beleidigen. In diesem Bereich macht sich auch das hohe Potential der Wortbildung bemerkbar, das sich beispielsweise in Neologismen und verzerrten Schimpfwörtern bemerkbar macht, welche die starken Emotionen, Wut und Nervosität der beiden Lehrerinnen in den Vordergrund schieben sollen.

Zweifelsohne lässt sich konstatieren, dass *Włacy móch* als Zeichentrickserie für Erwachsene Vulgaritäten und verbale Aggression enthält, weil deren Schöpfer realistische Emotionen und Situationen darstellen wollen, die im alltäglichen Leben vorkommen (können). Darüber hinaus sollen solche Dialoge oft für Humor sorgen, überraschen oder die Figuren von Frau Frał und Nonne hervorheben. Es ist jedoch zu bedenken, dass sich dieser Zeichentrickfilm an ein älteres Publikum richtet, weswegen die Verwendung solcher Wörter bewusst ist, um die Authentizität einer Situation vermitteln zu können.

Verbale Aggression in Zeichentrickserien wird aufgrund ihres Charakters und ihres Unterhaltungszwecks oft übertrieben und humorvoll dargestellt, was den Zuschauer eher amüsieren als die Realität widerspiegeln soll. Im wirklichen Leben kann ein solches Verhalten schwerwiegendere Folgen haben und ist nicht so akzeptabel.

Wie bereits in der Zielsetzung des Artikels erwähnt, ist er als Pilotversuch zu verstehen, der verbale Aggression unter dem Gesichtspunkt von Kommunikation und Sprache in den sozialen Beziehungen zwischen den Hauptfiguren von Zeichentrickfilmen thematisiert. In einem nächsten Schritt wäre es wünschenswert, die verbale Aggression in den Äußerungen anderer Zeichentrickfiguren zu analysieren. Dies würde ein Bild der im Film skizzierten Kommunikation unter pragmlinguistischen Gesichtspunkten ergeben. Die Untersuchung der verbalen Aggression in Zeichentrickfilmen für Erwachsene scheint extrem belangvoll zu sein, da diese Produktionen häufig mehr Freiheit bei der Verwendung starker Worte und Ausdrücke haben. Dank der Analysen dieser Sprache ist es möglich, zu

verstehen, wie Medien für Erwachsene soziale Normen widerspiegeln bzw. gestalten und wie sie die Einstellungen und das Verhalten der Zuschauer beeinflussen. Dies kann bei der Beurteilung behilflich sein, ob solche Inhalte die Aggression fördern oder vielleicht als eine Form des emotionalen Ausdrucks im Kontext von Humor oder Satire dienen. Auf diese Art und Weise kann man wiederum besser nachvollziehen, wie die Kommunikation in den Medien für Erwachsene die Gesellschaft beeinflusst und welche Werte darin vermittelt werden.

Inhaltsverzeichnis

- Aronson E. (2009), *Człowiek istota społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bocheńska K. (2006), *Szach-mat, czyli o komunikacji w rzeczywistości szkolnej*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Bonacchi S. (Hrsg.) (2019), *Verbale Aggression. Multidisziplinäre Zugänge Zur Verletzenden Macht Der Sprache*, Berlin – Boston: Diskursmuster / Discourse Patterns.
- Chodkowski Z. (2018), *Wyznaczniki agresji i metody jej przeciwdziałania*, „Kultura – Przemiany – Edukacja“, nr 6, S. 211–227, <https://repozytorium.ur.edu.pl/browse/author?scope=f36af9e4-e7c7-4f73-8f5e-3f05837c96a4&value=Chodkowski,%20Zbigniew> [Zugriff am: 16.04.2025].
- Gałczyńska A. (2012), *Agresja werbalna w tekstach kierowanych do dzieci*, „Język a Kultura“, nr 23, S. 323–334.
- Golding W. (1983), *Herr der Fliegen*, Frankfurt/Main: Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt am Main.
- Gordon T. (2001), *Wychowanie bez porażek*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Havryliv O. (2017), *Verbale Aggression: das Spektrum der Funktionen*, „Linguistik online“, Bd. 3(17), S. 27–47.
- Karwatowska M. (2010), *Uczeń w świecie wartości*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Karwatowska M. (2021), *Etyka komunikacji jako podstawa budowania relacji międzyludzkich (na przykładzie interakcji nauczyciel–uczeń)*, [in:] A. Myszk, E. Oronowicz-Kida, R. Słabczyński (Hrsg.), *Silva rerum. Rzecz o współczesnej i dawnej polszczyźnie. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Kazimierzowi Ożogowi*, Bd. 2, S. 414–422, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Krahe B. (2005), *Agresja*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Krzyżyk D. (2022), *Agresja językowa w komunikacji dydaktycznej (wybrane problemy)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska“, nr 7, S. 195–209.
- marc (2024), „*Włatcy Móch*” powracają z nowymi przygodami już w niedzielę!, <https://poznan.eska.pl/czesio-konieczko-anusiak-i-maslana-co-pamietasz-z-kultowego-serialu-wlatcy-moch-bohaterowie-powracaja-aa-4QhQ-VPsB-jZAw.html> [Zugriff am: 20.04.2025].
- Moroń M. (2016), *Rozumienie emocji a agresywność i wrogość. Mediacyjna rola empatii, aleksytymii i makiawelizmu*, „Psychologia Społeczna“, nr 11, S. 321–338.

Ostafiński W. (2020), *Jestem agresywny czy stanowczy? O komunikowaniu agresji i mowie nienawiści we współczesnej rzeczywistości społecznej*, „Edukacja. Terapia. Opieka“, nr 2, S. 20–32.

Peisert M. (2004), *Formy i funkcje agresji werbalnej. Próba typologii*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Pietrzak H. (2000), *Agresja – konflikt – społeczeństwo*, Tyczyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Społeczno-Gospodarczej.

Roszak M. (2010), „Tylko jeden klub” – agresja językowa zielonogórskich kibiców żużlowych, „Sport Wyczynowy“, nr 2, S. 205–213.

Sąd ostateczny | Włatcy Móch: One (2024), <https://www.facebook.com/wlatcymoch.czwor-ka/videos/s%C4%85d-ostateczny-w%C5%82atcy-m%C3%B3ch-one/893696576074015/> [Zugriff am: 20.04.2025].

Słownik slangu, Stichwort: *Mondzioł* (2008), <https://www.miejski.pl/slowo-Mondzio%C5%82> [Zugriff am: 20.04.2025].

Taras B. (2013), *Agresja. Studium semantyczno-pragmatyczne*, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.

Tempczyk-Nagórka Ż. (2017), *Między odrzuceniem a akceptacją – w stronę komunikacji inkluzyjnej*, „Forum Pedagogiczne“, nr 7(1), S. 121–135, <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/fp/article/view/1343/2037> [Zugriff am: 18.04.2025].

Wierzbicka A. (1999), *Język – umysł – kultura*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Włatcy móch – fenomen, czy krótkotrwały sukces? (2019), <https://www.mojemedia.pl/wlatcy-moch-fenomen-czy-krotkotraly-sukces/> [Zugriff am: 17.04.2025].

Włatcy Móch postin (o.J.), <https://memy.jeja.pl/988291,wlatcy-moch-postin.html> [Zugriff am: 20.04.2025].

Zakonnica (o.J.), <https://wlatcymoch.fandom.com/pl/wiki/Zakonnica> [Zugriff am: 16.04.2025].

Zofia Frau (o.J.), https://zloczyncy.fandom.com/wiki/Zofia_Fra%C5%82 [Zugriff am: 16.04.2025].

Jakub Sroka <https://orcid.org/0000-0002-0403-3681>

Uniwersytet Łódzki

e-mail: jakub.sroka@filologia.uni.lodz.pl

Nalot! Przygotować się na „udziwienie”! – o komendach i ostrzeżeniach występujących w mowie obozowej używanej na Majdanku

Nalot! Przygotować się na „udziwienie”! – about commands and warnings found in the camp language used at Majdanek

Streszczenie

Artykuł traktuje o elementach mowy obozowej Majdanka (lagerszpracha), którymi są komendy i ostrzeżenia. Scharakteryzowanych zostało 21 jednostek językowych, z czego 18 stanowią zapożyczenia, zaś 3 to neologizmy znaczeniowe (neosemantyzmy). Oprócz prezentacji i analizy materiału badawczego w tekście zostały przybliżone również aspekty związane z funkcjonowaniem i rzeczywistością obozu na Majdanku, stan badań czy charakterystyka samej bazy materiałowej. Artykuł kończy podsumowanie zawierające wnioski z przeprowadzonych analiz.

Słowa kluczowe: językoznawstwo, lagerszpracha, mowa obozowa, Majdanek, język okresu II wojny światowej, germanizmy, neologizmy

Abstract

This article examines elements of Majdanek camp speech (Lagerszpracha), including commands and warnings. Twenty-one linguistic units are characterized, of which 18 are borrowings and three are semantic neologisms. In addition to the presentation and analysis of the research material, the text also explores aspects related

to the operation and reality of the Majdanek camp, the state of research, and the characteristics of the material itself. The article concludes with a summary containing conclusions from the analyses conducted.

Keywords: linguistics, Lagerszpracha, camp speech, Majdanek, language of World War II, Germanisms, neologisms

Zasadniczym celem artykułu jest przedstawienie oraz analiza wybranych jednostek językowych będących składnikami mowy obozowej, tak zwanej lagerszprachy, używanej przez osadzonych na Majdanku. Artykuł poświęcony jest tym jednostkom, które można usytuować w grupie tematycznej komend i ostrzeżeń¹.

Obozy koncentracyjne i lagerszpracha – krótka charakterystyka

Obozy koncentracyjne funkcjonujące w okresie II wojny światowej, w tym obóz KL Lublin (Majdanek) działający w latach 1941–1944, były miejscami odizolowanymi od świata, a przywożeni do nich ludzie w niedługim czasie stawali się częścią zamkniętej i zuniifikowanej wspólnoty, choć pierwotnie pochodzili oni z różnych środowisk, regionów, posiadali różne wykształcenie... Obozy nazistowskie prowadzone i nadzorowane były przez Niemców, tak więc nowi więźniowie niemal natychmiast musieli nauczyć się tak zwanego minimum obozowego w języku niemieckim – każdy z nich musiał znać na pamięć swój numer obozowy, teksty wierszy i pieśni wykonywanych podczas wymarszu lub pracy, znać nazwiska swoich przełożonych, a także rozumieć i odpowiednio reagować na rozkazy, komendy i wszelkiego rodzaju polecenia (Wesołowska, 1996: 68; Murawska, 1991: 161–163). Bardzo często od odpowiedniej reakcji więźnia na polecenie SS-mana lub od sprawnego ostrzeżenia przez innych współwięźniów zależało jego życie. Niemcy przeprowadzali niezapowiedziane kontrole baraków więźniarskich, odzieży, weryfikowali u osadzonych znajomość języka niemieckiego, sposób wykonywania przez nich pracy, a także wypracowywali u nich nawyk odpowiedniego reagowania na polecenia (na przykład zakładanie i zdejmowanie czapek). Nierzadko więźniowie przez chwilę nieuwagi lub nieostrożny ruch (poprawienie czapki, wyprostowanie się, ugięcie kolana podczas apelu), a nawet przez zwykłe zamieszanie – mogli zapłacić najwyższą cenę. Niemcy organizowali też pokazy siły, demonstrując kary wymierzone osadzonym w spektakularny sposób z niewyjaśnionej przyczyny. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że na każdym kroku w obozie na człowieka czekała śmierć (Murawska, 1991: 147–149, 163). Więźniowie szybko uczyli się więc reagować na rozkazy i polecenia władz lagru, aby nikomu się nie narazić, ale także wypracowali tajne sposoby porozumiewania się (ostrzegania) w sytuacji zbliżającego się zagrożenia. Niekiedy całe grupy więźniarskie/robocze (komanda) mogły zostać uchronione

¹ Autor niniejszego artykułu prezentuje w nim część zgromadzonego przez siebie materiału językowego (dotyczącego lagerszprachy na Majdanku), liczącego w sumie blisko 620 jednostek.

przed zbiorowym biciem, pozbawieniem jedzenia czy karnym apelem do późnych godzin na mrozie dzięki jednemu słowu wypowiedzianemu w porę przez czujnego współwięźnia. Mimo to Majdanek pochłonął wiele ludzkich istnień. Dokładna liczba ofiar tego lagru nie jest możliwa do oszacowania z dwóch głównych powodów. Po pierwsze, akta i dokumenty były masowo niszczone przez Niemców przed ewakuacją obozu w związku z ofensywą Armii Czerwonej, a po drugie, więźniowie nie mieli tatuowanych numerów obozowych tak jak w innych obozach – nosili na szyi blaszki przymocowane do sznurka. Po śmierci osadzonego numer obozowy był przekazywany następnej osobie. W związku z tym nawet w aktach widniały te same numery obozowe z przypisanymi do nich różnymi nazwiskami. Według szacunków życie w lagrze na Majdanku mogło stracić nawet blisko 360 tysięcy osób (Kranz, 2007: 8; PMM, *Numer i oznakowania więźniarskie w zbiorach PMM*, 2020).

Wspomniane komendy, rozkazy czy ostrzeżenia wpisują się w charakterystyczną mowę wykształconą i używaną w obozach koncentracyjnych, nazywaną przez badaczy lagerszprachą (niem. *die Lagersprache*), czyli w dosłownym tłumaczeniu *mową obozową*. W sytuacjach oficjalnych osadzeni posługiwali się językiem niemieckim, w pozostałych zaś – mową utworzoną na bazie polszczyzny, poprzekręcanej niemczyzny, a na Majdanku także przy wpływach języka rosyjskiego (Kuraszkiewicz, 1947: 9–11, 38–47; Pacuła, 2010: 16). Lagerszpracha, którą posługiwano się na Majdanku, podobnie jak w innych nazistowskich obozach, składała się z zapożyczeń, neologizmów słowotwórczych, neologizmów znaczeniowych (neosemantyzmów) oraz neologizmów frazeologicznych (złożonych jednostek leksykalnych) (Kość, 1980: 289–293). Komendy i ostrzeżenia prezentowane w niniejszym artykule stanowią będą dwa z wyżej wymienionych elementów lagerszprachy – zapożyczenia oraz neologizmy znaczeniowe (neosemantyzmy) i w takim podziale zostaną przedstawione.

Stan badań

Artykuł sytuuje się w nurcie badań poświęconych językowi używanemu w nazistowskich obozach koncentracyjnych i tym samym polszczyźnie okresu II wojny światowej. Należy podkreślić, że temat dotyczący samych obozów koncentracyjnych niechętnie był eksponowany i podejmowany przez badaczy w czasie po zakończeniu działań wojennych². Danuta Wesołowska zwróciła uwagę na następujące przyczyny tej sytuacji: mowę obozową traktowano jako specyficzną, wręcz wulgarną odmianę języka, obowiązywała wówczas w Polsce cenzura (przez sojusz Polski z ZSRR starano się nie mówić ani o radzieckich łagrach, ani o niemieckich łagrach), a także pojawiały się liczne trudności metodologiczne związane z tym tematem (Wesołowska, 1996: 25; 2002: 412). Pod koniec XX wieku i w XXI wieku temat ten zaczął być częściej podejmowany, lecz przede wszystkim przez historyków socjologów czy literaturoznawców. Temat samego języka używanego w obozach zaczęto częściej

² Jedyną publikacją językoznawczą z tamtego okresu jest *Język polski w obozie koncentracyjnym* autorstwa Władysława Kuraszkiewicza, byłego więźnia Auschwitz (Kuraszkiewicz, 1947). Publikacja dotyczy przede wszystkim języka, którym posługiwano się w obozie Auschwitz.

z głębiać na przełomie XX i XXI wieku (Wesołowska, 2002; Pacuła, 2010). Opracowania językoznawcze nie dotyczą jednak mowy, którą posługiwano się na Majdanku. W przeważającej mierze tyczą się obozu Auschwitz³, prawdopodobnie dlatego, że jest to najbardziej rozpoznawalny nazistowski obóz. Językowi używanemu na Majdanku praktycznie nie poświęcono jak dotąd uwagi, nie licząc artykułu autorstwa Józefa Kościa (1980).

Baza materiałowa i metodologia

Teksty, z których pochodzi zgromadzony materiał, to autentyczne wspomnienia obozowe osób, którym udało się przeżyć pobyt w obozie na Majdanku, mające formę pisaną (maszynopis, komputeropis, rękopis), a także nagrań audio i wideo. Analizowane wspomnienia obozowe zostały spisane lub nagrane w języku polskim. Większość z nich nie była nigdzie publikowana, a dostęp do tych tekstów autor artykułu uzyskał podczas kwerendy w Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku. Najstarsze wspomnienia pisane znajdujące się w bazie materiałowej pochodzą z 1944 roku, zaś najstarsze nagrania – z roku 1977.

Podczas badań autor posłużył się przede wszystkim metodą filologiczną, która polega na oglądzie tekstu, ekscerpcji materiału i w dalszej perspektywie na analizie zgromadzonych danych językowych. Wykorzystana została także metoda analizy leksykalnej. Przeprowadzona analiza formalno-genetyczna pozwoliła na rozpoznanie w obrębie prezentowanego materiału zapożyczeń i neosemantyzmów.

Autor zastosował także metodę analizy tematycznej oraz metodę pól tematycznych – przedstawione jednostki reprezentują komendy i ostrzeżenia używane na Majdanku.

Wykorzystana została również metoda słownikowa. Leksemy zostały sprawdzone w słownikach ogólnych i specjalistycznych języka polskiego oraz w słownikach obcojęzycznych (przede wszystkim języka niemieckiego) w celu skonstruowania definicji, potwierdzenia ich notowania przez określone słowniki, ustalania znaczeń tych jednostek oraz zakresu ich użycia. Skróty oznaczające poszczególne słowniki (oraz opracowania naukowe), z których autor korzystał, znajdują się przy każdym hasle w treści artykułu, a rozwinięcia tych skrótów – w części bibliograficznej.

Prezentowany w artykule materiał zawiera 21 jednostek językowych. Najliczniejszą grupę, bo aż 18, stanowią zapożyczenia, 3 to neologizmy znaczeniowe. Każda jednostka jest zaprezentowana jako hasło (zapisane wytłuszczoną czcionką). Po hasle podana jest definicja, a następnie w nawiasie figuruje informacja, na jakiej podstawie ta definicja została skonstruowana (skrót to inicjały autora wspomnień obozowych, autora artykułu lub opracowania naukowego) oraz informacja o tym, jakie słowniki i opracowania naukowe ją notują (lub nie). Następnym elementem hasła to cytat prezentujący kontekst, w jakim używano jednostki z informacją w nawiasie, z których wspomnień obozowych został zaczerpnięty. W przypadku zapożyczeń hasło kończy informacja o tym, z jakiego języka

³ Przykład może stanowić publikacja Danuty Wesołowskiej pt. *Słowa z piekiel rodem. Lagerszpracha. Totalitaryzm i język* (Wesołowska, 1996) oraz Jarosława Pacuły pt. *Auschwitz – słowa i milczenie. Studium leksykalno-semantyczne* (Pacuła, 2010), a także artykuł Wiesława Sonczyka pt. *Język polski w niemieckich obozach koncentracyjnych w czasie II wojny światowej* stanowiący skondensowaną próbę opisu języka lagrów (choć najwięcej informacji dotyczy obozu Auschwitz) na podstawie kilkunastu tekstów wspomnień obozowych (Sonczyk, 1973).

pochodzi jednostka, co oznacza i jakie słowniki lub opracowania ją notują. W przypadku neosemantyzmów po definicji hasła podane zostały także: znaczenie prymarne, motywacja semantyczna i mechanizm przeniesienia znaczenia.

Zapożyczenia całkowicie nieprzyswojone

Zebrane zapożyczenia można podzielić na dwie grupy ze względu na stopień ich przyswojenia do systemu gramatycznego polszczyzny. Wśród nich można wyróżnić 14 zapożyczeń całkowicie nieprzyswojonych oraz 3 jednostki częściowo przyswojone. Jedna jednostka jest zapożyczeniem wewnętrznym, wywodzącym się z żargonu więziennego, którym posługiwały się więźniarki na warszawskim Pawiaku i została ona wymieniona jako ostatnia w całej grupie zapożyczeń. Jako pierwsze zaprezentowane zostaną jednostki całkowicie nieprzyswojone. Leksemy te miały oryginalną pisownię w tekstach wspomnień obozowych i zachowywały swoje oryginalne brzmienie w mowie obozowej. Są to najczęściej krótkie, jednowyrazowe polecenia, wykrzyknienia – komendy:

ab!⁴ ‘rozejść się’ (def. i tłum. za DBM; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują):

Po „ab!” biegnę po moją miskę... (DBM 72).

[niem. *abtreten* ‘rozejść się, odejść, odstąpić’ (DWDS, TR PWN)].

abtreten ‘rozejść się!’ (def. i tłum. za DBM oraz za KC; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują):

[...] „figle”, na które patrzymy, marząc o „abtreten” (DBM 72).

Biegły wzdłuż bloków, wołając „Abtreten... Nie ma pracy, wracać do bloków!” (KC 135).

[niem. *abtreten* ‘rozejść się, odejść, odstąpić’ (DWDS, tłum. za KC 135, TR PWN)].

antreten ‘ustawiać się!’ (def. za TC 2 oraz za PAC; PAC, KU, WES notują; SJPD, SJP PWN, SPA, KO nie notują):

Tyle ludzi, zanim doczeka się swojej kolejki... A tu już krzyczą „antreten”. Biegnie kapo i wytrąca z ręki niedopitą kawę lub trzymany chleb (TC 2, 92).

[niem. *antreten* ‘ustawić się, stanąć, zgłosić się’ (DWDS, PAC)].

achtung ‘uwaga’ (def. za StS; KU, WES notuje; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KO nie notują):

[...] to zaraz już ta Niemka przyleciała i jak tylko coś to „achtung” i już trzeba było na baczność stanąć (StS 16:11).

Achtung, [...], Mützen ab, Mützen auf [...] – padają komendy (TC 2, 93).

[niem. *die Achtung* ‘uwaga’ (DWDS, TR PWN)].

⁴ Jednostka została przytoczona przez autorkę wspomnień w tej właśnie postaci. Choć jest to skrócona forma *abtreten*, powstała ona na gruncie niemieckim, nie polskim.

links ‘lewa!, komenda marszowa: lewa noga’ (def. za JB; KU, WES notuje; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KO nie notują):

Przez trzy dni uczyli nas maszerować [...], reks, links, to znaczy prawa, lewa (JB 8:40).

[niem. *links* ‘lewy’ (DWDS, TR PWN)].

los | loss⁵ ‘idź!, jazda!’ (def. za KT; KU, WES notuje; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KO nie notują):

Pamiętasz: „Kto się wypina, to jego wina”. No właśnie. Nie możemy więc mieć pretensji. – Los, los! – wrzeszczy i kopie człowiek na dwóch nogach (TC 2, 97).

Odtąd towarzyszyć nam będą nieustannie wrzaski SS-manów, a okrzyki: schnell, loss, weiter, będą nam brzmieć w uszach do końca życia (KT 44).

[niem. *los* ‘idź!, jazda!’ (DWDS, TR PWN)].

raus ‘precz!, won!’ (def. za WES; WES, KU notują, SJPD, SJP PWN, PAC, SWO, SPA, SN, KO nie notują):

„Cóż, ty sk...synu myślisz, że z tym łzej ci będzie iść przez komin? Raus!” [Jeden z więźniów nie chciał oddać symbolu religijnego, który trzymał w ręce – uzup. JS] (MG 60).

Biciem, krzykiem „Alle raus!” wygonili nas do komory, tzw. czystej. Przy ladzie stało pięciu Żydów [...] (MG 61).

[niem. *raus* ‘precz!, won!’ (DWDS, TR PWN)].

schnell ‘szybko!’ (def. i tłum. za KT; KU, WES notuje; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KO nie notują):

Odtąd towarzyszyć nam będą nieustannie wrzaski SS-manów, a okrzyki: schnell, loss, weiter, będą nam brzmieć w uszach do końca życia (KT 44).

[niem. *schnell* ‘szybko’ (DWDS, TR PWN)].

schneller ‘szybciej!’ (def. za DBM; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują):

Schneller! Ny-ny! – woła esesmanka (DBM 59).

[niem. *schneller* ‘szybciej!’ (DWDS, TR PWN)].

weiter ‘no, dalej!’ (def. za KT; KU, WES notuje; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KO nie notują):

Odtąd towarzyszyć nam będą nieustannie wrzaski SS-manów, a okrzyki: schnell, loss, weiter, będą nam brzmieć w uszach do końca życia (KT 44).

[niem. *weiter* ‘dalej’ (DWDS, TR PWN)].

⁵ Wyraz *loss* został zakwalifikowany do zapożyczeń całkowicie nieprzyswojonych, mimo że prawidłowy źródłosłów to *los*. Jednostka *loss* funkcjonuje w języku niemieckim i oznacza ‘stratę’. Prawdopodobnie jest to błąd autorki polegający na podwojeniu litery *s*.

W grupie zapożyczeń całkowicie nieprzyswojonych znalazły się także trzy jednostki złożone z dwóch wyrazów:

Arbeitskommando formieren ‘sformować grupy robocze – komanda pracy’ (def. za KC; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują):

[...] *i padała głośna komenda „Arbeitskommando formieren”* [...] (KC 51).

[niem. *das Arbeitskommando* ‘grupa robocza’, *Formieren* ‘formowanie’ (DWDS, KC 72, TR PWN)].

Mützen ab ‘czapki zdjąć’ (def. i tłum. za JZ; KU, WES notuje; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KO nie notują):

Padł rozkaz: Mützen ab – czapki zdjąć (AJ 7).

„Mützen ab”, tj. czapki zdjąć, i „Mützen auf” – czapki nałożyć (JZ 37).

[...] przez zdejmowanie czapek indywidualnie i zbiorowo na komendę „mützen ab!! i mützen auf!!” w pozycji stojącej i w marszu (AZ 17).

Achtung, [...], Mützen ab, Mützen auf [...] – padają komendy (TC 2, 93).

[niem. *Mützen ab* ‘czapki w dół’ (DWDS, JZ)].

Mützen auf ‘czapki nałożyć’ (def. i tłum. za JZ; KU, WES notuje; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KO nie notują):

„Mützen ab”, tj. czapki zdjąć, i „Mützen auf” – czapki nałożyć (JZ 37).

[...] przez zdejmowanie czapek indywidualnie i zbiorowo na komendę „mützen ab!! i mützen auf!!” w pozycji stojącej i w marszu (AZ 17).

Achtung, [...], Mützen ab, Mützen auf [...] – padają komendy (TC 2, 93).

[niem. *Mützen auf* ‘czapki na głowie’ (DWDS, DBM, JZ)].

Powyższe jednostki nie zostały przyswojone do polszczyzny, były wypowiadane najczęściej przez Niemców, a więc więźniowie znali i powtarzali ich oryginalną postać. Zapozyczenia całkowicie nieprzyswojone stanowią przeważającą większość w całej grupie zapożyczeń.

Zapożyczenia częściowo przyswojone

Przedstawione poniżej przykłady zapożyczeń przyswojonych częściowo ilustrują wyraźnie, że sposób przyswojenia związany był z kwestiami fonetycznymi – wyrazy wymawiano z pewnym uproszczeniem, nie realizując głosek typowo niemieckich typu *ü*, co oddaje zapis tych jednostek w tekstach wspomnień obozowych. Leksemy prezentowane w tej grupie Polacy upraszczali, ponieważ najczęściej nie byli w stanie oddać pełnego brzmienia danego wyrazu, tak jak w przypadku zapożyczeń przedstawionych wcześniej. W ostatnim przykładzie w prezentowanej grupie wymowa oryginalna wyrazu [reʃts], zawierająca wymawianą gardłowo głoskę *r* i zbitkę głosek *šts*, została zastąpiona zdecydowanie prostszymi w wymowie głoskami dla Polaka: *ks* [reks]. Warto dodać, że jednostki te nie

były dostosowane do polszczyzny w sposób inny niż fonetyczny – nie były odmieniane przez przypadki, nie tworzone od nich wyrazów pochodnych itp. Za sposobem wymowy podążył sposób zapisu – autorzy wspomnień zapisywali te komendy tak, jak więźniowie sami je odbierali i wymawiali:

myce ab ‘czapki zdjąć’ (def. i tłum. za JZ; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują):

Podali komendę, żeby czapki zdjąć, myce ab (JB 19:16).

[niem. *Mützen ab* ‘czapki w dół’ (DWDS, JZ)].

myce auf ‘czapki nałożyć’ (def. i tłum. za JZ; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują):

[...] widzimy, mimo dość szerokiego Międzypola, mężczyzn odbywających „stójki”, godzinami ćwiczących „myce ab!” i „myce auf!”, skaczących w śniegu i wodzie „żabki” (DBM 84).

[niem. *Mützen auf* ‘czapki na głowie’ (DWDS, tłum. za DBM, JZ)].

reks ‘prawa!, komenda marszowa: prawa noga’ (def. za JB; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują):

Przez trzy dni uczyli nas maszerować [...] reks, links, to znaczy prawa, lewa (JB 8:40).

[niem. *rechts* ‘prawy’ (DWDS, TR PWN)].

Warto zaznaczyć, że zwroty *myce ab* oraz *myce auf* były notowane w niektórych wspomnieniach w postaci oryginalnej (i te przykłady zostały zaprezentowane w poprzedniej grupie zapożyczeń), lecz równolegle można było je spotkać w wersji spolszczonej. W związku z powyższym w niniejszym artykule znalazły się one zarówno w grupie zapożyczeń całkowicie nieprzyswojonych, jak i w grupie zapożyczeń przyswojonych częściowo.

Zaprezentowane wyżej zapożyczenia to w przeważającej mierze zapożyczenia całkowicie nieprzyswojone, mniejszość zaś stanowią zapożyczenia przyswojone częściowo. Jednostki te reprezentują grupę tematyczną komend i ostrzeżeń, w związku z czym w praktyce były one tylko szybko wykrzykiwanymi poleceniami, rozkazami i trudno doszukiwać się tu wyrazów przyswojonych całkowicie. Nie istniała potrzeba głębszego przyswajania i na przykład odmieniania tych jednostek.

Wymienione wyżej zapożyczenia są zewnętrzne i bez wyjątku pochodzą z języka niemieckiego, a także są one zapożyczeniami właściwymi – zostały przeniesione z tego języka wraz ze znaczeniem, które w nim posiadały. Używali ich w przeważającej mierze Niemcy, kierując rozkazy, polecenia i komendy w stronę więźniów.

W materiale pojawił się także jeden leksem będący zapożyczeniem wewnętrznym:

udziwienie ‘okrzyk oznaczający zbliżającą się inspekcję przeprowadzaną przez władze obozowe’ (def. JS; SJPD, SJP PWN, SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują):

Ilekrót zbliża się ktoś z hitlerowskiej obsługi obozu, pada ostrzegawcze: „Nalot!” lub: „Udziwienie!”. Słowo „udziwienie” przeniosłyśmy z Pawiaka. Oznaczało tam niespo-

dziewaną inspekcję Bürckla lub Frühwirtha, mającą na celu rewizję lub sprawdzanie czystości cel (DBM 56).

Pawiaczki opowiadały nieraz „nowym” o „udziwieniach” [...]. Polegały one na tym, że najniespodziewaniej padał rozkaz opróżnienia celi ze wszystkiego, co się w niej znajdowało (ZP 30).

[...] kiedy jakieś nieoczekiwane „udziwienia” – mówiące stylem Pawiaka, spadnie na biedne spracowane więźniarki (IL 3).

To nowe „udziwienie” (DBM 75); Nalot! Przygotować się na „udziwienie”! (DBM 57); „Udziwienia” takie odbywały się w jednej lub kilku celach jednocześnie... (DBM 56).

Leksemu *udziwienie* używano w celu ostrzeżenia grupy współwięźniów przed kontrolą przeprowadzaną przez Niemców. Został on przeniesiony z żargonu więziennego, którym posługiwały się kobiety osadzone na warszawskim Pawiaku. Przeniesienie tej jednostki z mowy używanej na Pawiaku potwierdza Danuta Brzosko-Mędryk, była więźniarka i autorka jednych z analizowanych wspomnień. Więźniarki zostały przetransportowane na Majdanek dość liczną grupą, zatem używane przez nie słownictwo wyraźnie zaznaczyło się w mowie obozowej Majdanka, szczególnie w kobiecej części obozu.

Neologizmy znaczeniowe (neosemantyzmy)

W materiale znalazły się 3 jednostki stanowiące neologizmy znaczeniowe – neosemantyzmy.

Pierwszy z przedstawionych neosemantyzmów, *nalot*, powstał na zasadzie konkretyzacji znaczenia. Leksem ten nie tylko stał się formą okrzyku/hasła ostrzegawczego, ale także jego znaczenie zostało zawężone do realiów obozu na Majdanku, a dokładniej oznaczał on kontrolę Niemców polegającą na rewizji wyposażenia baraku lub więźniów i nie miał nic wspólnego na przykład z nalotem powietrznym:

nalot ‘okrzyk oznaczający zbliżającą się inspekcję przeprowadzaną przez władze obozowe’ (def. za DBM; SJPD, SJP PWN notują w innych znaczeniach; SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują). Znaczenie prymarne: ‘niespodziewane wtargnięcie gdzieś’, motywacja semantyczna: podobieństwo w wykonywanej czynności, a w tym wypadku ostrzeżenie przed wykonaniem tej czynności przez Niemców, mechanizm przeniesienia znaczenia: konkretyzacja znaczenia:

Ilećko zbliża się ktoś z hitlerowskiej obsługi obozu, pada ostrzegawcze: „Nalot!” lub: „Udziwienie!” (DBM 56).

Nalot! Przygotować się na „udziwienie”! (DBM 57).

Dwa pozostałe neosemantyzmy, *rumba* i *seks*, powstały na zasadzie metafory:

rumba ‘hasło wypowiedziane przez więźniów w celu zasygnalizowania zbliżającego się niebezpieczeństwa w niektórych grupach więźniów’ (def. za CS; SJPD, SJP PWN notują w znaczeniu ‘taniec towarzyski’; SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują). Znaczenie prymarne: ‘taniec towarzyski’, motywacja semantyczna: trudna do jednoznacznego

określenia, prawdopodobnie wykorzystano wyraz *rumba* do ostrzegania przed zbliżającym się niebezpieczeństwem, ponieważ był krótki, a poza tym samo hasło *rumba*, które nie miało związku logicznego z ostrzeżeniem, mogło być dobrym mechanizmem zakamuflowania prawdziwej treści komunikatu⁶, mechanizm przeniesienia znaczenia: metafora:

W tym czasie ostrzegaliśmy się hasłem „seks”, albo „rumba”. Gdy tylko padło słowo, sygnalizujące niebezpieczeństwo grożące naszej grupie, wszyscy natychmiast, bez oglądania się, zaczęli faktycznie i w wymaganym tempie pracować (CS 47).

seks ‘hasło wypowiediane przez więźniów w celu zasygnalizowania zbliżającego się niebezpieczeństwa w niektórych grupach więźniów’ (def. za CS; SJPd, SJP PWN notują w znaczeniu ‘płeć, ogół czynności związanych z zaspokajaniem popędu seksualnego’; SWO, SPA, PAC, KU, WES, KO nie notują). Znaczenie prymarne: ‘płeć, ogół czynności związanych z zaspokajaniem popędu seksualnego’, motywacja semantyczna: podobnie jak w przypadku hasła *rumba* trudna do jednoznacznego określenia, prawdopodobnie ze względu na to, że wyraz *seks* jest krótki i może stanowić okrzyk pełniący funkcję ostrzeżenia, był on wykorzystywany właśnie w tym celu, ponadto w wyrazie *seks* wszystkie spółgłoski są bezdźwięczne, co może stanowić ułatwienie w cichym ostrzeżeniu współwięźniów, podobnym do znanego powszechnie *psst!*, mechanizm przeniesienia znaczenia: metafora:

W tym czasie ostrzegaliśmy się hasłem „seks”, albo „rumba”. Gdy tylko padło słowo, sygnalizujące niebezpieczeństwo grożące naszej grupie, wszyscy natychmiast, bez oglądania się, zaczęli faktycznie i w wymaganym tempie pracować (CS 47).

Jak już zasygnalizowano, w przypadku dwóch powyższych leksemów motywacja semantyczna nie jest łatwa do jednoznacznego ustalenia. Prawdopodobnie, w związku z potrzebą zaszyfrowania informacji, a więc jej utajnienia, więźniowie posługiwali się wyrazem zupełnie niezwiązanym z sytuacją, do której się on odnosił. Wyraz na pewno nie mógł być długi, ponieważ ostrzeżenie współwięźniów musiało przebiec sprawnie. Pewną różnicę dostrzec można w realizacji głosowej obu wyrazów – *rumba* jest bardziej dźwięczny, szczególnie dzięki głosce *r* w nagłosie. Leksem *seks* zawiera przede wszystkim głoski bezdźwięczne i na zasadzie używanego ogólnie *psst!* można było za jego pomocą w cichy sposób zwrócić uwagę i ostrzec towarzyszy.

Podsumowanie

W artykule zaprezentowano 21 jednostek językowych należących do grupy tematycznej nazw komend i ostrzeżeń używanych przez osoby przebywające na Majdanku. Wśród

⁶ Istnieje też inna prawdopodobna motywacja używania akurat tej jednostki. W języku niemieckim, w mowie potocznej, funkcjonuje czasownik *rumballern* ‘strzelać dookoła, strzelać na oślep, strzelać bez przerwy’ (przedrostek *rum-* oznacza wykonywanie czegoś chaotycznie lub dookoła; czasownik *ballern* oznacza ‘strzelać’). Słownik DEPL notuje jedynie wyraz *ballern*. Słownik DWDS notuje leksem *rumballern*, ale wskazuje na używanie go od lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Nie wiadomo więc, czy leksem ten był znany i używany w okresie II wojny światowej. Jeśli tak, leksem *rumba* mógłby zostać rozpoznany jako neologizm słowotwórczy utworzony na podstawie słowotwórczej pochodzącej z języka niemieckiego.

nich przeważają zapożyczenia (18 jednostek), lecz pojawiły się także neosemantyzmy (3 jednostki).

Komendy i ostrzeżenia bez wątpienia były istotnym elementem lagrowej codzienności. Warto rozróżnić to, że leksemy będące zapożyczeniami i stanowiące komendy/rozkazy w przeważającej mierze były używane (wypowiadane) przez Niemców. Neosemantyzmami zaś posługiwali się więźniowie w kontaktach między sobą w celu wzajemnego ostrzegania się.

Więźniowie Majdanka musieli sprawnie reagować na słowa wypowiadane przez Niemców, na przykład *ab!*, *abtreten!* ‘rozejść się’ (niem. *abtreten* ‘rozejść się, odejść, odstąpić’) lub *antreten!* ‘ustawiać się’ (niem. *antreten* ‘ustawić się, stanąć, zgłosić się’). Za zignorowanie lub nieusłyszenie takiego polecenia groził cały szereg kar – od pobicia, po skatowanie na śmierć. Osadzeni często pilnowali nie tylko siebie, ale także współwięźniów, aby nikt z grupy nie zginął. Podczas marszu istotne było to, aby poruszać się równo i iść „tą samą nogą”. *Links!* (niem. *links* ‘lewy’) oznaczało nogę lewą, zaś *rechts!* (niem. *rechts* ‘prawy’) nogę prawą. Niezwykle ważnym rytuałem, podkreślającym hierarchię w lagrze i oddającym należyty szacunek SS-manom, było jednoczesne zakładanie i zdejmowanie czapek przez więźniów w odpowiednim tempie. W kilku analizowanych tekstach wspomnień byli więźniowie opisywali, z jaką dokładnością SS-mani ćwiczyli z nimi te dwie komendy: *Mützen ab* ‘czapki zdjąć’ (niem. *Mützen ab* ‘czapki w dół’) oraz *Mützen auf* ‘czapki nałożyć’ (niem. *Mützen auf* ‘czapki na głowie’). Nierzadko SS-man trenował całą grupę tak długo, dopóki nie spodobał mu się efekt jednoczesnego nałożenia i zdjęcia czapek. Utrata przytomności któregoś z osadzonych wydłużała tylko te mordercze ćwiczenia. To pokazuje, że SS-mani w obozach nie bez powodu (choć ironicznie) byli nazywani panami życia i śmierci. Więźniowie używali również spolszczonych wersji wspomnianych zapożyczeń: *myce ab* oraz *myce auf*. Wyżej wymienione jednostki stanowiły zapożyczenia właściwe z języka niemieckiego, najczęściej całkowicie nieprzyswojone do polszczyzny, z wyjątkiem wspomnianych *myce ab* oraz *myce auf*. Jedno zapożyczenie, *udziwienie*, jest zapożyczeniem wewnętrznym i stanowiło w obozie okrzyk ostrzegawczy, którego używali więźniowie. Zapożyczenia stanowią zdecydowaną większość prezentowanych jednostek.

Pozostałe jednostki to neosemantyzmy obozowe. Powstały na podstawie konkretyzacji znaczenia (*nalot*) oraz metafory (*rumba*, *seks*). Neosemantyzm *nalot* (a także zapożyczenie *udziwienie*) stanowiły hasła ostrzegawcze, po których należało przygotować się na kontrolę czy rewizję w baraku lub izbie, tj. dokładnie zaścielić prycze lub ukryć w odpowiednim miejscu jedzenie. Znalezienie przez Niemca ukrytego jedzenia w baraku (lub w ubraniu więźnia) mogło skutkować dotkliwą karą dla wszystkich mieszkańców tego budynku. Podobną funkcję pełniły jednostki *seks* oraz *rumba*. Używano ich do ostrzeżenia grupy roboczej więźniów w trakcie pracy przed nadchodzącym SS-manem, który mógł ukarać całe komando za to, że nie pracowało należycie.

Przedstawione w artykule jednostki z pewnością oddają charakter rzeczywistości obozowej – tego, w jaki sposób „odczłowieczano” i wręcz „tresowano” osadzonych, z jakimi trudnościami codziennie musieli się oni mierzyć oraz na jak wielką próbę była wystawiana ich godność osobista.

Bibliografia

- Bajerowa I. (2005), *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa: PWN.
- Bajerowa I. (red.) (1996), *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Warszawa: Energeia.
- Baňko M., Svobodová D., Rączaszek-Leonardi J., Tatjewski M. (2016), *Nie całkiem obce. Zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Batko-Tokarz B. (2012), *Klasyfikacja haseł słownikowych do pola tematycznego „pleć”*, „Język Polski”, R. XCII, z. 3, s. 184–193.
- Batko-Tokarz B. (2019), *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Grzegorzczak R. (1984), *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa: PWN.
- Jadacka H. (2001), *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa: PWN.
- Karszniewicz-Mazur A. (1988), *Zapożyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kida J. (1998), *Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej*, Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe Fosze.
- Klemensiewicz Z. (1953), *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kranz T. (2007), *Zagłada Żydów w obozie koncentracyjnym na Majdanku*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.
- Mencel T. (red.) (1991), *Majdanek 1941–1944*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Murawska Z. (1991), *Warunki egzystencji więźniów*, [w:] T. Mencel (red.), *Majdanek 1941–1944*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, s. 129–170.
- Nagórko A. (1998), *Zarys gramatyki polskiej*, Warszawa: PWN.
- Numery i oznakowania więźniarskie w zbiorach PMM* (2020), https://www.majdanek.eu/pl/news/numery_i_oznakowania_wieznarskie/1261 [dostęp: 18.09.2025].
- Przybylska R. (2003), *Wstęp do nauki o języku polskim. Podręcznik dla szkół wyższych*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Sonczyk W. (1973), *Język polski w niemieckich obozach koncentracyjnych w czasie II wojny światowej*, „Językoznawca”, nr 26–27, s. 3–19.
- Walczak B. (1997), *Słownictwo obcego pochodzenia na warsztacie badacza: problem granic („głębokości”) opisu genetycznego*, „Prace Slawistyczne”, nr 105, s. 269–280.
- Walczak B. (2010), *Swoistość zapożyczeń z języków blisko spokrewnionych (na przykładzie zapożyczeń czeskich i wschodniosłowiańskich w języku polskim)*, „Linguistica Copernicana”, nr 2(4), s. 189–199.
- Wesołowska D. (2002), *Język lagrów a język lagrów. Badania; założenia badawcze*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, nr 1, s. 409–420.

Wiśnioch M. (2018), *Przewodnik po obiektach historycznych: Miejsce Pamięci i Muzeum na Majdanku*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

Wykaz skrótów – słowniki

DEPL – Pańków M. (red.) (2001–2024), *Słownik DEPL.pl*, <https://www.depl.pl/index.php> [dostęp: 16.09.2025].

DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute), <https://www.dwds.de/> [dostęp: 16.09.2025].

SJP PWN – *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 16.09.2025].

SJPD – Doroszewski W. (red.) (1958–1969), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

SPA – *Minisłownik pojęć z historii Auschwitz*, <https://www.auschwitz.org/media/slownik-pojec/> [dostęp: 16.09.2025].

SWO – *Słowniczek wyrażen obozowych*, <http://www.majdanek.com.pl/slowniczek/slowniczek%20obozowy.html> [dostęp: 16.09.2025].

TR PWN – *Translatica PWN*, <https://translatica.pl/> [dostęp: 16.09.2025].

Wykaz skrótów – opracowania naukowe

KO – Kość J. (1980), *Uwagi o języku więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku. [Bemerkungen zur Sprache der Häftlinge im Konzentrationslager Majdanek]*, „Poradnik Językowy”, nr 6, s. 288–295.

KU – Kuraszkiewicz W. (1947), *Język polski w obozie koncentracyjnym*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

PAC – Pacuła J. (2010), *Auschwitz – słowa i milczenie. Studium leksykalno-semantyczne*, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej.

PMM – Państwowe Muzeum na Majdanku (b.r.), <https://www.majdanek.eu/pl> [dostęp: 18.09.2025].

SN – Blumental N. (1947), *Słowa niewinne*, Kraków–Łódź–Warszawa: Centralna Żydowska Komisja Historyczna.

WES – Wesołowska D. (1996), *Słowa z piekiel rodem. Lagerszpracha. Totalitaryzm i język*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

Wykaz skrótów – wspomnienia obozowe

AJ – Andrzej Janiszek (1964), *Pawiak-Majdanek 17.01.1943–22.07.1944*, [w:] *Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów (Sygn. VII)*, sygn. VII M-56, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

AZ – Aleksander Zakościelny (1964), *Wspomnienia P-3427*, [w:] *Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów (Sygn. VII)*, sygn. VII M-93, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

CS – Czesław Skoraczynski (1984), *Żywe numery*, Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza w Krakowie.

DBM – Danuta Brzosko-Mędryk (1975), *Niebo bez ptaków*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

IL – Irena Lipińska (1965), [w:] *Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów* (Sygn. VII), sygn. VII M-25, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

JB – Jan Buczek (1988), *Zbiór nagrań audiowizualnych* (Sygn. XXII), sygn. XXII-14, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

JZ – Jan Zakrzewski (1977), *A my żyjemy dalej...*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

KC – Kamila Czurylszkiewicz (2013), *Krwawa środa 3 listopada 1943 w pamięci świadków*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

KT – Krystyna Tarasiewicz (1988), *My z Majdanka – wspomnienia byłych więźniarek pod redakcją i w opracowaniu Krystyny Tarasiewicz*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

MG – Marta Grudzińska (2011), *Majdanek: obóz w relacjach więźniów i świadków*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

StS – Stanisława Sokół (1979), *Nagrania audio* (Sygn. VIII), sygn. VIII-22, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

TC 2 – Tadeusz Czajka (1962), *Czerwone punkty*, [w:] *Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów* (Sygn. VII), sygn. VII M-2, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

ZP – Zofia Pawłowska (1945), *Na krawędzi*, [w:] *Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów* (Sygn. VII), sygn. VII M-222, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.

Agnieszka Kijak <https://orcid.org/0000-0002-4547-3798>

Uniwersytet w Siedlcach

e-mail: agnieszka.kijak-mantas@uws.edu.pl

Subiektywnie–pozytywnie o psie (na podstawie wypowiedzi respondentów – miłośników i sympatyków czworonogów)

Subjectively–positive about dogs (based on the statements of respondents – lovers and supporters of four-legged friends)

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację działań badawczych związanych z problematyką postrzegania psa. Na tym etapie dokonano eksploracji z wykorzystaniem metod, technik i narzędzi socjologicznych. Przeprowadzono badania ankietowe, w ramach których zadano respondentom pytania o skojarzenia wyrazowe i frazeologiczne z leksemem *pies*. Ze względu na językową odrębność tych form analizowano je oddzielnie. W obu przypadkach dokonano jednak podziału na skojarzenia pozytywne, negatywne oraz neutralne (z dodatkowymi kategoriami wyrazowymi). Skojarzenia wyrazowe ponadto pogrupowano zgodnie z podziałem wprowadzonym przez autorów *Wielkiego słownika języka polskiego PAN*. W efekcie uzyskano katalog subiektywnych wskazań, na podstawie którego można stwierdzić, że osobom opiekującym się psem to zwierzę kojarzy się bardzo pozytywnie. Istotnym wnioskiem okazało się ustalenie, że obecnie odgrywa ono dużą rolę w życiu psychicznym człowieka. W związkach frazeologicznych wciąż utrwalony jest negatywny obraz psa, jednak dostrzegalne są stopniowe zmiany, polegające na nadaniu nowego znaczenia znanym połączeniom wyrazowym, a także na próbach tworzenia nowych – pozytywnie odnoszących się do psa.

Słowa kluczowe: skojarzenia, frazeologizmy, pies, obraz psa

Abstract

This article is a continuation of research activities related to the issue of the perception of dogs. At this stage, exploration was carried out using sociological methods, techniques and tools. Surveys were conducted, in which respondents were asked about word and phraseological associations with the lexeme *dog*. Due to the linguistic distinctiveness of these forms, they were analysed separately. In both cases, however, a division was made into positive, negative and neutral associations (with additional word categories). Word associations were also grouped in accordance with the division introduced by the authors of *Wielki słownik języka polskiego PAN*. As a result, we get a catalogue of subjective associations that show that for people who take care of a dog, this animal has very positive associations. An important conclusion is that dogs currently play a large role in the mental life of humans. In phraseological connections, the image of a dog is fixed negatively, but gradual changes are noticeable. New meanings are given to familiar word combinations, and new ones that are created are associated with dogs positively.

Keywords: connotations, phraseology, dog, image of dogs

Wstęp

Temat postrzegania psów przez społeczeństwo jest w ostatnich latach przedmiotem zainteresowania wielu językoznawców. Wcześniej badano to zagadnienie, zwracając uwagę na zapisy dotyczące tych zwierząt zamieszczone w różnych tekstach historycznokulturowych (Mosiołek, 1992; Mosiołek-Kłosińska, 1995; Karczmarczyk, 1997; Zimnowoda, 2003; Lemański, 2011; Błajet, Błajet, 2017; Kijak, 2024). Analizowano też nowsze źródła, między innymi internetowe. Barbara Cyrek (2017) badała wizerunek psa w serwisach ogłoszeniowych, a Katarzyna Sobstyl zwróciła uwagę na przejawy negatywnego stosunku człowieka do tego zwierzęcia, ustalając przy tym, że wynika on z osobistych doświadczeń i niechęci do przełamania lęków i wejścia w interakcje z czworonogiem (Sobstyl, 2019: 238). We wcześniej prowadzonych badaniach językoznawczych dostrzeżono także produktywność leksemu *pies*, który staje się podstawą dla neologizmów semantycznych w socjolekcie przestępczym (Pacula, 2020) oraz słowotwórczych w socjolekcie młodzieżowym (Burkacka, 2015). Wyraz ten jest również używany do przekazywania negatywnych emocji w stosunku do odbiorcy (Sojka-Masztalerz, 2010), do którego nadawca zwraca się *ty psie*, ale też wykorzystując synonimiczne określenia tego zwierzęcia, takie jak: *burku*, *kundlu* czy nawet *sukinsynu* (Zimnowoda, 2003: 110).

Obszernym źródłem wiedzy do badań nad obrazem psa są związki frazeologiczne. Ich wartość stanowi niewątpliwie ponadczasowość i utrwalenie prawd funkcjonujących w kulturze przez wiele lat. Można z nich czerpać wiele informacji, także dotyczących psa, który postrzegany był jako symbol negatywnych cech, takich jak: nielojalność, nieszczerłość, interesowność czy nieczystość (Błajet, Błajet, 2017: 176–177). Ponadto kojarzył się negatywnie, głównie ze szczekaniem, gryzieniem i agresją (Mosiołek, 1992: 303). Analizując związki frazeologiczne, zwrócono uwagę na nieliczne, takie jak *psie przywiązanie*, *wierny jak pies*, które odnoszą się do psa pozytywnie (Mosiołek-Kłosińska, 1995: 29).

Cel, metody i narzędzia badawcze

Kolejnym – po analizie treści tekstów – etapem działań po części weryfikujących stosunek do psów, było zbadanie tego zagadnienia z wykorzystaniem metod i technik badań społecznych, a więc przy pomocy ankiet. Badania rozpoczęto bez założeń w stosunku do respondentów odnoszących się do tego, czy mają bądź mieli psa. Ankieta była rozsyłana za pośrednictwem portali internetowych do różnych odbiorców. Jednak ze względu na jej dobrowolny charakter okazało się, że w badaniu wzięli udział w większości respondenci życzliwie nastawieni do psów. Potwierdziły to ich odpowiedzi na dwa pytania dotyczące tego, czy lubią psy oraz jakie mają skojarzenia z psami. Na oba pytania niecałe 99% badanych odpowiedziało twierdząco. Ponadto 91% respondentów ma psa (lub jak obecnie często się mówi, jest opiekunem – a nie **właścicielem** – psa). Oczywiście, nie można wnioskować, że brak psa wynika z negatywnego stosunku do tego zwierzęcia. Podobnie w odwrotnej sytuacji, kiedy czworonóg jest w domu, nie znaczy to, że pojawił się tam na życzenie ankietowanej osoby. Pytanie to mogło więc potwierdzić bliższy kontakt ze zwierzęciem, natomiast odpowiedzi nie uznano za bezpośrednio wskazujące na pozytywne nastawienie do psów.

Pytania zamieszczone w ankiecie badawczej:

1. Jakie ma Pani/Pan skojarzenia ze słowem pies?
 - a) pozytywne
 - b) negatywne
 - c) neutralne
2. Proszę napisać słowa (przymiotniki lub rzeczowniki), z którymi kojarzy się Pani/Panu pies. Można podać maksymalnie 3.
3. Jakie zna Pani/Pan przysłowia/powiedzenia lub inne związki frazeologiczne ze słowem pies?
4. Czy ma Pani/Pan psa?
 - a) tak
 - b) nie
5. Jeśli tak, to jak ma imię?
6. Jakimi określeniami nazywa Pani/Pan psa?

Ankietowani, którzy zadeklarowali, że mają psa, zostali poproszeni również o wpisanie jego imienia (zawołania) oraz ewentualnych zdrobnień, którymi nazywają czworonoga. W niniejszym artykule te odpowiedzi jednak nie są analizowane, ponieważ przedmiot zainteresowania stanowią skojarzenia z psem wyrażone bezpośrednio przez leksemy, a także znane związki frazeologiczne. Te drugie badano, mając na uwadze ich rolę jako nośników poglądów na temat psów.

Celem nie była jednak analiza istniejących zwrotów, wyrazów czy fraz, lecz tych wskazanych przez respondentów – i to na ich podstawie postanowiono ustalić wyłaniający się z nich obraz psa, a także zestawić go z wizerunkiem wynikającym ze skojarzeń wyrazowych. Obie formy skojarzeń przeanalizowano pod względem wartości pejoratywnej w stosunku do psa. Pojedyncze słowa natomiast zbadano także, wykorzystując klasyfikację

semantyczną uwzględniającą kategorie tematyczne ważne w życiu człowieka. Uzyskane wyniki były podstawą do sformułowania odpowiedzi na pytania badawcze:

1. Czy zadeklarowana sympatia w stosunku do psów potwierdzi się w wymienionych skojarzeniach wyrazowych i frazeologicznych?
2. Czy obraz psa wynikający ze skojarzeń wyrazowych jest odmienny niż wizerunek utrwalony w związkach frazeologicznych?
3. W której sferze życia plasują się relacje człowieka z psem?

Skojarzenia wyrazowe z leksemem *pies*

W pytaniu o skojarzenia z psem respondenci zostali poproszeni o podanie pojedynczych słów oraz ograniczenie ich do trzech. W związku z tym uzyskano 450 leksemów, które pogrupowano tematycznie. Najwięcej zaklasyfikowano do grupy określonej jako pozytywne cechy, w której znalazły się przymiotniki charakteryzujące zwierzę lub rzeczowniki nazywające właściwość przypisywaną mu przez ankietowanych. Takich niebudzących wątpliwości przy klasyfikacji jednostek odnotowano aż 325. Wśród nich najczęściej wystąpiły leksemy *przyjaciel* (w kilku przypadkach wzbogacony określeniem *najlepszy*) oraz *przyjacielski*. Wystąpiły one w sumie 57 razy. Niewiele mniej notowań liczyły wyrazy *wierny* oraz *wierność* – łącznie odnotowano je 54 razy. Kolejne miejsca zajęły uczucie *miłości* – 34 notowania, stan *radości* – oraz więź *przyjaźni* – wystąpienia odpowiednio 22 i 14 razy. Wśród skojarzeń pojawiły się także związane z innym pozytywnym stanem, takim jak szczęście – 8 notowań.

Za pozytywne uznano także określenia wyrażone przez przymiotniki. Wśród występujących najczęściej znalazły się między innymi: *kochany* i *oddany* – po 13 notowań, *lojalny* – 11 notowań, *przyjazny* – 7 wystąpień, *mądry* – 4 skojarzenia, *bezinteresowny* – 3 wystąpienia. W gronie pozostałych skojarzeń wskazanych przez ankietowanych wyróżniono jeszcze następujące grupy: leksemy określające aktywności, wyrazy odnoszące się do wyglądu, słownictwo związane z funkcją obronną psa oraz inne, które dotyczą różnej tematyki, więc trudno je jednoznacznie pogrupować. W pierwszej z nich znalazły się skojarzenia, takie jak: *spacer* (10 wystąpień), *zabawa* (6 notowań), *sport i trening* (po 3 wystąpienia). Z wyglądem wiąże się natomiast wymienione przez ankietowanych wyrazy: *nos* (2 wystąpienia), a także pojedynczo odnotowane: *sierść*, *włochaty* oraz *zęby*.

Oddzielnie wyróżniono kategorię tematyczną dotyczącą użyteczności psa, która zgodnie z obecnym postrzeganiem psa – jak wskazują przywołane wyżej badania – wydawała się raczej historyczna. Jednak zapisane przez badanych skojarzenia, takie jak: *obrona*, *ochrona*, *bezpieczeństwo*, *policjant* i *silny*, chociaż występujące nielicznie, pozwalają sądzić, że obraz psa w kulturze wciąż uwzględnia jego funkcjonalność nie tylko jako zwierzęcia do towarzystwa czy członka rodziny.

W grupie „pozostałe” znalazły się różne określenia związane między innymi z zachowaniem psa: *szczekający*, *pewny siebie*, rekwizytami kojarzonymi z psem: *buda*, *kość*, a także neologizmy: *psiość* czy *psie dziecko*. Ankietowani wymieniali również połączenia wyrazowe z leksemem *pies*: *bezpański pies*, *psi żywot*. Do tej grupy zaklasyfikowano także

zapisaną przez nich cechę *troski* oraz określenie *odpowiedzialność*, które nie znalazło się w grupie pozytywnych skojarzeń, ponieważ raczej nie odnosi się do cechy psa, lecz jego opiekuna/właściciela.

Wstępne obserwacje pod względem tematycznym skłoniły do bardziej pogłębionych analiz, pozwalających uzyskać więcej informacji na temat obrazu psa wyłaniającego się z odpowiedzi ankietowanych. Jak wskazują powyższe rozważania, trudno jednoznacznie zaklasyfikować podane przez badanych skojarzenia, opierając się jedynie na luźnym związku tematycznym. Dokonano zatem ich podziału, wykorzystując kategorie podziału tematycznego użyte przez autorów *Wielkiego słownika języka polskiego PAN*. Jest to pierwszy polski elektroniczny słownik współczesnego języka polskiego, w którym hasła są klasyfikowane tematycznie. Zgodnie z założeniem autorki schematu klasyfikacyjnego Barbary Batko-Tokarz odzwierciedla on „naiwnosemantyczny stosunek do rzeczywistości językowej przeciętnego użytkownika języka i jego zdroworozsądkowe, potoczne widzenie świata” (Batko-Tokarz, 2018: 80). Ponadto ma on charakter antropocentryczny, dzięki czemu z powodzeniem można go zastosować do badań postrzegania psa właśnie przez człowieka. W ich toku każdemu skojarzeniu przypisano odpowiednią kategorię. Ponieważ w WSJP PAN zdecydowano o możliwości kilkakrotnego zaklasyfikowania poszczególnych znaczeń, również w opisywanych w niniejszym artykule dociekaniach zastosowano tę zasadę. Spowodowało to uzyskanie większej liczby kategorii tematycznych, a zarazem rozwiązało problem wyznaczenia granicy pól semantycznych pomiędzy poszczególnymi hasłami – skojarzeniami. W badaniach wykorzystano podział trzeciego stopnia, czyli najbardziej szczegółowy – na podpole¹, oraz pierwszego stopnia, czyli najbardziej ogólny – na sferę. Następnie analizowane hasła stosownie pogrupowano.

Tab. 1. Kategorie tematyczne (podpole, pola i sfery) skojarzeń z psem na podstawie odpowiedzi respondentów

Lp.	Sfera tematyczna	Liczba wystąpień	Procent wystąpień	Podpole/pole tematyczne
1	Człowiek jako istota psychiczna	128	21,55	określenia relacji międzyludzkich
2	Człowiek i przyroda	122	20,54	hodowla i opieka nad zwierzętami; człowiek wobec zwierząt
3	Człowiek jako istota psychiczna	81	13,64	emocje i uczucia
4	Człowiek jako istota psychiczna	55	9,26	cechy charakteru, temperamentu zdolności i umiejętności
5	Człowiek jako istota psychiczna	35	5,89	określenia osób wchodzących w relacje międzyludzkie

¹ W przypadku niektórych haseł słownikowych kwalifikacja tematyczna zawierała wskazanie pola tematycznego bez podania podpole.

Lp.	Sfera tematyczna	Liczba wystąpień	Procent wystąpień	Podpole/pole tematyczne
6	Człowiek w społeczeństwie	24	4,04	stosunki, grupy i organizacje społeczne
7	Człowiek jako istota psychiczna	13	2,19	wola, postawy, nastawienie człowieka wobec świata i życia
8	Codzienne życie człowieka	12	2,02	Rodzina ^a
9	Codzienne życie człowieka	10	1,68	urlop i wypoczynek
10	Człowiek i przyroda	9	1,52	budowa i funkcjonowanie organizmów zwierzęcych
11	Człowiek i przyroda	9	1,52	zwyczaje i zachowania zwierząt
12	Człowiek jako istota psychiczna	8	1,35	wola, postawy, nastawienie człowieka wobec świata i życia
13	Człowiek w społeczeństwie	8	1,35	Zasady współżycia społecznego
14	Codzienne życie człowieka	7	1,18	czas wolny
15	Kategorie fizyczne	7	1,18	jakość i intensywność
16	Człowiek jako istota fizyczna	6	1,01	Wygląd
17	Człowiek jako istota fizyczna	5	0,84	narodziny i dzieciństwo
18	Człowiek i przyroda	4	0,67	zwyczaje i zachowania zwierząt
19	Codzienne życie człowieka	4	0,67	gry i zabawy
20	Człowiek jako istota psychiczna	4	0,67	określenia człowieka ze względu na jego wyposażenie
21	Codzienne życie człowieka	3	0,51	czynności związane ze sportem
22	Kategorie fizyczne	3	0,51	ruch i spoczynek
23	Człowiek jako istota psychiczna	3	0,51	słownictwo oceniające
24	Codzienne życie człowieka	3	0,51	sport
25	Człowiek i przyroda	3	0,51	świat zwierząt
26	Kategorie fizyczne	2	0,34	cechy dotykowe

Lp.	Sfera tematyczna	Liczba wystąpień	Procent wystąpień	Podpole/pole tematyczne
27	Człowiek jako istota psychiczna	2	0,34	prawdy i wartości życiowe
28	Człowiek jako istota fizyczna	2	0,34	sprawność i wydolność organizmu
29	Człowiek jako istota psychiczna	2	0,34	zachowania emocjonalne
30	Człowiek jako istota fizyczna	2	0,34	Zmysły
31	Człowiek i przyroda	2	0,34	zwierzęta domowe i hodowlane
32	Człowiek w społeczeństwie	2	0,34	zwroty grzecznościowe i zachowania akceptowane społecznie
33	Człowiek jako istota fizyczna	1	0,17	Bieg życia
34	Człowiek jako istota fizyczna	1	0,17	czynności i stany fizjologiczne
35	Codzienne życie człowieka	1	0,17	czynności związane z codziennym życiem w domu
36	Codzienne życie człowieka	1	0,17	dom/inne miejsca zamieszkania i ich otoczenie
37	Człowiek jako istota psychiczna	1	0,17	Działalność intelektualna człowieka
38	Kategorie fizyczne	1	0,17	Dźwięki
39	Człowiek jako istota psychiczna	1	0,17	nazwy działań intelektualnych człowieka
40	Człowiek w społeczeństwie	1	0,17	pozaszkolne formy nauczania
41	Człowiek jako istota psychiczna	1	0,17	stany psychiczne człowieka
42	Kategorie fizyczne	1	0,17	temperatura i ogień
43	Człowiek w społeczeństwie	1	0,17	Własność
44	Codzienne życie człowieka	1	0,17	zawody
45	Człowiek i przyroda	1	0,17	zwierzęta domowe i hodowlane

^a Zapis wielką lub małą literą jest zależny od tego, czy dotyczy pola, czy podpola, i zgodny jest z zapisem stosowanym przez autorów słownika WSJP PAN.

Źródło: opracowanie własne na podstawie kwalifikacji tematycznej w WSJP PAN.

Wśród grup tematycznych występujących we wspomnianym słowniku znajdują się główne kategorie nazwane sferami:

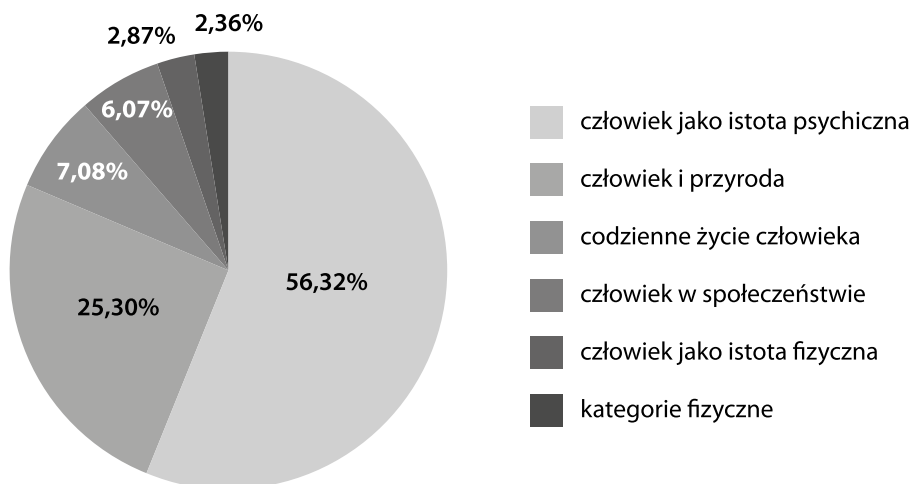
- człowiek jako istota fizyczna,
- człowiek jako istota psychiczna,
- codzienne życie człowieka,
- człowiek w społeczeństwie,
- człowiek i technika,
- człowiek i przyroda,
- kategorie fizyczne.

W związku z badaną tematyką można było przypuszczać, że w ankietach będą odnotowane skojarzenia dotyczące tematyki człowieka i przyrody. Jednak, mając na uwadze obecną rolę psa w życiu człowieka, należało także spodziewać się, że pojawi się kwalifikacja odmienna.

Korzystając ze słownika oraz podanej w nim szczegółowej kwalifikacji, zgodnie z którą hasłom przypisano podpole, stwierdzono, że najwięcej konotacji to określenia relacji międzyludzkich. Poza wspomnianym wyżej bardzo liczny skojarzeniem psa z *przyjaźnią* wymieniano także: *opiekę, partnerstwo, troskę, wspólnotę oraz zaufanie*, które również można zakwalifikować do tej grupy tematycznej. Drugą pozycję pod względem liczebności zajmują skojarzenia z podpole związane z zwierzętami, a mianowicie hodowla i opieka nad zwierzętami; człowiek wobec zwierząt. Do tej grupy zakwalifikowano między innymi leksemy: *bezpański, buda, słodzik*. Wskazane przykłady pokazują, że zbiory semantyczne abstrahują od wartościowania i gromadzą konotacje niezależnie od nastawienia ich autora. Na trzecim miejscu znalazły się skojarzenia z grupy emocje i uczucia, takie jak: *miłość, przywiązanie, radość czy spokój*.

Dalsze miejsca w hierarchii tematycznej zajęły podpole: cechy charakteru, temperamentu, zdolności i umiejętności oraz określenia osób wchodzących w relacje międzyludzkie, które podobnie jak pierwsze i drugie przyporządkowane są do sfery człowiek jako istota psychiczna. Kwalifikacje tematyczne przypisane podanym przez badanych skojarzeniom dotyczą grup tematycznych związanych z jeszcze kilkoma innymi kategoriami: codzienne życie człowieka oraz kategorie fizyczne, a także człowiek w społeczeństwie.

Kolejny etap badań stanowiło przeanalizowanie wskazanych przez respondentów konotacji z wykorzystaniem sfer tematycznych wyróżnionych przez autorów *Wielkiego słownika języka polskiego PAN*. Na ich podstawie dokonano podziału wymienionych skojarzeń na siedem kategorii tematycznych i określono, która z nich tworzy największy zbiór.

Rys. 1. Sfery tematyczne skojarzeń z psami (na podstawie odpowiedzi respondentów)

Źródło: opracowanie własne na podstawie WSJP PAN.

W odpowiedziach respondentów wystąpiły skojarzenia, które zgodnie z kwalifikacją tematyczną zostały przypisane jedynie do sześciu sfer tematycznych. Nie odnotowano skojarzeń powiązanych z grupą człowiek i technika, co w przypadku skojarzeń z psami nie zaskakuje. Najwięcej badanych leksemów (sporo ponad 50%) związanych jest z tematem człowiek jako istota psychiczna, co potwierdza emocjonalny stosunek ludzi do tych zwierząt. Oczywiście wydają się skojarzenia, które znalazły się na drugim miejscu pod względem frekwencji i dotyczą zagadnienia człowiek i przyroda. Natomiast mniej analizowanych leksemów wiąże się tematycznie z pozostałymi sferami. Zatem – według odpowiedzi respondentów – pies nie odgrywa tak dużej roli w codziennym życiu człowieka, a tym bardziej więź z nim nie kojarzy się z relacją społeczną. Skojarzenia z psem w minimalnym stopniu (po około 2% i niecałe 3%) wiążą się z cechami fizycznymi człowieka czy jakimikolwiek kategoriami fizycznymi.

Związki frazeologiczne kojarzone z psem

Respondenci w ankiecie badawczej zostali także poproszeni o podanie znanych im związków frazeologicznych, zawierających słowo *pies*. Zapytano przy tym oddzielnie o przysłowia i powiedzenia, żeby łatwiej można było skojarzyć odpowiednie połączenia wyrazowe. Każdy z badanych podał po kilka. Uzyskano łącznie 484 przykłady, z których – co oczywiste – sporo się powtarzało. Ankietowani wymienili 90 różnych połączeń wyrazowych, a wśród nich najczęściej wystąpiły: *wierny jak pies* (62 notowania), *pogoda pod psem* (47 wystąpień)², *pieskie życie* (46 notowań). Ze względu na założenia badawcze

² W tabeli zamieszczono razem ze związkiem o podobnym znaczeniu: *psia pogoda*, który respondenci wymienili 15 razy.

nie dokonano strukturalnego podziału wymienionych związków, lecz skupiono się na ich znaczeniu i wartości pejoratywnej, a następnie podjęto próbę ich interpretacji pod kątem stosunku ludzi do psów. Związki frazeologiczne natomiast podzielono, podobnie jak w przypadku skojarzeń wyrazowych, na pozytywne i negatywne. Dodano także kategorię *neutralne*. W przypadku badanych połączeń wyrazowych wartość pejoratywną określano w odniesieniu do psa, nie zaś do wydźwięku całości. Na przykład zgodnie z *Wielkim słownikiem języka polskiego PAN* związek *ktoś/coś schodzi na psy* oznacza, że ktoś lub coś traci dotychczasową pozycję, renomę lub status, a w związku z tym sugeruje niski poziom psów, dlatego to połączenie zostało uznane za negatywne. Pozytywny wydźwięk w kontekście psa ma między innymi związek *wierny jak pies* odnoszący się do przywiązania i lojalności ze strony zwierzęcia wobec człowieka. Za frazeologizm neutralny w stosunku do psów uznano związek *jak rzep psiego ogona* oznaczony wprawdzie w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* kwalifikatorem *pejorat.* ze znaczeniem ‘natrętnie, uporczywie i nieustannie’, jednak odnoszącym się do słowa *rzep*, a nie *pies*, który w tym wypadku nie jest w żaden sposób oceniany.

Po dokonaniu podziału ustalono, że psy wartościowane są negatywnie w 252 wpisach respondentów, czyli aż w 60% wszystkich. Pozytywne przykłady stanowiły 93 wypowiedzi, czyli 22%. Za neutralne uznano 78, czyli 18% podanych przez respondentów odpowiedzi³.

Tab. 2. Związki frazeologiczne z leksemem *pies* najczęściej wymieniane przez respondentów

Związek wyrazowy	Liczba wystąpień	Wartość pejoratywna w odniesieniu do psa	Definicja (na podstawie WSJP PAN) ^a	Komentarz
świat/pogoda pod psem/ psia pogoda	64	negatywna	zła, nieprzyjemna pogoda – najczęściej deszcz, wiatr, zimno i ogólnie ponura aura	związek może mieć korzenie w dawnej, negatywnej percepcji psa, który w przeszłości kojarzył się z brudem i negatywnymi cechami
pieskie życie	46	negatywna	życie pełne trudności, cierpienia, upokorzeń i ogólnego braku komfortu	określenie życia ciężkiego i nędznego, często porównywane do losu psa, który był kiedyś traktowany jako zwierzę podrzędne i pozbawione wielu przywilejów

³ Dokonując podziału pod względem wartości pejoratywnej badanych frazeologizmów, liczono odpowiedzi respondentów, nawet jeśli podane związki frazeologiczne się powtarzały. Takie podejście miało uwzględnić znajomość frazeologizmów, ale także ich popularność wśród badanych i powiązać je ze skojarzeniami wyrazowymi.

Związek wyrazowy	Liczba wystąpień	Wartość pejoratywna w odniesieniu do psa	Definicja (na podstawie WSJP PAN)^a	Komentarz
ktoś żyje jak pies z kotem	27	negatywna	ktoś kłóci się i nie lubi się z kimś	psy i koty często nie potrafią ze sobą zgodnie żyć
nie dla psa kielbasa	22	negatywna	niestety, to nie jest dla wszystkich, tylko dla wybranych	psy ocenione jako „nie-wtajemniczone”
na psa urok	16	negatywna	zaklęcie/przekleństwo	jedna z koncepcji pochodzenia mówi, że zaklęcie to miało za zadanie przenieść negatywne energie, choroby lub uroki z człowieka na psa
pies ogrodnika	15	negatywna	osoba, która nie pozwala innym skorzystać z czegoś, mimo że sama z tego nie korzysta	może mieć źródło w historii, która mówi o psie leżącym w ogrodzie i niepozwalającym innym na korzystanie z owoców czy warzyw, mimo że sam ich nie je
pies na baby	14	negatywna	porównanie do psa ma swoje korzenie w obserwacji zachowań niektórych psów, które wykazują dużą aktywność i zainteresowanie wobec samic	kierowanie się instynktem a nie uczuciami
psu na budę	14	negatywna	coś okazało się zupełnie nieprzydatne	jeśli coś nadaje się tylko na budę dla psa, to jest niepotrzebne
pies ci mordę lizał/pies cię lizał/pies cię trącał/pies go trącał	11	negatywna	<i>pot. pogard.</i> używane w sytuacji, gdy mówiący chce podkreślić, że nie zależy mu na kimś i nie będzie się przejmował działaniami tej osoby	wyrażenie dezaprobaty i negatywnego stosunku przez przywołanie psa

Związek wyrazowy	Liczba wystąpień	Wartość pejoratywna w odniesieniu do psa	Definicja (na podstawie WSJP PAN)^a	Komentarz
pies z kulawą nogą (by się nie zainteresował)	10	negatywna	w tym kontekście nie odnosi się do zwierzęcia, ale do czegoś, co jest mało wartościowe, nieistotne	pies jako coś gorszego, zwłaszcza kulawy
ktoś/coś schodzi na psy	8	negatywna	ktoś lub coś traci dotychczasową pozycję, renomę lub status	podkreślenie niższej pozycji psa
psy szczekają, karawana idzie (jedzie) dalej	8	negatywna	mimo różnych wydarzeń i prób wpłynięcia na zmianę sytuacji życie toczy się swoim biegiem / „psy szczekają”: symbolizuje krytykę, protesty, negatywne opinie lub przeszkody	psy jako ożywienie krytyki, negatywnych komentarzy ludzi
ktoś łże jak pies	5	negatywna	<i>pejorat.</i> ktoś ewidentnie, bezczelnie kłamie	pies jako synonim kłamcy
psia krew/psiakrew	5	negatywna	wulgarne określenie, pochodzące od połączenia słów <i>pies</i> i <i>krew</i> ; pierwotnie, wyrażenie to miało charakter obelżywy, używane do wyrażania gniewu lub dezaprobaty	psia krew jako coś gorszego
psia mać/psiamać	5	negatywna	związek frazeologiczny <i>psiamać</i> to eufemizm, czyli łagodniejsze określenie dla mocniejszego, często wulgarного wyrażenia	<i>hist.</i> znaczenie <i>matka psa</i> , używane jako wulgaryzm nadaje określeniu negatywną wartość

Związek wyrazowy	Liczba wystąpień	Wartość pejoratywna w odniesieniu do psa	Definicja (na podstawie WSJP PAN)^a	Komentarz
ktoś wiesza psy na kimś/ czymś	4	negatywna	ktoś bardzo źle się o kimś lub o czymś wyraża; może wywodzić się ze średniowiecznych zwyczajów, gdzie skazańców obwieszano psami w celu dodatkowego upokorzenia	psy jako upokorzenie
psi obowiązek	4	negatywna	<i>pot.</i> coś, co zdaniem mówiącego, osoba lub instytucja, o której mowa, bezwzględnie musi wykonać, bo wynika to z jej statusu	<i>psi</i> nadaje obowiązkowi negatywne zabarwienie, sugerując coś nieprzyjemnego, ciężkiego do zniesienia, jakby zwierzęce, a nie ludzkie
psia dola	3	negatywna	dokładne źródło nie jest znane, lecz popularne tłumaczenie odwołuje się do losu psów w przeszłości, które często były traktowane jako zwierzęta gorszego sortu	<i>psia</i> wzmacnia negatywne znaczenie
traktować kogoś jak psa	3	negatywna	źle i z pogardą lub bezlitośnie; traktować kogoś jak psa to zwrot budzący same negatywne konotacje	pies symbolizuje coś nieistotnego, lekceważonego, poniewieranego
psim śwędem/trafem	3	negatywna	szczęśliwie, fartem, fuksem, bez specjalnego wysiłku, łatwo, nie wiedząc do końca jak	pies jako ktoś, kto zyskał coś przez przypadek, a nie np. pracą
francuski piesek	2	negatywna	osoba nadmiernie wybredna i rozpieszczona	pies jako ktoś rozpieszczony w negatywnym znaczeniu
coś goi się na kimś jak na psie	15	neutralna	rany na ciele goją się komuś łatwo	odniesienie do obserwacji, że rany na ciele psa goją się szybciej niż u człowieka

Związek wyrazowy	Liczba wystąpień	Wartość pejoratywna w odniesieniu do psa	Definicja (na podstawie WSJP PAN) ^a	Komentarz
należy się jak psu buda/zupa	12	neutralna	związek prawdopodobnie wywodzi się z obserwacji, że pies ma naturalną potrzebę posiadania schronienia, a buda jest dla niego oczywistym miejscem; analogicznie coś, co <i>należy się jak psu buda</i> , jest tak samo oczywiste i konieczne dla danej osoby	wyrażenie konieczności schronienia i pożywienia
jak zbity pies	6	neutralna	potoczne określenie oznaczające kogoś, kto czuje się z maltretowania, przygnębiony lub nadmiernie potulny	stan psychiczny i fizyczny psa wykorzystany do pokazania stanu człowieka, chociaż z sugestią, że zwierzęta mogą być bite
tu jest/leży pies pogrzebany/zakopany/pies pogrzebany	6	neutralna	<i>pot.</i> omawiana kwestia jest najistotniejsza dla danego problemu	kalka z niemieckiego <i>da liegt der Hund begraben</i> , które z kolei ma swoje korzenie w napisie na nagrobku psa w miejscowości Winterstein w Niemczech
jak psu z gardła wyjęte	4	neutralna	bardzo pognieciony	odniesienie do wyglądu przedmiotów pogryzionych przez psa
jak ty z psem, tak pies z tobą	4	neutralna	sposób, w jaki traktujemy innych, ma wpływ na to, jak oni nas traktują	zasada relacji między człowiekiem a zwierzęciem, a w szczególności między człowiekiem a psem
psy dupami szczekają	4	neutralna	używane do zaznaczenia, że miejsce, o którym mowa, to miejsce odludne, z dala od cywilizacji	psy jako zwierzęta kojarzone z otwartą przestrzenią i wiejskim krajobrazem stają się w tym wyrażeniu metaforą braku kontaktu z ludźmi i otaczającą ich infrastrukturą

Związek wyrazowy	Liczba wystąpień	Wartość pejoratywna w odniesieniu do psa	Definicja (na podstawie WSJP PAN)^a	Komentarz
jak rzep psiego ogona	3	neutralna	natrętnie, uporczywie i nieustannie	ogon psa jest miejscem, do którego rzepy często się przyczepiają z powodu jego owłosienia
ktoś podchodzi do czegoś jak pies do jeża	3	neutralna	ktoś przystępuje do czegoś bardzo ostrożnie, gdyż obawia się trudności i niepowodzeń	wiąże się z naturalnym zachowaniem psów wobec jeży; pies, widząc jeża, często podchodzi do niego z ciekawością, ale jednocześnie zachowując dużą ostrożność z powodu kolców jeża
coś zda się psu na buty	2	neutralna	błędnie „psu na butę”	interpretuje się jako bezużyteczne, bo psu buty są niepotrzebne
jak pies je, to nie szczeka, bo mu miska ucieka	2	neutralna	robienie dwóch rzeczy jednocześnie czasem niesie oplakane skutki	związek opiera się na obserwacji zachowań zwierząt i przenosi je na ludzkie zachowania
jak się chce psa uderzyć, to kij się znajdzie	2	neutralna	jeśli ktoś chce wystąpić wobec kogoś z pretensjami, zarzutami, to zawsze znajdzie jakiś powód	atakujący nie kieruje się sprawiedliwością czy obiektywnymi faktami, a jedynie potrzebą znalezienia kozła ofiarnego
wierny jak pies	62	pozytywna	oznacza kogoś bardzo oddanego i lojalnego	pochodzi z wielowiekowej tradycji obcowania człowieka z psami, która ukształtowała stereotyp psa jako zwierzęcia oddanego i lojalnego
pies to najlepszy przyjaciel człowieka	20	pozytywna	wyraża głęboką i wyjątkową więź między psem a człowiekiem	korzenie w głębokiej i wielowiekowej relacji między ludźmi a psami, która ewoluowała od użytkowych do emocjonalnych więzi

Związek wyrazowy	Liczba wystąpień	Wartość pejoratywna w odniesieniu do psa	Definicja (na podstawie WSJP PAN) ^a	Komentarz
psia miłość	2	pozytywna	związek odnoszący się do bezwarunkowej, wiernej i często ślepej miłości, jaką pies okazuje swojemu właścicielowi	pochodzi ona z obserwacji zachowań psów, które słyną z lojalności i oddania swoim opiekunom

^a W przypadkach, w których danego związku nie odnotowano w WSJP PAN, korzystano z innych źródeł frazeologicznych, takich jak *Słownik frazeologiczny języka polskiego* Stanisława Skorupki (2002) oraz *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Pomoc dla piszących* Piotra Müldnera-Nieckowskiego oraz Łukasza Müldnera-Nieckowskiego (2022).

Źródło: opracowanie własne.

Zakończenie

Opisane w niniejszym artykule badania nie dają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, jaki jest obraz psa. Głównym powodem jest fakt, że przeprowadzono je na wybranej grupie osób, które w większości zadeklarowały sympatię w stosunku do tego zwierzęcia. Ich odpowiedzi wskazują na to, że pies w jakiś sposób jest w ich życiu obecny. A wymienione skojarzenia słowne potwierdzają pozytywny stosunek do tego czworonoga.

Skojarzenia wyrazowe podane przez ankietowanych mają charakter subiektywny i mogą odzwierciedlać współczesny stosunek człowieka do czworonoga. Przejawem tego jest też tworzenie indywidualnych połączeń wyrazowych, takich jak: *pies jest jedyną istotą na świecie, która kocha ciebie bardziej niż siebie*” czy *bogaci ludzie mają na ubraniach metki, szczęśliwi mają na nich sierść*, które jednak nie są jeszcze utrwalone w systemie kulturowym.

Inny obraz psa wyłania się z historycznie i kulturowo utrwalonych związków frazeologicznych, w których zawarto sporo negatywnych cech, podkreślających przede wszystkim, że pies to istota znajdująca się na dużo niższym poziomie niż człowiek.

Frazeologizmy jednak ze względu na swoje specyficzne cechy stanowią nośnik wiedzy o obyczajach i sposobie myślenia danego społeczeństwa. Ich rolę należy rozpatrywać na gruncie historycznym, nie zaś współczesnym. Z tego powodu nie można na ich podstawie wnioskować o wizerunku psa w ostatnich latach. Bardziej pomocne w tym względzie było wskazanie wybranych przez respondentów związków frazeologicznych, które w tym celu przeanalizowano. Powszechnie znane połączenie *pieskie życie*, które zostało wielokrotnie odnotowane w ankietach, można uznać za przykład pokazujący zmianę nastawienia do psa, bo właścicielom czy opiekunom tych zwierząt może się ono obecnie bardzo dobrze kojarzyć. Natomiast w słownikach występuje ono – podobnie jak *psia dola* czy *psi los* – w znaczeniu ‘bardzo zły, ciężki los, trudna sytuacja życiowa, nieszczęście’. Wydaje się więc, że kolejny etap badań tego materiału źródłowego mogłaby stanowić analiza sposobów interpretacji wybranych związków wyrazowych. Być może

dziś frazeologizmy odnoszące się do egzystencji psów, takie jak *pieskie życie*, wcale nie kojarzą się z czymś złym, tylko mają znaczenie podobne do rymującego się z nim połączenia wyrazowego *rajskie życie*.

Wykorzystanie kategorii tematycznych użytych w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* pozwoliło na pokazanie, że współczesne relacje z psem dotyczą w dużej mierze sfery psychicznej człowieka. Pies nie jest już postrzegany (tak jak niegdyś) jako stróż czy obrońca, lecz towarzysz, przyjaciel, a nawet członek rodziny, na co wskazują odczuwane w stosunku do niego emocje. Uczucia przypisywane są też samemu psu. Człowiek wykonuje na co dzień z psem różne aktywności, na przykład sportowe, co również dowodzi, że między człowiekiem a psem istnieje szczególna więź.

Bibliografia

Batko-Tokarz B. (2018), *Klasyfikacja tematyczna w WSJP PAN*, [w:] P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, s. 79–92.

Błajet P., Błajet Z. (2017), *Metafora z motywem psa, czyli o bliskości odległych kultur*, „Edukacja Międzykulturowa”, vol. 1(6), s. 163–181.

Burkacka I. (2015), *Dlaczego pieseł i kotel są lepsze od psa i kota, a nieogar jest nie halo? Uwagi o nowszych neologizmach występujących w słownictwie młodzieżowym*, [w:] U. Sokólska (red.), *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 395–408.

Cyrek B. (2017), *Uprzedmiotowanie i uczłowieczenie – wizerunek psa w serwisach ogłoszeniowych*, „Maska. Magazyn społeczno-kulturowo-antropologiczny”, vol. 4, s. 91–102.

Karczmarchuk R. (1997), *Pies i człowiek w ciągu stuleci*, „Kosmos. Problemy nauk biologicznych”, vol. 46, s. 301–312.

Kijak A. (2024), *Towarzysz, przyjaciel, wróg... – postrzeganie psa na przykładzie wybranych tekstów*, „Językoznawstwo”, nr 1, s. 152–160.

Lemański J. (2011), *Negatywny obraz psa w Biblii: przyczyny i konsekwencje*, „Colloquia Theologica Ottoniana”, nr 1, s. 51–96.

Mosiółek K. (1992), *Stereotypy psa zawarte w języku polskim*, „Poradnik Językowy”, vol. 4, s. 301–304.

Mosiółek-Kłosińska K. (1995), *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy „pies” i „kot”*, „Etnolingwistyka”, vol. 7, s. 21–31.

Müldner-Nieckowski P., Müldner-Nieckowski Ł. (2022), *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Pomoc dla piszących*, Warszawa: Wydawnictwo Aula.

Pacula J. (2020), *Not only the pies [dog] – on several animalistic names of prison officers in the history of Polish criminal Jargon*, „Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)”, vol. 71(1), s. 91–108.

Skorupka S. (2002), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Sobstyl K. (2019), „*Bydłę mnie chapsnęło*” – negatywny obraz psa w komunikacji internetowej, [w:] E. Borkowska, A. Borkowski, M. Długolecka-Pietrzak, B. Stelingowska, E. Kozak (red.), *Pies w literaturze, kulturze, języku i mediach*, Siedlce: iWN Wydawnictwo Naukowe IKRiBL, s. 227–238.

Sojka-Masztalerz H. (2010), *O inwektywach zwierzęcych w języku polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Kształcenie”, vol. 8(18), s. 11–24.

WSJP PAN: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl/> [dostęp: 20.11.2025].

Zimnowoda J. (2003), *Opozycja homo–animal w ekspresywnych zwrotach językowych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Język a Kultura”, vol. 15, s. 103–115.

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe.

<https://doi.org/10.25312/j.9873>

Bartosz Warzycki <https://orcid.org/0000-0002-2712-5079>
University of Applied Sciences in Nowy Targ
e-mail: bartosz.eng@o2.pl

F. Scott Fitzgerald's unwanted child: A functionalist perspective on the Polish translation of *The Curious Case of Benjamin Button*

Niechciane dziecko F. Scotta Fitzgeralda: o polskim przekładzie *Ciekawego przypadku Benjamina Buttona* w ujęciu funkcjonalnym

Abstract

This article attempts to analyse the Polish translation of a short story, *The Curious Case of Benjamin Button*, by F. Scott Fitzgerald, based on the principles of functional translation theories. The skopos theory (H. Vermeer) implies that a translation should be adapted to the purpose it is intended to fulfil in the target culture. Therefore, it cannot be merely a faithful reflection of the original. The translation of *The Curious Case of Benjamin Button* was published in Poland in 1981, in the collection *Piękność Południa i inne opowiadania*. In the 1980s, the publication was culturally significant, as it expanded access to American literature and allowed Polish readers to interact with Fitzgerald's lesser-known works. In the afterword to the collection, Michał Ronikier emphasised the autobiographical nature of Fitzgerald's works, which is why this aspect is highlighted in the article. Ronikier's afterword serves as a point of reference for determining possible publishing goals and identifying the inspirations and consequences of the chosen translation solutions.

Keywords: F. Scott Fitzgerald, Benjamin Button, functional approaches to translation, Ariadna Demkowska-Bohdziewicz

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi próbę analizy polskiego tłumaczenia opowiadania F. Scotta Fitzgeralda *The Curious Case of Benjamin Button*, dokonaną zgodnie z założeniami funkcjonalnych teorii przekładu. Teoria skoposu (H. Vermeer) zakłada, że tłumaczenie powinno zostać dostosowane do celu, jaki ma spełniać w kulturze

docelowej. Nie może zatem być jedynie wiernym odbiciem oryginału. Tłumaczenie *Ciekawego przypadku Benjamina Buttona* ukazało się w Polsce w 1981 roku, w zbiorze *Piękność Południa i inne opowiadania*. W kontekście realiów PRL-u publikacja miała znaczenie kulturowe – poszerzała dostęp do literatury amerykańskiej i pozwalała polskiemu czytelnikowi obcować z mniej znanymi utworami Fitzgeralda. W posłowie do zbioru opowiadań Michał Ronikier podkreślił między innymi autobiograficzny charakter twórczości Fitzgeralda, dlatego w artykule ten aspekt został zaakcentowany. Posłowie Ronikiera stanowi punkt odniesienia dla określania możliwych celów wydawniczych oraz podczas próby ustalenia możliwych inspiracji i skutków wybranych rozwiązań translatorskich.

Słowa kluczowe: F. Scott Fitzgerald, Benjamin Button, funkcjonalizm w przekładzie, Ariadna Demkowska-Bohdziewicz

Introduction

Francis Scott Fitzgerald is most widely known for his novel *The Great Gatsby* (1925). This recognition is not limited to Polish readers, for whom the novel perhaps represents the author's most recognizable literary contribution. The organizers of the 16th International F. Scott Fitzgerald Society Conference pointed out that research on the writer's work has so far largely focused on *Gatsby*. They encouraged participants to direct their presentations toward his other writings¹. After all, Fitzgerald left behind five novels and more than 160 short stories. This article examines one of Fitzgerald's short stories, *The Curious Case of Benjamin Button* (1922) and its sole Polish translation to date by Ariadna Demkowska-Bohdziewicz (1918–2000), through the lens of functional translation theories. The functional approach was chosen here because of its application in culturally rooted translations, where the communicative function often prevails over lexical accuracy.

A functional perspective on literary translation

Functionalism in translation studies is an approach that originated in Germany in the 1980s. It is commonly known as skopos theory (from the Greek skopos, meaning *purpose* or *intention*) and is primarily associated with Hans Vermeer and Katharina Reiss. The core of this theory is the pragmatism of translation, according to which translation is an activity focused on achieving a specific communicative goal (Hatim, 2009: 39–40). Vermeer (2000: 221) claims that “any form of translational action, including therefore translation itself, may be conceived as an action, as the name implies. Any action has an aim, a purpose. [...] The word skopos, then, is a technical term for the aim or purpose of a translation”. Maria Piotrowska (2021: 69) notes that the functional shift in translation studies during the 1980s redirected attention away from individual words and sentences toward the broad-

¹ A passage of the 16th International F. Scott Fitzgerald Society pre-conference information states: „We are always happy to consider proposals on *The Great Gatsby*, but we are especially interested in discussions of lesser-known works, including those published in the centennial years of 1923–24, such as overlooked short stories (“Hot & Cold Blood,” “Dice, Brass Knuckles, and Guitar,” and the *Gatsby* cluster of stories), his play *The Vegetable*, or nonfiction pieces such as “How to Live on Practically Nothing a Year” and “The Cruise of the Rolling Junk.” Proposals on Zelda Fitzgerald's writings are also welcome” (*Call for Papers*, n.d.).

er contextual meaning and the function of the entire text. In her opinion, despite differences between individual approaches, functionalism in translation generally means a departure from rigid word-for-word translation in favour of a flexible approach (Piotrowska, 2021: 69). The way in which a translator approaches a text depends largely on assumptions about its purpose, its role in the target culture, and the characteristics of the audience, including their knowledge, age, and expectations of the text (Mazur, 2014: 18).

When it comes to literary translation, we may consider it a form of creative interpretation (Jones, 2009: 152–154). Maria Krzysztofiak (1999: 30) believes that literary translation should be viewed through the prism of the context in which the original was created. Literary translation is not merely a product of the target language and culture; it also remains closely linked to the source text and its role within the original cultural context. Krzysztofiak (1999: 35) identifies important aspects of literary translation and refers to them as “structural elements” of the translation process. These include aesthetic norms, the poetics of the original work, its reception, as well as the aesthetics and poetics of the genre in the language and culture of translation. From the perspective of functional translation, it can therefore be assumed that this means capturing the original purpose of the work so as to convey its function in the target text effectively. In Vermeer’s view (2000: 221–222), translation decisions within the framework of skopos theory should be guided by the purpose of translation, i.e., the function that the translated text is to perform in the target culture. However, a valuable extension of this assumption is the perspective of Christiane Nord (2002: 35), who emphasises additional aspects influencing the translation process. Nord assumes that in a goal-oriented translation process, the intention of the original author and the expectations of the recipient of the translation cannot be completely ignored. In order to maintain harmony between the function of the text and the pragmatic goal of translation and the ethical responsibility of the translator, Nord uses the concept of *loyalty*, which is understood as a commitment to all participants in the translation process (Nord, 2002: 35–36). According to this view, the translator becomes a mediator between different cultural norms and expectations. Translation therefore fulfils its communicative role when the author’s intentions and the recipients’ needs are equally important.

In this context, the communicative purpose of translation is linked to the need for the use of linguistic means appropriate to the type of text. Complementing Vermeer’s theory, Katharina Reiss distinguished three main types of texts. The first group consists of *informative texts*, which are focused on conveying information. The second group includes expressive texts, which have an artistic element or express emotions. The third group is composed of *operative texts*, which are aimed at convincing the recipient of something (Reiss, Vermeer, 2014: 182). Reiss (2014: 18–19) assumes that in practical texts, language is primarily a tool for communication and conveying information. In literature and poetry, however, it is a means of artistic expression, conveying aesthetic values. Fitzgerald’s story, discussed in this work, as a literary text, should therefore be considered an expressive text². Reiss also notes that in texts where the primary goal is to convey

² The typology of texts created by Reiss is clear, but it is worth noting that in practice, classifying a text into a given category can be difficult (cf. Mocarz, 2006: 107).

the content while taking into account the form, style and emotions, the translator's task is to preserve this expressiveness. It is important to evoke in the recipient of the translation the same reflections and feelings as those experienced by the recipient of the original text. The transmission of information ceases to be the only dominant feature of translation, but becomes a reflection of the artistic value of the original (Reiss, 2014: 32).

An attempt to define the purpose of the Polish translation of *Benjamin Button*

This section considers the possible purpose of the Polish translation of *The Curious Case of Benjamin Button*, first published in 1981. During the 1980s, Poland continued to function within the structures of the Polish People's Republic, and any discussion of world literature translations into Polish from this period should take into account the issue of censorship, which had affected literary works since 1945 (Kamińska-Chelminiak, 2018: 54). In the post-war era, though, literature was also distributed outside official channels through smuggling and samizdat practices (cf. Olaszek, 2015: 291–296). The limited or selective availability of foreign texts disrupted the natural flow of cultural exchange and left Polish literature disconnected from global currents (Gaszyńska-Magiera, 2023: 111). However, there were periods between 1945 and the 1980s when translations enjoyed more acceptance from the authorities. In the 1950s, particularly in 1956, political changes took place in Poland³. An increasing number of translations from English, French, and German were published. Works by Camus, Sartre, Saint-Exupéry, Kafka, Hemingway, Steinbeck and Faulkner appeared (Stępień, 1987: 234). The first Polish translation of F. Scott Fitzgerald's prose was *The Great Gatsby*, published in 1962. Although I possess no direct evidence of censorship in translation of *Benjamin Button*, the political context may nevertheless have influenced its tone and lexical choices. Given the perspective adopted in this paper, issues related to censorship will not be discussed in detail. The potential impact of censorship on translations of Fitzgerald's prose is a subject worth discussing in a separate study⁴.

A discussion of the Polish translation of *Benjamin Button* from a functional perspective would first require asking what function the translator intended it to fulfil. Bożena Tokarz (2017: 19) suggests that afterwords serve as a space where translators articulate their specific understanding of the translation, particularly highlighting its cognitive, didactic, and artistic roles. In this light, the afterword can be read as a reliable indicator of the intended purpose of the whole collection (cf. Dimitriu, 2009). The afterword written by Michał Ronikier to the collection of Polish translations of Fitzgerald's short stories,

³ In 1956, Władysław Gomułka was elected First Secretary of the Central Committee of the Polish United Workers' Party, which led to a temporary political thaw, which also affected Poland's cultural relations with other countries.

⁴ It is worth mentioning that Robert Looby is the author of the most comprehensive study to date, known to me, on the impact of censorship on Polish translations of English-language literature (Looby, 2015). Cf. (Bates, 2013: 225–242).

Piękność Południa i inne opowiadania (1981), (Eng. *The Last of the Belles and Other Short Stories*), in which Ariadna Demkowska-Bohdziewicz's translation of Benjamin Button appeared for the first time, will be supportive here. Although the afterword was not written by the translator herself, it addresses the collection as a whole. It reflects the editor's perspective, with Ronikier himself having selected the stories included in the volume. In the eight-page afterword, the author depicts Fitzgerald's work as a multifaceted literary reality. Ronikier begins with the end of the writer's life, his career as a screenwriter in Hollywood, his death, and the number of books sold. He then moves on to a brief description of Fitzgerald's life, beginning with his birth, education, marriage, rich social life, and ending with his financial problems and alcoholism. Ronikier (1981: 374) draws attention to the relationship between Fitzgerald's work and his private life. Not only social conventions, but also personal successes and failures, finances, his wife's illness, relationship with his daughter, travels, fears and desires – these are the aspects of Fitzgerald's life that are reflected in his writing.

From the very first page of the afterword, we learn that Fitzgerald's stories, including *Benjamin Button*, were intended to build Fitzgerald's image as an established writer in American literature. As Ronikier (1981: 369) wrote:

When he died in December 1940, Scott Fitzgerald was convinced that he had failed both as a man and as a writer. Yet today, he is one of the most widely read American authors in the world. In the United States alone, his books sell an average of one million copies a year.⁵

Given its popularity, his work deserved a wider presence in Polish literary circles. The aim was therefore to introduce the writer to Polish readers as a classic of American literature.

Another function of the Polish translation of the stories can be seen as an attempt to provoke existential and psychological reflection in readers of the late Polish People's Republic and to emphasise the autobiographical nature of Fitzgerald's writing. Ronikier notes that:

[...] an understanding of Fitzgerald's life is key to appreciating his short stories. Like no other writer, he drew inspiration for his works from his own experiences – his entire oeuvre is autobiographical in nature. Each of the characters in the novel: Amory Blain, Gatsby, Dick Diver – has certain traits of the author. Thus, in his stories we find a longing for success, a melancholic sense of its superficiality, and finally a bitter awareness of defeat (Ronikier, 1981: 374).

Ronikier's emphasis on the autobiographical nature of the writer's work may have encouraged readers to identify more deeply with the characters in Fitzgerald's prose. Their inner confusion, melancholy, and existential uncertainty may have resonated with the feelings of individuals living in the reality of communist Poland.

⁵ Quotes translated from Ronikier's afterword are by the author of the article.

The third possible goal of the translation was cultural mediation, understood as introducing Polish readers to previously inaccessible English-language literature. The author of the afterword states:

The stories included in this collection certainly differ in terms of their artistic level and rank. However, the aim was to present as complete an overview as possible of the author's short stories, known until now only from two slim volumes: "Babylon Revisited" and "One Trip Abroad" (Ronikier, 1981: 375).

The Polish translations of the stories collected in two volumes were part of a mission to broaden the literary horizons of the target audience. The aim was to bridge the gap that had resulted from previous restrictions on access to English-language literature.

The Curious Case of Benjamin Button

Fitzgerald believed that his work had two dimensions. The first was commercial short stories, and the second was serious novels. The writer often wrote short stories to quickly earn money for his current needs (Brucoli, 2002: 102, 189). Fitzgerald was not a thrifty person, and his extravagant lifestyle required a regular income, which was the driving force behind the creation of new short stories (Higgins, 1971: 14). Anne Margaret Daniel (2017: 14) adds that:

Short stories were, from the first, Fitzgerald's bread and butter. [...] To give the magazines what they wanted: that was Fitzgerald's brief as a young writer, and he continued in this very lucrative mode through the 1920s. He sold his work for money and was acutely aware of that fact and of how much he could make, quickly, with short stories, as opposed to waiting until he had enough of a novel complete to consider serialization.

Fitzgerald's short stories were published in magazines such as *Collier's*, *Liberty Magazine*, *The Smart Set*, and *Scribner's Magazine*. However, they most often appeared in *The Saturday Evening Post*, which from 1929 offered the writer as much as \$4,000 per text (Brucoli, 2002: 22, 185). In the first half of 1922, Fitzgerald wrote one short story – *The Curious Case of Benjamin Button*. However, *The Saturday Evening Post* was not interested in publishing it, considering the text "too unusual" (Mizener, 1951: 94). Ultimately, on 27 May 1922, the story was published by *Collier's* magazine, which offered Fitzgerald \$1,000 (Brucoli, 2002: 165). In the same year, *Benjamin Button* was also published in the collection *Tales of the Jazz Age*. A distinctive feature of this volume is that in the table of contents, under each title, Fitzgerald included short introductions to the stories, in which he presented interesting facts about their creation or outlined the plot. In announcing *The Curious Case of Benjamin Button*, the writer revealed that the story was inspired by Mark Twain's idea that it was a pity that the best part of life came at the beginning and the worst at the end (Fitzgerald, 1922: ix).

The story of Benjamin Button begins at the moment of his unusual birth – he was born in 1860, appearing as an old man with a long gray beard, barely fitting in a hospital crib. His bewildered father, Roger Button, tries to raise his offspring according to the conven-

tions of the time. When Benjamin is old enough to start school, he looks like an old man, which prevents him from studying at Yale College. Over the years, he begins to look younger, achieves professional and military success, but his relationships with his wife and those around him become complicated. As he grows younger, he gradually loses his mental and physical abilities until he regresses to infancy and dies as a newborn (cf. Tate, 2007: 55)⁶.

As noted earlier, Fitzgerald's personal life often provided an important backdrop for his works, and *The Curious Case of Benjamin Button* was no exception in this regard. Completed in February 1922, the story was written at an important moment in the author's life, when he and his wife Zelda Fitzgerald (1900–1948) were undergoing significant changes. Less than four months before writing the story of Benjamin, on 26 October 1921, their only daughter, Frances Scott Fitzgerald (Scottie) (1921–1986), was born. Alice Hall Petry (1989: 202) states that the birth of the child may have caused the writer anxiety and uncertainty, which inspired him to write the story of Benjamin's unusual birth. In the spring of 1922, the young Fitzgeralds were going through another difficult period. Zelda became pregnant again, but she was not ready for a second child (Brucoli, 2002: 159) and in March 1922 she decided to have an abortion (Milford, 1971: 101). Sara Mayfield, Zelda's childhood friend, recalled that Fitzgerald's wife had a total of three abortions during their marriage, although there are no documents available confirming the exact dates of these procedures (Brucoli, 2002: 159). Fitzgerald also did not want another child at the time, which may have influenced the personal shape of the plot of *The Curious Case of Benjamin Button*. The caricatured image of a seventy-year-old newborn baby in the story serves as a symbol of both guilt and an attempt to cope with difficult emotions (Petry, 1989: 202–203).

Translation analysis

Although the selected excerpts represent only a small part of the source text and its Polish translation, they were chosen because they seem representative of a functionalist analysis. They focus on the description of Benjamin's appearance, the psychological negation of his father, and other significant translation decisions that shape the tone and communicative purpose of the target text.

I

The analysis of Benjamin Button's translation shall begin with the scene in which Roger Button sees his child for the first time. Roger is terrified by his son's appearance and does not accept him. Fitzgerald juxtaposes the characteristics of a newborn, symbolising purity, freshness and the beginning of life (Kopaliński, 1991: 77), with the physicality of an old man, who in turn represents fatigue, the twilight of life, experience and wisdom (Drabarek,

⁶ It is worthwhile to recall the 2008 film adaptation of the story directed by David Fincher. Although both works share the basic concept of the main character's reverse ageing, the film transforms the original story, introducing many changes that give the story a new dimension (cf. Gajak-Toczek, 2020: 215–234).

Falkowski, Rowińska, 1998: 165). The paradox outlined by the author introduces a sense of confusion, nonsense and even anxiety (Petry, 1989: 203).

His sparse hair was **almost white**, and from his chin dripped a long smoke-colored beard, which waved absurdly back and forth, fanned by the breeze coming in at the window. He looked up at Mr. Button with dim, faded eyes in which lurked a **puzzled** question (F: 195).⁷

Włosy miał przerzedzone i **siwe**, na pierś spadała długa broda koloru dymu; powiew wiatru z okna idiotycznie kołysał brodą jak wachlarzem. Staruszek spojrział na pana Buttona zamglonym, spłowiałym wzrokiem, w którym czało się **zdumione** pytanie (DB: 240).

The passage reveals the inner experiences and social tensions associated with Benjamin's unusual appearance. Fitzgerald uses grotesque contrast to evoke feelings of unease and absurdity. In the original, the child's hair is almost white, which emphasises the character's premature old age, which, combined with the absurd situation, fuels the grotesque dissonance. From the perspective of Hans J. Vermeer's skopos theory, the priority of translation is to achieve a specific communicative goal in the target culture (Hatim, 2009: 39–40). In the 1980s, the Polish translation of *The Curious Case of Benjamin Button* was intended to strengthen Fitzgerald's position as a classic and make his prose accessible to readers in the late Polish People's Republic.

In Ariadna Demkowska-Bohdziewicz's translation, *siwe* (Eng. *gray*) hair is quite natural for elderly people, and the translator's solution may not fully reflect the unnatural paleness present in the original. In the passage in question, Benjamin looks at his father, and in his eyes lurks a *puzzled question*. This unspoken, mysterious question, or rather the desire to ask it, leaves the reader room for interpretation. We cannot be entirely sure whether Benjamin is surprised by his father's reaction, frightened by the new place, or perhaps contemplating his physicality. Through this ambiguous description, Fitzgerald introduces a certain degree of surrealism and mystery into the text and reinforces the atmosphere of unease and strangeness. The translation of the word *puzzled* as *zdumione* (Eng. *astonished*) is more unambiguous (*Słownik języka polskiego PWN*, n.d.), which reduces the intensity of the vague reflection present in the original and may affect the emotional reception of the scene. From a functional perspective, the purpose of translation depends on the cultural conditions of the recipient. Even in the case of translations of contemporary authors, the cultural distance between the readers of the original and the recipients of the translation leads to a change in the function of the text. It is also important whether we deal with the original from the perspective of a different culture or with its translation, which always contains an element of interpretation introduced by the translator (Reiss, Vermeer, 2014: 53). This function may account for why the translator softens the grotesque in several places, replacing exotic details with more domestic elements. We can interpret this solution as an attempt to make the text

⁷ Fragments marked (F) are taken from (Fitzgerald, 1922). Fragments marked (DB) are taken from (Fitzgerald, 1981).

more accessible to Polish readers in the 1980s. Thus, the individual decisions discussed here are part of the broader goal of the translation, which is to affirm Fitzgerald's position as a classic of American literature. The simplification of the emotional layer may have served not so much to literally convey the mood of the story as to anchor it functionally in the culture of the target reader.

II

Benjamin's father is unable to accept that his son does not fit into the traditional framework of what a firstborn child should be. Roger Button's reaction to this unwanted and traumatic experience is very primitive and consists of denial (Petry, 1989: 78). In other words, Roger activates repression, a basic psychological defence mechanism associated with rejecting a problem and not allowing it to enter consciousness (Grzegółowska-Klarkowska, 1986: 56–57). The first symptom of repression visible in the father is the need to dress the newborn old man in boys' clothes.

The notion of dressing his son in men's clothes was repugnant to him. If, say, he could only find a very large boy's suit, he might cut off that long and awful beard, dye the white hair brown, and thus manage to conceal the worst, and to **retain** something of his own self-respect – not to mention his position in Baltimore society (F: 198).

Pomysł ubrania syna w męski garnitur wydał się wręcz odrażający. Ale gdyby, powiedzmy, znalazł bardzo duże chłopięce ubranko, mógłby obciąć tę wstrętną brodę, pofarbować siwe włosy na brązowo, ukryć tym sposobem najgorsze i **podratować** własne poczucie godności – nie mówiąc już o swej towarzyskiej pozycji w Baltimore (DB: 242).

Roger attempts to disguise his son's appearance, which highlights the desire to protect his reputation in Baltimore. Fitzgerald points to the duality of Roger's motivations, both on a personal level and in the context of social status. In the original, the verb *retain* is used, indicating Roger's actions aimed at keeping his social position intact, protecting what he already has. In the Polish translation, the verb *podratować* (Eng. *to repair*, Stanisławski, 1997b: 176) appears, meaning to bring to a better state. The verb *podratować* (Szymczak, 1982a: 745) in the translation implies that Roger's social position is no longer stable and that he is intervening to remedy the situation. The word carries the connotation of a temporary improvement or partial restoration of the previous state. Note that at this stage of the story, Roger has not shared any information about his son's appearance with anyone. The Polish translation gives the father's behaviour a more desperate tone and may suggest that news of the unusual birth has already spread throughout the city. The subtle difference between *retain* (meaning *to preserve*) and *podratować* (meaning *to repair*) may affect how readers perceive Roger's desperation. In the original, his actions seem more deliberate and precise, while in the translation they may appear more chaotic and corrective. The translator's lexical choices depart from the neutrality present in the original, but in line with the aim of translating the entire collection, they may serve to reinforce the image of Fitzgerald as a writer with strong psychological and emotional potential.

III

The father's denial of the problematic situation does not end with his attempt to mask Benjamin's appearance. It is worth remembering that the mechanism of repression, widely described in psychological literature, operates on an unconscious level, protecting the individual from painful content. Repression refers to unconscious mental processes that protect a person from anxiety-provoking thoughts, impulses, or memories. The mechanism prevents these from reaching awareness, while still remaining active unconsciously. The repressed material expresses itself indirectly through symbolic forms in dreams, slips, and neurotic symptoms (Reber, Reber, 2002: 851–852).

Roger Button's behaviour and thoughts continue to reveal a denial of reality, which manifests itself in his extreme desires. When the time comes to take Benjamin home from the hospital, the father imagines an embarrassing walk through the city, picturing in his mind the questions passers-by will ask about the old man accompanying him. In an instant, Roger wishes that his son, instead of looking like an old man, were black.

And then **the old man** would gather his blanket around him and they would plod on, past the bustling stores, the slave market – for a dark instant Mr. Button wished passionately that his son was **black** – past the luxurious houses of the residential district, past the home for the aged... (F: 197).

Potem **starowina** owinie się ciśniej kołderką i poczłapią dalej, miną sklepy pełne ludzi, miną targ na niewolników – przez jedną ponurą chwilę pan Button z całego serca żałował, że jego syn nie jest **Murzynem** – miną wytworne rezydencje dzielnicy willowej, dom dla starców... (DB: 241).

Fitzgerald shows Roger's inner world as he tries to cope with his son's problematic appearance by fantasising about situations that are less socially compromising. Alice Hall Petry notes that in the second half of the 19th century (Benjamin was born in 1860), children of mixed descent were accepted in some parts of the United States. Although the USA at that time was marked by racial segregation and strong prejudices, children of mixed skin colour fell within socially acceptable norms, even in high-status families. However, a fully white newborn baby who did not meet social expectations could not count on acceptance in upper-class circles (Petry, 1989: 87). The reaction of Roger Button to Benjamin's birth may reflect Fitzgerald's similar emotions towards Zelda's second, unwanted pregnancy (see: Milford, 1971: 101). The unusual nature of the seventy-year-old child may have been a projection of his guilt over the decision to have an abortion. According to Petry (1989: 202), just as Roger Button rejects his son because of his unacceptable appearance, Fitzgerald tried to rationalise the difficult events in his life. In the Polish translation, the use of the word *Murzyn* (Eng. *Negro*, Stanisławski, 1997a: 558), currently considered a pejorative epithet (Paluszak-Bronka, 2022: 488). However, it should be remembered that Benjamin's translation was written in the 1980s, and terms such as *Afro-American* (Pol. *Afroamerykanin*, *Afroamerykanka*) were not as firmly established in Polish at that time as they are today. The word *Murzyn* was used quite naturally at the end of the 20th century, and it was only over the last two decades that it became obsolete and loaded with negative connotations (Łaziński, 2014: 140; 2020; cf. Paluszak-Bronka, 2022: 480–491).

Therefore, in the Polish translation, we cannot infer any reinforcement of the term *black* used in the original. In the passage in question, however, it is worth noting the translation of the term *the old man*. In this scene, Roger is angry, broken and embittered. He perceives Benjamin as an “appalling apparition” (F: 197) – a terrifying ghost. The term *starowina* (Eng. *geezer*, Stanisławski, 1997b: 341) used by the translator evokes sympathy and compassion (Szymczak, 1982b: 322) and may weaken the perception of the father’s negative emotions. The translator’s choice may weaken the existential dimension of the father’s conflict with reality. Meanwhile, according to the publisher’s assumptions, it was precisely this aspect that was supposed to resonate with Polish readers in the 1980s.

IV

The following passage depicts a scene in which Roger Button and Benjamin leave the hospital room, and the son asks his father what he intends to name him.

His son took the hand trustingly. “Come “What are you going to call me, dad ?”” he **quavered** as they walked from the nursery – “just ‘baby’ for a while? till you think of a better name?”

Mr. Button grunted. ‘I don’t know,” he answered harshly. “I think we’ll call you **Methuselah**” (F: 200).

Syn ufnie chwycił jego dłoń. – Jak będziesz mnie nazywał, tatusiu? – **zaskrzeczał**, gdy wychodzili z pokoju dla niemowląt. – Może po prostu „dzidzia”? Zanim nie wymyślisz czegoś lepszego?

Pan Button chrząknął.

– Nie wiem – odparł szorstko. – Sądzę, że damy ci na imię **Matuzalem** (DB: 244).

The above scene refers to the symbolic figure of Methuselah, the oldest man in the Bible. The name *Methuselah* becomes a form of ironic distance, through which Roger attempts to control the absurdity of the situation. Fitzgerald shows how Roger Button tries to cope with the unusualness of the situation by using humour as a defence mechanism. In the Polish translation, this irony is preserved, but the translation of the verb *quavered* is noteworthy. Demkowska-Bohdziewicz renders it as *zaskrzeczał* (Eng. *croaked*, Stanisławski, 1997a: 180). In the original, the word *quavered* suggests the delicacy and uncertainty present in Benjamin’s question (Stanisławski, 1997b: 129). In the Polish version, *zaskrzeczał* sounds contemptuous (Szymczak, 1982b: 246), evoking the image of a character with a harsh, rough voice. The translator’s choice gives the scene a more comical and grotesque character, emphasising Benjamin’s senile traits. As a result, the perception of this character in the translation may shift the emphasis from emotionality and reflection towards caricature.

V

The denial and repression of Benjamin’s unusual condition is a theme that runs throughout the story, affecting other characters as well. Although he was becoming physically younger, both his family and society were still unable to accept his unusual development. The culmination of this repression is the scene in which Benjamin’s son, Roscoe,

experiences frustration and anger when he sees that his father is retaining his youth and vitality for too long.

No one disliked the little boy whose fresh, cheerful face was crossed with just a hint of sadness, but to Roscoe Button his presence was a source of torment. In the idiom of his generation Roscoe did not consider the matter “efficient.” It seemed to him that his father, in refusing to look sixty, had not behaved like a “**red-blooded he-man**” – this was Roscoe’s favorite expression – but in a curious and perverse manner. Indeed, to think about the matter for as much as a half an hour drove him to the edge of insanity. Roscoe believed that “live wires” should keep young, but carrying it out on such a scale was – was – was inefficient. And there Roscoe rested (F: 221–222).

Ten mały chłopczyk o świeżej, pogodnej twarzyczce, jakby owianej cieniem smutku, raczej budził ogólną sympatię – lecz dla Roscoe Buttona obecność jego była źródłem męczarni. Roscoe uważał, mówiąc językiem jego pokolenia, że cała rzecz „nie ma sensu”, że ojciec, który za nic nie chce wyglądać na sześćdziesiąt lat, to nie jest „**rasowy samiec**” (jego ulubione wyrażenie), to typ postępujący dziwnie, przewrotnie, podle. Wystarczyło, żeby myślał o tej sprawie przez pół godziny, a bliski był zaiste, obłędu. Należy długo zachować „werwę”, owszem, ale żeby aż do tego stopnia?! Coś takiego było po prostu „bez sensu” i przy tym Roscoe pozostał (DB: 260).

Roscoe believes that his father behaves in a perverse and peculiar manner because he refuses to accept his true age. In Demkowska-Bohdziewicz’s translation, *red-blooded he-man* is rendered as *rasowy samiec* (Eng. *a purebred male*). In the original, this phrase refers to the vigour, masculinity and strength typical of the stereotypical real man. Polish translation may, in this respect, influence the way readers perceive the masculinity and vitality presented in the original. The translator’s use of the term *rasowy samiec* reinforces the image of a vital man and adds a slightly primitive tone to the description, suggesting a more instinctive, physical, almost animalistic manifestation of masculinity (Szymczak, 1982b: 20–21, 173). This solution has the potential to intensify the intergenerational conflict and internal tensions between the characters. In line with the overall aim of the volume, this may prompt the reader to analyse interpersonal relationships and social expectations in greater depth.

Conclusion

The Curious Case of Benjamin Button by F. Scott Fitzgerald can be viewed through the prism of autobiographical themes, which played an important role in his work. As Michał Ronikier (1981: 374) noted, the writer’s personal life resonated strongly in his works. Reflections on responsibility, parenthood, ageing and alienation can be read as a projection of Fitzgerald’s inner struggles related to the challenges of fatherhood and family tensions. Both in the original text and in its Polish translation, there is a clear contrast between social expectations towards a newborn child and the grotesque image of an old man, causing confusion and anxiety in the reader. From a functionalist perspective, translation should achieve the communicative goals set for the target text. I assumed that in this case, the goal was to introduce Fitzgerald as a classic of American literature,

to deepen the existential reflection of readers in the late Polish People's Republic, and to present previously inaccessible English-language literature.

The presented analysis focused on Benjamin's appearance, his father's emotional repression, and intergenerational tensions. Demkowska-Bohdziewicz partially softened grotesque images (*almost white as siwe*), intensified emotional desperation (*retain as podratować*) and used humorous reinterpretation of tone (*zaskrzeczał, starowina, rasowy samiec*). Although these choices to some extent change the tone from surreal or existential to comical, they also may reflect an attempt to adapt the story to the cultural expectations of Polish readers in the 1980s. The translator's decisions do not undermine the thematic complexity of the original and maintain the communicative function of translation. Research on Fitzgerald's prose and its Polish translations could be further expanded by examining how different translators have approached grotesque or existential elements. Moreover, investigating the reception of these translations among Polish readers represents another area for potential study.

References

- Bates J.M. (2013), *Cenzura literatury angielskiej w Polsce Ludowej w latach 1948–1967*, [in:] K. Budrowska, E. Dąbrowicz, M. Lula (eds.), *Literatura w granicach prawa (XIX–XX w.)*, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, pp. 225–242.
- Brucoli M.J. (2002), *Some Sort of Epic Grandeur: The Life of F. Scott Fitzgerald*, Columbia: University of South Carolina Press.
- Call for Papers (n.d.), <https://fscottfitzgeraldsociety.org/wp-content/uploads/2022/07/call-for-papers-16th-international-fitzgerald-society-conference.pdf> [accessed: 2.08.2024].
- Daniel A.M. (2017). *Introduction*, [in:] F.S Fitzgerald, *I'd die for you: and other lost stories*, New York: Simon & Schuster Uk, pp. 7–26.
- Dimitriu R. (2009), *Translators' prefaces as documentary sources for translation studies*, "Perspectives", vol. 17(3), pp. 193–206, <https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/09076760903255304?scroll=top&needAccess=true> [accessed: 18.07.2025].
- Drabarek B., Falkowski J., Rowińska I. (1998), *Szkolny słownik motywów literackich*, Warszawa: KRAM.
- Fitzgerald F.S. (1922), *Tales of the Jazz Age*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Fitzgerald F.S. (1981), *Piękność Południa i inne opowiadania*, Warszawa: Czytelnik.
- Gajak-Toczek M. (2020), *Starzec w ciele dziecka. Uwagi o ludzkiej egzystencji w świetle filmu Davida Finchera "Ciekawy przypadek Benjamina Buttona"*, [in:] G. Różańska (ed.), *Deformacja – brzydota – odmienność: literatura, język, kultura, dydaktyka*, Słupsk: Uniwersytet Pomorski w Słupsku, pp. 215–234.
- Gaszyńska-Magiera M. (2023), *Cenzura obyczajowa w PRL wobec przekładu literackiego: nie-przyzwoity Mario Vargas Llosa*, "Między Oryginałem a Przekładem", nr 29(4/62), pp. 109–123.
- Grzegółowska-Klarkowska H. (1986), *Mechanizmy obronne osobowości*, Warszawa: PWN.
- Hatim B. (2009), *Translating Text in Context*, [in:] J. Munday (ed.), *The Routledge Companion to Translation Studies*, London & New York: Routledge, pp. 36–53.

- Higgins J.A. (1971), *F. Scott Fitzgerald: A Study of the Stories*, Jamaica, N.Y.: St. John's University Press.
- Jones F.R. (2009), *Literary Translation*, [in:] M. Baker, G. Saldanha (eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2nd ed., New York: Routledge, pp. 152–157.
- Kamińska-Chełminiak K. (2018), *Cenzura w Polsce 1944–1960: Organizacja, kadry, metody pracy*, Warszawa: Aspra.
- Kopaliński W. (1991), *Słownik symboli*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Krzysztofiak M. (1999), *Przekład literacki a translatologia*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Looby R. (2015), *Censorship, Translation and English Language Fiction in People's Poland*, Leiden & Boston: Brill Rodopi.
- Łaziński M. (2014), *Jeszcze o słowie Murzyn i o stereotypach. Po lekturze artykułu Margaret Ohii „Mechanizmy dyskryminacji rasowej w systemie języka polskiego”*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 5, pp. 127–142.
- Łaziński M. (2020), *Opinia o słowach „Murzyn” i „Murzynka”*, <https://rjp.pan.pl/dokumenty-rady?view=article&id=1898:slovo-murzyn&catid=109:uncategorised> [accessed: 6.09.2024].
- Mazur I. (2014), *Projekt ADLAB i funkcjonalizm w przekładzie – w stronę strategii audiodeskrypcyjnych*, „Przekładaniec”, nr 28, pp. 11–20.
- Milford N. (1971), *Zelda: A Biography*, New York: Harper & Row.
- Mizener A. (1951), *The Far Side of Paradise*, Boston: Houghton Mifflin.
- Moczar M. (2006), *Typologia tekstów w kontekście zagadnień przekładowych*, „Roczniki Humanistyczne”, nr LIV(6), pp. 101–109.
- Nord C. (2002), *Manipulation and Loyalty in Functional Translation*, „Translation and Power. Special Issue of Current Writing”, vol. 14(2), pp. 32–44.
- Olaszek J. (2015), *Rewolucja powielaczy. Niezależny ruch wydawniczy w Polsce 1976–1989*, Warszawa: Trzecia Strona.
- Paluszak-Bronka A. (2022), *Dlaczego słowo Murzyn jest dziś obraźliwe? Rozważania historyka języka*, „Słowo. Studia językoznawcze”, nr 13, pp. 480–491.
- Petry A.H. (1989), *Fitzgerald's Craft of Short Fiction: The Collected Stories, 1920–1935*, London: UMI Research Press.
- Piotrowska M. (2021), *Thumaczenie strategiczne*, [in:] M. Piotrowska (ed.), *Perspektywy na przekład*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, pp. 63–89.
- Reber A.S., Reber E.S. (2002), *Słownik psychologii*, I. Kurcz, K. Skarżyńska (eds.), Warszawa: SCHOLAR.
- Reiss K. (2014), *Translation Criticism: The Potentials and Limitations. Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*, New York: Routledge.
- Reiss K., Vermeer H.J. (2014), *Towards a General Theory of Translational Action: Skopos Theory Explained*, New York: Routledge.
- Ronikier M. (1981), *Posłowie*, [in:] F.S. Fitzgerald, *Piękność Południa i inne opowiadania*, Warszawa: Czytelnik, vol. 1, pp. 369–378.

Słownik języka polskiego PWN (n.d.), <https://sjp.pwn.pl> [accessed: 18.07.2025].

Stanisławski J. (ed.) (1997a), *Wielki słownik angielsko-polski*, vol. 1, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Stanisławski J. (ed.) (1997b), *Wielki słownik angielsko-polski*, vol. 2, Warszawa: Wiedza Powszechna.

Stępień M. (1987), *Literatura po 1939 roku*, [in:] M. Stępień, A. Wilkoń (eds.), *Historia literatury polskiej w zarysie*, vol. 2, Warszawa: PWN, pp. 161–301.

Szymczak M. (ed.) (1982a), *Słownik języka polskiego*, vol. 2, Warszawa: PWN.

Szymczak M. (ed.) (1982b), *Słownik języka polskiego*, vol. 3, Warszawa: PWN.

Tate M.J. (2007), *Critical Companion to F. Scott Fitzgerald*, New York: Facts On File.

Tokarz B. (2017), *Parateksty jako wyraz koncepcji przekładu*, “Przekłady Literatur Słowiańskich”, nr 8(1), pp. 15–35, <https://journals.us.edu.pl/index.php/PLS/article/view/6812?&> [accessed: 27.07.2025].

Vermeer H.J. (2000), *Skopos and Commission in Translational Action*, [in:] L. Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*, London & New York: Routledge, pp. 221–232.

Agnieszka Pietrzak <https://orcid.org/0000-0003-0493-1884>
Uniwersytet Łódzki
e-mail: agnieszka.pietrzak@uni.lodz.pl

Człowiek versus maszyna. Tłumaczenie maszynowe jako narzędzie pracy tłumacza tekstów specjalistycznych

Human versus machine: machine translation as a tool in the work of a specialist translator

Streszczenie

Postępujący rozwój technologii cyfrowych znajduje odzwierciedlenie również w branży tłumaczeniowej, gdzie coraz większą rolę odgrywa tłumaczenie maszynowe. Choć początki tych systemów sięgają XVII wieku, ich obecny dynamiczny rozwój znacząco zwiększył jakość i użyteczność generowanych przekładów. Pomimo istotnych postępów translatory nadal wymagają interwencji człowieka, najczęściej w formie postedykcji, co wskazuje na ich rolę jako narzędzi wspomagających pracę tłumacza. Celem niniejszego artykułu jest ocena jakości tłumaczeń dokumentów szkolnych, stanowiących przykład tekstów specjalistycznych, wygenerowanych przez trzy translatory: DeepL, Google Translate oraz ChatGPT. Analiza pozwala określić ich potencjał w kontekście praktyki translatorskiej.

Słowa kluczowe: tłumaczenie maszynowe, narzędzia pracy tłumacza, tłumaczenie specjalistyczne, Tłumacz DeepL, Tłumacz Google, ChatGPT

Abstract

The progressive development of digital technologies is also reflected in the field of translation, where machine translation is playing an increasingly important role. Although the origins of such systems date back to the seventeenth century, their current dynamic evolution has considerably improved the quality and usability of generated translations. Despite significant progress, machine translation tools still require human intervention, most often in the form of post-editing, which highlights their function as instruments supporting the translator's work. The aim of this article is to evaluate the quality of translations of school documents, regarded as examples

of specialised texts, produced by three machine translation systems: DeepL, Google Translate and ChatGPT. The analysis makes it possible to determine their potential in the context of translation practice.

Keywords: machine translation, translator's tools, specialised translation, DeepL Translator, Google Translate, ChatGPT

Wstęp

Postęp technologiczny widoczny jest niemal w każdym aspekcie współczesnego, nieustannie rozwijającego się świata. Dominującą rolę w tym obszarze odgrywają bezsprzecznie narzędzia cyfrowe i sztuczna inteligencja. W mniejszym lub większym stopniu wspierają one wszechobecne inteligentne rozwiązania, których celem jest zwiększenie jakości, wydajności, niezawodności i efektywności wszelkiej działalności człowieka poprzez automatyzację procesów, skutkującą redukcją nakładu pracy i zmniejszeniem kosztów do niezbędnego minimum (por. Sztuk, 2018: 159). Wspomniana tendencja obserwowana jest również od lat w branży tłumaczeniowej – narzędzia wspierające pracę tłumacza bazują obecnie coraz częściej na cyfrowych rozwiązaniach, których jakość – choć nieidealna – jest z reguły na tyle zadowalająca, że stanowią one wartą uwagi pomoc w procesie przygotowywania przekładu. Jednym z narzędzi cyfrowych zyskującym w ostatnim czasie na popularności jest tłumaczenie maszynowe, którego coraz szersze stosowanie sprowadza tłumacza jedynie do roli postedytora, czyli weryfikatora tekstów generowanych przez systemy tłumaczenia maszynowego.

Idea tłumaczenia maszynowego sięga XVII wieku, jednak praktyczna jej realizacja miała miejsce dopiero w drugiej połowie XX wieku, kiedy to w 1949 roku Warren Weaver przedstawił rozwiązania czterech najważniejszych problemów, które napotykały ówczesne systemy tłumaczeniowe, a także przewidywania dotyczące ich dalszego rozwoju. Zaproponował on między innymi wykorzystanie kontekstu w celu rozstrzygnięcia wieloznaczności, odwoływanie się do wewnętrznych zależności logicznych w obrębie języka, zastosowanie metod przypominających techniki kryptograficzne, czyli traktowanie tłumaczenia jak procesu łamania szyfru oraz przyjęcie założenia o istnieniu uniwersalnych właściwości językowych wspólnych dla wszystkich języków. Pierwsze systemy były bardzo proste – wykonywały tłumaczenie, opierając się głównie na dwujęzycznych słownikach i przestawianiu szyku zdań. Jakość translatów była niska, a efekty często nie nadawały się do użytku. W latach osiemdziesiątych rozwinięto systemy pośrednie, dzielące je na te oparte na wiedzy (algorytmy bazujące na regułach językowych) oraz na danych (modele bazujące na obliczeniach statystycznych, konstruowane dzięki badaniu dwujęzycznych, paralelnych zbiorów tekstów). Z czasem translatory¹ zaczęły wykorzystywać technologie posiłkujące się sieciami neuronowymi, które kodują każde słowo przy użyciu setek parametrów i analizują je w wielu warstwach, co pozwala uzyskać bardziej naturalny kontekstowo przekład (por. Olas, 2019: 314–316).

¹ *Translator* rozumiany jest tutaj jako system tłumaczenia maszynowego, a nie tłumacz-człowiek.

Celem niniejszego artykułu jest ocena jakości tłumaczeń sporządzonych przez trzy systemy tłumaczenia maszynowego. Analizie porównawczej poddane zostaną tłumaczenia fragmentów dokumentów szkolnych stanowiących przykłady tekstów specjalistycznych, wygenerowane przez silniki (1) DeepL, (2) Google Translate oraz (3) ChatGPT, co pozwoli określić ich potencjał w kontekście praktyki translatorskiej.

Narzędzia pracy tłumacza a tłumaczenie maszynowe

Nierozłącznym elementem pracy tłumacza są narzędzia wspierające jego działalność i bezpośrednio wpływające na proces przekładu. Według Britty Nord (2002: 55, 158) można wyróżnić pięć następujących kategorii narzędzi pracy tłumacza:

1. Narzędzia fizyczne – podstawowe wyposażenie miejsca pracy (na przykład komputer, drukarka).
2. Narzędzia administracyjne – umożliwiają przechowywanie tłumaczeń (na przykład pendrive, dysk zewnętrzny).
3. Narzędzia komunikacji – umożliwiają nawiązanie komunikacji ze zleceniodawcą (na przykład telefon, e-mail).
4. Narzędzia służące do produkcji tekstu – oprogramowanie pozwalające stworzyć plik tekstowy (na przykład MS Word).
5. Narzędzia pozyskiwania informacji – zewnętrzne zasoby wiedzy, do których tłumacz odwołuje się, aby poszerzyć własne zasoby wiedzy.

Z perspektywy samego procesu powstawania przekładu szczególnie istotna jest ostatnia kategoria, do której należą wszelkie narzędzia i materiały pomocnicze pozwalające tłumaczowi pozyskać i uporządkować wiedzę służącą do rozwiązania konkretnych napotkanych trudności tłumaczeniowych. Do podstawowych z nich zaliczyć można słowniki jedno- i dwujęzyczne. Słowniki jednojęzyczne ułatwiają zrozumienie znaczenia terminów dzięki definicjom i przykładom użycia, natomiast dwujęzyczne podają odpowiedniki w języku docelowym, choć nie zawsze gwarantują pełną precyzję ze względu na brak kontekstu lub kwalifikatorów wskazujących na dziedzinę, w jakiej dany termin jest używany, na przykład technika, medycyna, administracja, prawo karne. Ważnym uzupełnieniem słowników są leksykony specjalistyczne i encyklopedie, które dostarczają pogłębionych definicji terminów, przez co stanowią istotne wsparcie w procesie doboru adekwatnych ekwiwalentów. Tłumacze specjalistyczni często tworzą własne glosariusze i zestawienia terminologiczne, gdzie gromadzone są trudniejsze terminy oraz ekwiwalenty wykorzystane w ich wcześniejszych projektach. Takie narzędzia pozwalają na zachowanie spójności terminologicznej w kolejnych tłumaczeniach oraz ułatwiają szybki dostęp do wcześniej zweryfikowanych odpowiedników (por. Snell-Hornby, 2006: 181; Siewert-Kowalkowska, 2013: 217; Pietrzak, 2023: 93–94).

Kolejnym kluczowym narzędziem są teksty paralelne, czyli oryginalne teksty w języku docelowym o identycznej lub podobnej funkcji i tematyce jak tekst wyjściowy. Pozwalają one uchwycić różnice językowe, a także dostarczają aktualnej terminologii i wiedzy specjalistycznej. Dzięki nim tłumacz może opracować przekład zgodny z konwencjami

i oczekiwaniami odbiorców w kulturze docelowej. Teksty paralelne stanowią też źródło informacji o stylu, rejestrze językowym i strukturze tekstów specjalistycznych, co zwiększa jakość i akceptowalność przekładu. Trudność stanowić jednak może z jednej strony dotarcie do tekstów paralelnych – zwłaszcza jeśli dokument wyjściowy należy do niszowej dziedziny, z drugiej zaś strony ocena ich jakości czy wiarygodności – nie zawsze jasne jest, czy znaleziony dokument jest faktycznie tekstem równoległym, czy jedynie tłumaczeniem (por. Göpferich, 2006: 184; Weigt, 2010: 55).

Obecnie coraz większe znaczenie odgrywają narzędzia komputerowe – zarówno te prostsze, takie jak wyszukiwarki internetowe czy bazy terminologiczne, jak i bardziej złożone, tj. systemy tłumaczenia maszynowego, które generują wstępne wersje tłumaczeń, oraz systemy CAT, które wspierają tłumacza poprzez automatyczne wstawianie w translat wcześniej przetłumaczonych segmentów i co za tym idzie zapewnianie spójności terminologicznej. W tekstach specjalistycznych – w tym w dokumentach szkolnych – gdzie powtarzalność terminów i struktur jest częsta, narzędzia te znacząco zwiększają wydajność i jakość pracy. W praktyce coraz częściej spotyka się połączenie tłumaczenia maszynowego i systemów CAT (tzw. *MT-assisted TM translation*), co umożliwia tłumaczowi jednoczesny dostęp do obu tych technologii (por. Kubański, Łomzik, 2018: 131).

Eva Wiesmann (2004: 157) zauważa, że w niektórych klasyfikacjach narzędzi pracy tłumacza nie uwzględnia się tłumaczenia maszynowego, ponieważ zestawienia wyróżniają jedynie narzędzia wspierające tłumacza, a nie zastępujące go. Z drugiej strony należy jednak wyraźnie podkreślić, że tłumaczenie maszynowe używane w profesjonalnej praktyce translatorskiej nie zastępuje tłumacza, a jedynie wspomaga go poprzez zaproponowanie jednej z wersji przekładu danego fragmentu tekstu, który następnie podlega weryfikacji i niejednokrotnie gruntownej modyfikacji dokonanej przez człowieka.

Analizując poziom automatyzacji i udział człowieka w procesie tłumaczenia, wyróżnić można (1) tłumaczenie wykonane przez człowieka od podstaw, (2) tłumaczenie maszynowe z postedycją oraz (3) surowe tłumaczenie maszynowe. Najmniej precyzyjne rezultaty daje surowe tłumaczenie maszynowe, czyli przekład generowany całkowicie automatycznie, bez udziału człowieka. Gdy tekst przekładu zostanie poddany postedykcji, jego jakość powinna co do zasady dorównywać jakości tłumaczenia sporządzonego przez profesjonalnego tłumacza. W praktyce zatem granica pomiędzy tłumaczeniem wykonanym przez człowieka a tłumaczeniem maszynowym z postedycją zaciera się (por. Biel, 2021: 13–14).

W procesie włączania tłumaczenia maszynowego do warsztatu pracy tłumacza kluczową rolę odgrywa postedyktor, którego zadaniem jest korekta tekstów wygenerowanych przez systemy tłumaczenia maszynowego, wymagająca w pierwszej kolejności zrozumienia tekstu wyjściowego, a następnie zrozumienia, oceny i korekty zaproponowanego translatu. Pamiętać przy tym należy, że postedykcja w pewnym stopniu różni się od standardowej korekty tłumaczenia, gdyż maszyna popełnia inne błędy niż człowiek. Do charakterystycznych uchybień, jakich dopuszczają się translatory, należy opuszczenie lub dodanie niepotrzebnego fragmentu tekstu, niewłaściwy dobór terminów i brak konsekwencji terminologicznej, brak spójności tekstu, nieadekwatny rejestr, niepotrzebne tłumaczenie nazw własnych, niepoprawne rozwijanie skrótów, dosłowne przekładanie

idiomów i metafor, błędy w zakresie neologizmów, slangu, niezrozumienie odniesień kulturowych oraz wszelkie błędy językowe, między innymi gramatyczne, leksykalne, frazeologiczne i interpunkcyjne, dużo rzadziej zaś błędy ortograficzne czy literówki (por. Biel, 2021: 25).

Analiza tłumaczeń wygenerowanych przez systemy tłumaczenia maszynowego

Analizie porównawczej, mającej na celu ocenę jakości wygenerowanych tłumaczeń, zostaną poddane fragmenty trzech świadectw szkolnych (świadectwo szkolne liceum ogólnokształcącego, świadectwo dojrzałości liceum dla dorosłych oraz świadectwo ukończenia zasadniczej szkoły zawodowej²), przełożone z języka polskiego na niemiecki przy użyciu podstawowych, darmowych wersji systemów tłumaczenia maszynowego: DeepL, Google Translate oraz ChatGPT.

DeepL to działający od 2017 roku translator stworzony przez niemiecką firmę DeepL, wykorzystujący sieci neuronowe szkolone na wielojęzycznym korpusie Linguee. Google Translate to system, który został uruchomiony w 2006 roku, początkowo tłumaczył teksty za pomocą metody statystycznej, przechodząc przez język angielski jako język pośredni. Od 2016 roku działa już w oparciu o sieci neuronowe, dzięki czemu tłumaczy bezpośrednio na język docelowy (por. Kubacki, Łomzik, 2018: 134). ChatGPT zaś to chatbot firmy OpenAI umożliwiający interakcje pomiędzy maszyną i człowiekiem, którego pierwsza generacja powstała w 2018 roku, jednak konwersacja z człowiekiem możliwa była od roku 2022, kiedy to premierę miała trzecia, dopracowana generacja systemu. Podobnie jak dwa powyższe translatory, również ChatGPT bazuje na modelach opartych na sieciach neuronowych. ChatGPT działa na podstawie autoregresyjnego modelu językowego korzystającego z technik głębokiego uczenia, co pozwala mu generować odpowiedzi przypominające wypowiedzi formułowane przez człowieka, zatem jego możliwości są nieporównywalnie większe (por. Czerski, 2023: 56; Tytko i in., 2023: 182–186). W poniższym badaniu ChatGPT został wykorzystany jednak jako zwykły system tłumaczenia maszynowego, analizie poddane zostały odpowiedzi, jakich udzielał na polecenie „Przetłumacz poniższy tekst na język niemiecki: (...)”, bez wchodzenia z nim w jakąkolwiek dodatkową interakcję, która pozwoliłaby mu – na przykład na podstawie dodatkowych pytań – lepiej zrozumieć tekst wyjściowy, styl czy kontekst.

² Dokumenty szkolne, których fragmenty poddane zostały analizie, pochodzą z publikacji *Wybór polskich i niemieckich dokumentów do ćwiczeń translacyjnych* (2006) autorstwa J. Iluka i A. Kubackiego.

Tab. 1. Tłumaczenia fragmentów świadectwa szkolnego liceum ogólnokształcącego

Poz.	Tekst wyjściowy	DeepL	Google Translate	ChatGPT
1	świadectwo szkolne	Schulzeugnis	Schulzeugnis	das Schulzeugnis
2	Liceum Ogólnokształcące im. Krzysztofa K. Baczyńskiego w Chrzanowie	Krzysztof-K.-Baczyński-Gymnasium in Chrzanów	Krzysztof-K.-Baczyński-Gymnasium in Chrzanów	Allgemeinbildendes Lyzeum „Krzysztof K. Baczyński” in Chrzanów
3	uchwała Rady Pedagogicznej	Beschluss des Lehrerkollegiums	Beschluss des Pädagogischen Rates	Beschluss des Lehrerkollegiums
4	zachowanie: wzorowe	Verhalten: vorbildlich	Verhalten: vorbildlich	Benehmen: vorbildlich
5	wychowawca klasy mgr Renata (...)	Klassenlehrerin Renata (...), M.A.	Klassenlehrerin Renata (...), M.A.	Klassenlehrerin: Mag. Renata (...)

Źródło: opracowanie własne.

Ad 1. Tytuł analizowanego dokumentu to *świadectwo szkolne* i wszystkie translatory przetłumaczyły go dosłownie jako *Schulzeugnis*. Pamiętać jednak należy, że analiza tekstów paralelnych, tj. niemieckich świadectw szkolnych wykazuje, że tego typu dokument nazywany jest w Niemczech *Zeugnis* (*świadectwo*), zatem chcąc zastosować uzualny odpowiednik, tłumacz powinien zaingerować i poprawić każdą z trzech propozycji tłumaczenia maszynowego.

Ad 2. Fraza *Liceum Ogólnokształcące im. Krzysztofa K. Baczyńskiego w Chrzanowie* składa się z trzech elementów charakterystycznych dla pełnej nazwy szkoły, tj. typ szkoły + patron + miejscowość, każdy z tych członów powinien zwrócić szczególną uwagę tłumacza. Termin *liceum ogólnokształcące* został przetłumaczony jako *Gymnasium* oraz *Allgemeinbildendes Lyzeum* i obydwie te propozycje należy ocenić dość pozytywnie. Pierwszy wariant – *Gymnasium* – może częściowo wprowadzać odbiorcę w błąd. Obie szkoły są co prawda szkołami ponadpodstawowymi, kończą się egzaminem maturalnym, a ich absolwenci mogą podejmować studia wyższe, jednak istotną różnicę stanowi czas ich trwania – polskie *liceum ogólnokształcące* trwa cztery lata, podczas gdy niemieckie *Gymnasium* od sześciu do nawet dziewięciu lat. Tłumaczenie *Allgemeinbildendes Lyzeum* słusznie zawiera przymiotnik *ogólnokształcący*, a sama szkoła *Lyzeum* jako przykład szkoły średniej, która w XX wieku przekształcona została w *Gymnasium*, znana jest niemieckiemu systemowi edukacji. Jediną wątpliwość budzi fakt, że *Lyzeum* funkcjonowało przez lata jako szkoła przeznaczona wyłącznie dla dziewcząt. Żaden z translatorów nie zaproponował dość powszechnie spotykanego w praktyce translatorskiej ekwiwalentu *allgemeinbildende Oberschule*, czyli *ogólnokształcąca szkoła ponadpodstawowa*, który nie wywołuje zbędnych skojarzeń z żadnym typem szkoły znanym niemieckiej oświacie.

Druga uwaga odnosi się do nazwiska patrona, które w dwóch pierwszych translatach zostało słusznie umieszczone w prepozycji. Propozycja ChatGPT wypada również czytelnie, mimo że nazwisko patrona pojawia się po nazwie szkoły (tak jak w tekście

wyjściowym). Należy docenić fakt, że żaden z translatorów nie przetłumaczył *imienia* (...) dosłownie jako nieuzualne *namens* (...), co jest powszechnie spotykanym błędem.

Trzeci element to toponim lokalizacyjny, który przez wszystkie translatory został przetłumaczony jako (...) *in Chrzanów*. Niemiecki wzorzec nazwotwórczy zakłada jednak, że po nazwie instytucji nie pojawia się spójnik *in* (w), zatem idealnie byłoby przetłumaczyć nazwę szkoły jako (...) *Allgemeinbildende Oberschule Chrzanów*, czyli *Liceum Ogólnokształcące (...) Chrzanów*, z pominięciem wspomnianego spójnika (por. Kubacki, 2012: 85).

Ad 3. *Rada pedagogiczna* będąca organem szkoły, w skład którego wchodzi dyrektor i wszyscy nauczyciele, to po niemiecku *Lehrerkollegium* – dwa translatory zasugerowały słusznie tę wersję, albo *Lehrerkonferenz*. Propozycja *Pädagogischer Rat* translatora Google jest błędnym tłumaczeniem dosłownym.

Ad 4. Słownikowe ekwiwalenty leksemu *zachowanie* to *Verhalten* i *Benehmen* i takie odpowiedniki zaproponowały wszystkie trzy systemy tłumaczenia maszynowego. Postędytor kontrolujący jakość przekładu powinien jednak w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że lektura tekstów paralelnych wykazuje, iż na niemieckich świadectwach *zachowanie* określane jest z reguły słowem *Betragen* i taki właśnie ekwiwalent byłby bez wątpienia najlepszym wyborem.

Ad 5. W pierwszej kolejności należy z aprobatą odnotować, że wszystkie trzy translatory, dostrzegając imię *Renata*, zaproponowały – zgodnie z konwencją języka niemieckiego – żeńską formę *Klassenlehrerin* (wychowawczyni), mimo że w tekście wyjściowym pojawiła się wersja męska *wychowawca*. Co do zasady pozytywnie ocenić należy również próby przekładu skrótu *mgr* jako *M.A. (Magister Artium)* oraz *Mag.* (*Magister*) – są to analogiczne do polskiego *magistra* tytuły nadawane absolwentom studiów wyższych w Niemczech. Z drugiej jednak strony warto pamiętać, że tłumacz nie jest uprawniony do oceniania równoważności poziomu wykształcenia – kompetencje te należą do Biura Uznawalności Wykształcenia w ramach Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej, dlatego zaleca się pozostawianie tytułów zawodowych, stopni naukowych i tytułu naukowego w brzmieniu oryginalnym, a ewentualne tłumaczenie danego tytułu czy stopnia można podać jedynie w celach informacyjnych w formie przypisu (por. Kubacki, 2012: 88). Z uwagi na powyższe ingerencja postędytora byłaby w tym miejscu zdecydowanie wskazana.

Tab. 2. Tłumaczenia fragmentów świadectwa dojrzałości liceum dla dorosłych

Poz.	Tekst wyjściowy	DeepL	Google Translate	ChatGPT
1	świadectwo dojrzałości liceum dla dorosłych	Abiturzeugnis für Erwachsene	Reifezeugnis für Erwachsene	Reifezeugnis des Abendgymnasiums
2	elementy informatyki	Informatik	IT-Elemente	Elemente der Informatik

Poz.	Tekst wyjściowy	DeepL	Google Translate	ChatGPT
3	zdała egzamin dojrzałości przed Państwową Komisją Egzaminacyjną	Sie hat die Reifeprüfung vor der Staatlichen Prüfungskommission bestanden	Sie legte die Abiturprüfung vor dem Staatlichen Prüfungsamt ab	Sie hat die Reifeprüfung vor der Staatlichen Prüfungskommission bestanden
4	Zespół Szkół Ekonomiczno-Chemicznych	Wirtschafts- und Chemieschulkomplex	Komplex der Wirtschafts- und Chemieschulen	Wirtschafts- und Chemisches Schulzentrum
5	m.p.	m.p.	m.p.	Dienstsiegel

Źródło: opracowanie własne.

Ad 1. Pierwszy segment analizowanej frazy, czyli *świadectwo dojrzałości*, został przetłumaczony w formie parafrazy jako *Abiturzeugnis* (*świadectwo maturalne*) oraz dosłownie jako *Reifezeugnis* (*świadectwo dojrzałości*). Obydwie propozycje są w pełni czytelne, nie wprowadzają odbiorcy w błąd. Duże wątpliwości budzi jednak druga część frazy, tj. *liceum dla dorosłych*. Translatory DeepL oraz Google ograniczyły się do tłumaczenia *świadectwo maturalne/dojrzałości dla dorosłych*, pomijając istotną informację, o jaki typ szkoły chodzi. W analizowanym przykładzie jest to liceum, jednak odbiorca takiego tłumaczenia mógłby mylnie uznać, że jest to świadectwo ukończenia technikum, którego absolwenci również mogą podchodzić do egzaminu dojrzałości. Translat wygenerowany przez ChatGPT *Abendgymnasium* – pomijając fakt, że sugeruje, iż jest to szkoła wieczorowa, a liceum dla dorosłych niekoniecznie ma taki charakter – świadczy o pewnej niekonsekwencji tego systemu. W jednej z wcześniej badanych fraz *liceum* tłumaczone było przez ChatGPT jako *Lyzeum*, w tym fragmencie zaś użyto odpowiednika *Gymnasium*.

Ad 2. Przedmiot szkolny *elementy informatyki* został przetłumaczony jako *Informatik* (*informatyka*), *IT-Elemente* (*elementy IT*), *Elemente der Informatik* (*elementy informatyki*). W dużej mierze wszystkie te propozycje dobrze oddają sens frazy wyjściowej, jednak w niemieckich świadectwach szkolnych analogiczne przedmioty nazywane są na ogół *EDV-Grundlagen* lub *IT-Grundlagen* (*podstawy IT*), które należy uznać za trafniejsze ekwiwalenty funkcjonalne.

Ad 3. Również w tym punkcie widoczna jest drobna niekonsekwencja w propozycjach tłumacza DeepL i Google – *egzamin dojrzałości* to według pierwszego tłumacza *Reifeprüfung* (*egzamin dojrzałości*), a według drugiego *Abiturprüfung* (*egzamin maturalny*). Z analizy punktu 1 wynika, że człon *dojrzałości* (we frazie *świadectwo dojrzałości*) został przetłumaczony przez obydwa systemy odwrotnie. Zaznaczyć jednak należy, że rozbieżność ta – choć nie powinna mieć miejsca i należałoby ją skorygować – ma niewielki wpływ na jakość i czytelność przekładu. Większe zastrzeżenia budzi propozycja tłumaczenia frazy *Komisja Egzaminacyjna* wygenerowana przez Google Translate, tj. *Prüfungsamt* (*biuro egzaminacyjne*), które jest jednostką uniwersytecką w Niemczech odpowiedzialną za organizację egzaminów na danej uczelni (por. Błażek, Rapti, Schaeder, 2010: 132). Poprawne ekwiwalenty *Państwowej Komisji Egzaminacyjnej* to *Prüfungsausschuss* oraz

Prüfungskommission – drugi z tych wariantów został słusznie zaproponowany przez pozostałe dwa translatory.

Ad 4. Trudność w przekładzie analizowanej frazy stanowi człon *Zespół Szkół*, oznaczający połączenie różnych typów szkół w jedną jednostkę, który przetłumaczony został jako *(Schul)komplex* i *Schulzentrum*. Obydwie te propozycje są dla niemieckiego odbiorcy nieczytelne i wymagają korekty – *Komplex* to *kompleks budynków* w sensie architektonicznym, natomiast *Schulzentrum* to niewiele mówiące *centrum szkół*. Kubacki (2012: 86) sugeruje w takiej sytuacji użycie liczby mnogiej rzeczownika *szkoła*, czyli *Wirtschafts- und Chemieschulen* (*Szkoły Ekonomiczno-Chemiczne*), co dobrze oddaje sens frazy wyjściowej.

Ad 5. *M. p.* to powszechnie występujący na polskich dokumentach szkolnych i urzędowych skrót oznaczający *miejsce pieczęci*. Translatory DeepL i Google nie podjęły próby rozszyfrowania tego skrótu i zostawiły go w oryginale, ChatGPT zaś zaproponował wariant *Dienstsiegel* (*pieczęć służbowa*). Docenić należy, że ChatGPT dostrzegł, że chodzi o jakiś typ pieczęci, z pewnością jednak nie jest to *pieczęć służbowa*, tylko pieczęć danej instytucji (tutaj pieczęć szkoły), ewentualnie pieczęć urzędowa. Tłumacz korygujący propozycje translatów mógłby w tym miejscu użyć ekwiwalentu dosłownego *Platz für Siegel* (*miejsce pieczęci*) lub odpowiednika funkcjonalnego *Siegel* (*pieczęć*), gdyż właśnie tak oznacza się na niemieckich dokumentach miejsce, gdzie powinna zostać odbita pieczęć instytucji.

Tab. 3. Tłumaczenia fragmentów świadectwa ukończenia zasadniczej szkoły zawodowej

Poz.	Tekst wyjściowy	DeepL	Google Translate	ChatGPT
1	Zasadnicza Szkoła Zawodowa Przyzakładowa „Bumar-Fablok” w Chrzanowie	Berufsschule „Bumar-Fablok” in Chrzanów	Berufsschule der Firma Bumar-Fablok in Chrzanów	Betriebsberufsschule „Bumar-Fablok” in Chrzanów
2	Dz. Urz. Min. Ośw. i Wych. Nr 10, poz. 79 z 1976 r.	Amtsblatt des Ministeriums für Bildung und Erziehung Nr. 10, Pos. 79 aus dem Jahr 1976.	Gesetzblatt des Ministeriums für Bildung und Ausbildung Nr. 10, Punkt 79 von 1976	GBI. d. Min. f. Bildung u. Erziehung Nr. 10, Pos. 79 aus dem Jahr 1976
3	przysposobienie obronne	Verteidigungsausbildung	Defensivtraining	Wehrkunde
4	bezpieczeństwo, higiena i prawo pracy	Sicherheit, Hygiene und Arbeitsrecht	Gesundheits-, Sicherheits- und Arbeitsrecht	Arbeitssicherheit, Arbeitshygiene und Arbeitsrecht

Źródło: opracowanie własne.

Ad 1. Polska *zasadnicza szkoła zawodowa* trwała 2–3 lata i łączyła nauczanie ogólne z przygotowaniem zawodowym. W Niemczech podobną funkcję pełni *Berufsschule*, czyli trwająca od 2,5 do 3 lat szkoła, gdzie część zajęć ma charakter teoretyczny, a część odbywa się w zakładzie pracy, dająca jednak – w odróżnieniu od polskiej szkoły zawodowej –

wykształcenie średnie bez matury. Wszystkie trzy translatory zaproponowały ten wariant. Drugi typ analogicznej niemieckiej szkoły to *Berufsgrundschule*, która trwa jednak tylko rok i wymaga, aby jej kandydaci byli absolwentami szkoły średniej (por. Kubacki, 2012: 97). Ze względu na duże rozbieżności w specyfice tych trzech szkół uznać należy, że nie istnieje niemiecki ekwiwalent funkcjonalny polskiej *szkoły zawodowej* i stosowne byłoby użycie ekwiwalentu dosłownego *grundlegende Berufsschule*, który ograniczy skojarzenia z niemieckimi wariantami – jedynie podobnych – szkół zawodowych. Drugi aspekt, na który należy zwrócić uwagę, to przymiotnik *przyzakładowa* (*Betriebs-, betrieblich* lub *bei der Betriebsstätte* – *przy zakładzie*), który uwzględnił ChatGPT. DeepL potraktował fabrykę Bumar-Fablok jako nazwę własną, Google Translate natomiast określił ją mianem firmy, co nie brzmi trafnie.

Ad 2. Rozszyfrowanie nazwy promulgatora *Dz. Urz. Min. Ośw. i Wych. (...)* przysporzyło wszystkim translatorom pewnych trudności i wymagałoby interwencji postedytora. Jedynie DeepL przetłumaczył *Dz. Urz.* poprawnie jako *Amtsblatt* (*dziennik urzędowy*), pozostałe dwa systemy wygenerowały błędną propozycję *Gesetzblatt* (*dziennik ustaw*) i jej skrót *GBl. (Dz. U.)*. Google Translate i DeepL niesłusznie uznały, że jest to *dziennik ministerstwa*, a nie *dziennik ministra*, w przypadku ChatGPT nie można stwierdzić, czy doszło do pomyłki, ponieważ system zaproponował – wzorem tekstu wyjściowego – skrót (*Min.*). Dodatkowo Google Translate przetłumaczył błędnie funkcję *Ministra Oświaty i Wychowania* jako *Ministerstwo Oświaty i (Wy)kształcenia* (*Ministerium für Bildung und Ausbildung*), a *poz. 79* stała się *punktem 79*.

Ad 3. Wszystkie trzy propozycje tłumaczeniowe przedmiotu szkolnego *przysposobienie obronne* w mniejszym lub większym stopniu odzwierciedlają znaczenie terminu wyjściowego. Translatory DeepL i Google zdecydowały się na tłumaczenie opisowe, tj. *Verteidigungsausbildung* (*kształcenie obronne*) i nieco niejednoznaczny *Defensivtraining* (*trening obronny*). ChatGPT sięgnął po ekwiwalent funkcjonalny *Wehrkunde*, czyli alternatywną nazwę przedmiotu *Wehrunterricht*, będącego niemieckim odpowiednikiem przysposobienia obronnego z czasów NRD (por. Kubacki, 2012: 95).

Ad 4. Analizując strukturę nazwy przedmiotu *bezpieczeństwo, higiena i prawo pracy*, na pierwszy rzut oka nie do końca jasne jest, czy są to trzy niezależne człony (*bezpieczeństwo, higiena, prawo pracy*), czy może chodzi o *bezpieczeństwo pracy, higienę pracy i prawo pracy*, zwłaszcza jeżeli nie dostrzeże się analogii do BHP, czyli zasad odnoszących się do bezpiecznego i higienicznego wykonywania pracy. DeepL przetłumaczył ten przedmiot dosłownie jako trzy osobne człony, co jest zabiegiem nieudanym, natomiast ChatGPT słusznie uznał, że człon *pracy* odnosi się zarówno do *bezpieczeństwa, higieny*, jak i *prawa*, jednak trzykrotne powtórzenie leksemu *Arbeit* w złożeniach nie było konieczne – wariant *Arbeitssicherheit, -hygiene und -recht* wyglądałby zdecydowanie lepiej stylistycznie. Tłumacz Google zaproponował zaś translat *Gesundheits-, Sicherheits-, und Arbeitsrecht*, czyli *prawo zdrowia, bezpieczeństwa i pracy*, co stanowi ewidentne przekłamanie tekstu wyjściowego.

Wnioski

Przeprowadzona analiza porównawcza fragmentów trzech polskich świadectw szkolnych oraz ich przekładów wygenerowanych przez systemy tłumaczenia maszynowego wykazała, że mimo stosunkowo prostego charakteru badanych tekstów specjalistycznych w translatach pojawiały się błędy. Należy jednak podkreślić, że ich liczba i waga nie były szczególnie duże. Zidentyfikowano stosunkowo niewiele błędów rzeczowych (na przykład *prawo bezpieczeństwa* zamiast *bezpieczeństwo pracy*, *biuro egzaminacyjne* zamiast *komisja egzaminacyjna*), kilka uchybień stylistycznych (na przykład *Szkoła Zawodowa Firmy Bumar-Fablok* zamiast *Zasadnicza Szkoła Zawodowa Przykładowa „Bumar-Fablok”*), pojedyncze problemy z rozszyfrowaniem skrótów (*Dz. Urz.* to nie *Dziennik Ustaw*, brak rozwinięcia skrótu *m. p.*), nieuwzględnienie specyfiki danego tekstu specjalistycznego (na przykład *zachowanie* na świadectwach szkolnych to *Betragen*, a samo *świadectwo szkolne* to *Zeugnis*), podawanie odpowiednika o innym zakresie znaczeniowym niż fraza wyjściowa (na przykład *Gymnasium* jako *liceum*) czy nieuwzględnienie konwencji języka docelowego przy podawaniu toponimu lokalizacyjnego po nazwie instytucji (niepotrzebny spójnik *in*). Translatory często oferowały ekwiwalenty opisowe, parafrazujące, dla których wprawdzie istniały trafniejsze odpowiedniki funkcjonalne, jednak generowane propozycje były na ogół czytelne i sporadycznie wprowadzały odbiorcę w błąd. Nie ulega wątpliwości, że mnogość pojawiających się błędów wymagała czujności postedytora, jednak absolutnie nie dyskwalifikowała systemów tłumaczenia maszynowego jako narzędzi pracy tłumacza tekstów specjalistycznych.

Zastosowanie tłumaczenia maszynowego pozwala zwiększyć tempo i efektywność pracy tłumacza, między innymi dzięki gotowym propozycjom przekładu, ograniczeniu konieczności pisania na klawiaturze czy redukcji czasu potrzebnego na wyszukiwanie potencjalnych ekwiwalentów, które po stosownej weryfikacji mogą zostać wykorzystane w wysokojakościowym przekładzie. Badanie wykazało, że translatory nie są obecnie w stanie zastąpić tłumacza-człowieka, jednak przy świadomym i krytycznym ich wykorzystaniu mogą stanowić realne wsparcie w procesie przekładu tekstów specjalistycznych.

Bibliografia

- Biel Ł. (2021), *Postedycja tłumaczeń maszynowych*, „Lingua Legis”, nr 29, s. 11–34.
- Błażek A., Rapti A., Schaefer B. (2010), *Prüfungsamt*, [w:] *Universitätswörterbuch Deutsch-Polnisch. Słownik uniwersytecki niemiecko-polski*, Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Czerski W. (2023), *ChatGPT – potrzebne narzędzie czy przekleństwo naszych czasów?*, „Dydaktyka Informatyki”, nr 18, s. 55–63.
- Göpferich S. (2006), *Paralleltexte*, [w:] M. Snell-Hornby, H. Honig, P. Kussmaul, P. Schmitt (red.), *Handbuch Translation*, Tübingen: Stauffenburg, s. 184–186.
- Iluk J., Kubacki A. (2006), *Wybór polskich i niemieckich dokumentów do ćwiczeń translacyjnych*, Warszawa: Wydawnictwo Promocja XXI.

Kubacki A. (2012), *O problemach tłumaczenia poświadczonych polskich dokumentów szkolnych*, „Comparative Legilinguistics”, t. 9, s. 79–101.

Kubacki A., Łomzik M. (2018), *Systemy przekładu maszynowego w pracy tłumacza języka niemieckiego*, [w:] E. Białek, T. Małysek, N. Południak (red.), *Orbis Linguarum*, t. 52, Dresden–Wrocław: Instytut Filologii Germańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 131–150.

Nord B. (2002), *Hilfsmittel beim Übersetzen. Eine empirische Studie zum Rechercheverhalten professioneller Übersetzer*, Frankfurt am Main: Peter Lang.

Olas J. (2019), *Perspektywy rozwoju tłumaczenia maszynowego (na przykładzie angielsko-rosyjskich relacji przekładowych)*, „Studia Rossica Posnaniensia”, nr 44(2), s. 313–324.

Pietrzak A. (2023), *Übersetzungen des polnischen Strafgesetzbuches ins Deutsche. Rechts-terminologie und Übersetzungsstrategien*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage | Brill.

Siewert-Kowalkowska K. (2013), *Rozwijanie kompetencji pozyskiwania informacji w dydaktyce przekładu na przykładzie pracy ze słownikami i tekstami paralelnymi*, [w:] M. Krajewska, L. Zieliński (red.), *Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu*, t. 6, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 211–226.

Snell-Hornby M. (2006), *Wörterbücher*, [w:] M. Snell-Hornby, H. Honig, P. Kussmaul, P. Schmitt (red.), *Handbuch Translation*, Tübingen: Stauffenburg, s. 181–184.

Sztuk A. (2018), *Sztuczna inteligencja (SI) w badaniach lingwistycznych*, „Applied Linguistics Papers”, nr 25(4), s. 159–174.

Tytko K., Roszkowski M., Malucha M., Walusiak Ł., Ryłko N., Nurtazina K. (2023), *ChatGPT i przyszłość nauczania: jak AI zmienia krajobraz edukacyjny*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa”, nr 2, s. 182–195.

Weigt Z. (2010), *Fachtext in studentischer Übersetzung*, [w:] M. Duś, G. Zenderowska-Korpus (red.), *Fachsprachenpropädeutik im Germanistikstudium*, Częstochowa: WSL, s. 103–117.

Wiesmann E. (2004), *Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation. Wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte Umsetzung eines lexikographischen Konzepts*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Mikhail Khmelevskii <https://orcid.org/0000-0002-1980-5453>
St. Petersburg State University
e-mail: chmelevskij@mail.ru

Aleksandr Savchenko <https://orcid.org/0000-0002-4337-9925>
National Chengchi University
e-mail: savchenko75@mail.ru

Балто-славянские параллели на материале фразеологизмов с компонентом «*черт*»

Balto-Slavic parallels of the phraseological units with the component 'chert' (*devil*)

Аннотация

В статье анализируется культурологический и этимологический концепт лексемы *черт* в историко-лингвокультурологическом и семантико-прагматическом аспектах на материале балтийских (литовский, латышский) языков с их аналогами в славянских языках. В работе приводятся основные характеристики и особенности ее употребления, прежде всего, во фразеологически устойчивых сочетаниях, особое внимание уделяется вопросам межязыковой эквивалентности. Этимология лексемы *черт* и ее употребления во фразеологии в очередной раз доказывают факт культурной и языковой близости балтийских и славянских языков как результат древнего периода балто-славянского единства. Благодаря привлечению богатого языкового материала балтийских языков сегодня можно открыть семантическую глубину внутренней формы общеславянской лексики, утратившей свою исконную мотивировку, в частности, метафорические модели фразеологизации и образности. На примере фразеологизмов с компонентом *черт* в статье рассматривается общий вопрос балто-славянских параллелей.

Ключевые слова: литовский язык, латышский язык, славянские языки, фразеологизмы, концепт «черт», балто-славянская языковая общность

Abstract

The article analyses the lexeme *чепт* (*devil*) in a historical, linguistic, cultural, semantic and pragmatic way: the main characteristics and features of its use, primarily in stable combinations, phraseological units – in Slavic and Baltic (Lithuanian, Latvian) languages. The etymology, semantic features, functional and pragmatic characteristics of such idioms once again prove the fact of the cultural and linguistic unit of the Baltic and Slavic ethnos in the most ancient period of the Balto-Slavic coexistence. It is thanks to the Baltic languages that today it is possible to “reveal” to some extent the etymology and specifics of the internal form, the basis of the metaphorical model of phraseological units with a component *чепт* in modern Slavic languages, some specific examples of which are given in the proposed study.

Keywords: Lithuanian language, Latvian language, Slavic languages, phraseological units, the concept “*chert* (*devil*)”, the Balto-Slavic Linguistic Community

На сегодняшний день уже неоспоримым является факт существования в определенном исторический период балто-славянского языкового единства – до середины второго тысячелетия до н.э., после чего происходит постепенный этнический и языковой процесс дивергенции, т.е. разделение на балтийские и славянские языки (Лер-Сплавинский, 1958: 98). Так, анализируя различные научные подходы к данному вопросу, опираясь, в частности, на исследования балтиста-слависта В.Н. Топорова, точки зрения которого мы придерживаемся, а также наши многолетние исследования в данной области, мы можем заключить, что балтийская модель, как таковая, является прототипом праславянского языка, который образовался из периферийных балтийских диалектов (Топоров, 1985а: 21.; Биринбаум, 1985: 36; Klimas, 1995; Вимер, 2007: 31–35). Интерес славистов к балтийскому материалу обусловливается тем, что, в первую очередь, литовский во многом сохранил то состояние языка до балто-славянской дивергенции, которое впоследствии в ходе своего развития значительно преобразовалась в славянских языках, утратив связи с исконными праславянскими корнями не только на фонетическом, но также и на лексическом уровнях.

Подтверждением гипотез вышеупомянутых лингвистов, на мнения и выводы которых мы в основном опираемся, можно считать два научно-теоретически и практически обоснованных постулата. Во-первых, это классическое привлечение балтийского языкового материала для сравнительно-исторического славянского языкознания на фонетическом и этимологическом уровнях (классический пример здесь: лит. *kaina* – славянская палатализация *цена* (ср. *каяться* – исконно ‘совершать кровную месть, расплачиваться’), лит. *piešti* – ‘рисовать’ и славянская лексема *писать*, т.е. наносить на белое полотно цвета и рисунки иного цвета (ср. однокоренное русск. *пестрый*), лит. *gyvas* – славянское *живой*, *жизнь*, лит. *širdis* – славянская фонетическая форма *сердце*, лит. *pirštas* и русск. *перст*, лит. *kunigas* – в славянской фонетической трансформации *князь*, лит. *kelė* – ‘дорога’ и чешск., словацк. *cesta*, лит. *gražus* – ‘красивый’ (ср. польское женское имя *Grażyna*) и многие другие.

Во-вторых, в этой связи необходимо также подчеркнуть важность привлечения языкового материала балтийских языков для прояснения исконной утраченной мотивировки славянских слов, таких как, например: *рука* – лит. *ranka* от глагола *rinkti* – ‘брать, собирать’, *заяц* – лит. *zuikis* мотивированное глаголом *žaiisti* – ‘играть, скакать’, рус. *невеста* – лит. *naujas* ‘новый’ и *vesti* – ‘вести’, т.е. букв. ‘новоприведенная (в дом)’, лит. *gelė* – ‘цветок’ и рус. *зеленый*, лит. *kilti* – ‘поднимать’ и *vaikas* – ‘ребенок’ – в славянских языках, например, в русском *человек*, букв. «взрослый», славянские варианты лексемы *муж* и лит. *mintis* – ‘мысль’, т.е. «думающий», лит. *baisus* – ‘страшный, ужасный’ и аналогичный корень в русском и других славянских языках *бес*, лит. *qžuolas* – ‘дуб’ и русск. *желудь* и т.п. (Хмелевский, Кузнецова, 2023: 1294).

Не последнюю роль балтийский материал играет для прояснения этимологии многих славянских фразеологизмов – благодаря древней образности, мифологии и символике, которые застыли в балтийских устойчивых единицах, но были утрачены славянскими языками, как например: *комар носа не подточит, как кот наплакал, в тихом омуте черти водятся, задать жару, затопить баню, черная кошка дорогу перебежала* и многие другие. О важности сопоставительного изучения пословиц и поговорок говорит одна из основоположниц латышской паремиологии Э.Я. Кокаре: «Паремии являются одним из тех жанров фольклора, для которых характерен очень высокий удельный вес интернациональных элементов. Изучать паремии каждого народа изолированно, не принимая во внимание параллели в фольклоре других народов, означало бы описывать только поверхностную сторону этих специфических явлений культуры, не затрагивая их сущности» (Кокаре, 1978: 2).

Именно последний постулат, заявленный в предыдущем абзаце, проанализируем на фразеологических примерах с компонентом «*черт*» из литовского и латышского языков с параллелями из славянских.

Итак, литовское *velnias*, лат. *velns* – ‘черт’ восходит к праиндоевропейскому корню **uel/uol*, встречающемуся в терминологии, связанной со смертью и похоронами: лит. *velionis* – ‘умерший предок’, лат. *vēļi, velanieši* – ‘призраки мертвых, божество смерти’, а также ‘видеть, предвидеть будущее’, поэтому в литовской мифологии его часто связывают с провидцами (Топоров, 1985б: 12). Также корень **uel/uol* в балтийской топонимии больше всего связан с болотами, торфяниками, ямами, лугами, озерами и реками, поскольку местом проживания черта в древних общеславянских представлениях являлись водоемы, как, например река Вильня, от названия которой произошло наименование столицы Литвы – Вильнюс (ср. рус. *в тихом омуте черти водятся*, название квартала с совсем узкими улочками в Праге – *Čertovka*, стоящего на воде, точнее на притоке реки Влтавы, название которой восходит к индоевропейскому корню **wilt-aha* – ‘дикая река’) (Гимбтас, 1974: 89–91). Деревья, растущие в темных сырых местах, такие как ольха, ель, осина, болотная береза, ассоциируют с нечистым духом. Для ельников и ольшаников характерны сумерки, сырость, сильный земляной и гнилостный запах. Однако *черт* имеет отношение и к дубу, но в другом ключе: по древним представлениям, отраженным в балтийском фольклоре и мифологии, черти поселялись в дуплах старых

дубов (Dřizule, 1988: 77) (ср. древнеславянский образ, проявляющийся в результате сопоставления с балтийским фольклором в выражении *дуб-колдун / дубы-колдуны*).

Как мы видим, в балтийских языках мотивировка этой лексемы не утрачена, в отличие от западно- в восточнославянского слова *черт*. Этимологию помогает прояснить литовский язык, где славянская лексема возводится к корню *ker-*: например, в глаголе *kerėti* – ‘заклинать, колдовать, ворожить, предсказывать’ (поэтому нередко образ балтийского черта в фольклоре выступает в качестве предсказателя), *įkyrėti* – ‘поражаться, удивляться от страха’ (Фасмер, 2009, т. 4: 307).

В этой же связи следует привести и некоторые мотивированные лексемы, обозначающие черта в других славянских языках, где их образность полностью совпадает с приведенной этимологической трактовкой. Так, в сербском и более частотно в хорватском употребляется лексема *vrag* исключительно в значении «черт», по созвучию омонимичная другим славянским языкам, поскольку она образована от глагола *vražiti / vračati* – ‘колдовать, ворожить, предсказывать, заниматься знахарством’ (ср. польск. *wróżyć, wróżka*, рус. *ворожить*, укр. *ворожити*).

Любопытна также народная трактовка чешской лексемы *čert* в «Этимологическом словаре чешского языка» В. Махека, где сказано, что она связана с травянистым растением *сивец луговой* (чеш. *Čertkus luční*, лат. *Succisa pratensis*): «черт знает великую силу этой травы и не хочет, чтобы она доставалась людям. Как только она вырастает, он тут же откусывает самый большой корень» (Machek, 1957: 99).

Образная мотивировка связи образа черта с растениями проявляется и в украинском, где помимо *чорт*, употребляется слово *дідько* в значении ‘мифологический персонаж, способный общаться с умершими предками’. Сравним русское выражение *в огороде бузина, а в Киеве дядька*, которое из-за той же межславянской омонимии воспринимается как каламбур, тогда как в украинском языковом контексте оно имеет вполне конкретную вербальную, знаковую семантику: *на городі бузина, а у Києві дідько*. Бузина всегда ассоциировалась с местом проживания нечистой силы, чертят, которые, по поверьям, водились в ее зарослях, таким образом истолковать это выражение можно как «в селе маленькие проблемы (в виде чертят, которые живут в бузине), а в большом далеком (столичном) Киеве – большие (т.е. там живет главный черт); не жалуйся на то, что столкнешься с еще большими тяготами в жизни» (Савченко, Хмелевский, 2022: 243).

Для наименования черта как в славянских, так и в балтийских языках широко употребляются и эвфемизмы, которые также раскрывают представления о его внешнем виде, месте жительства, роде деятельности: рус. *нечистый, лукавый, окаянный*, укр. *лихий* – ‘злой, дурной’, *куцак* – ‘недоросль, недоросток’, *анициболот* – ‘главный болотный черт’, *vrag* (ср. хорв. *vrag*), чеш. *rohátý* – ‘рогатый’, *zlý duch* – описат. ‘злой дух’, *nedobrý* – ‘нехороший’, словацк. *parom, do paroma*, польск. *do pieruna* (по происхождению от имени языческого бога-громовержца Перуна), лит. *Izgiosios* – ‘намалеванный’ (ср. рус. *не так страшен черт, как его малюют*), *baisūnas* – ‘страшило’ (от *baimė* – ‘страх’, *baisus* – ‘страшный, пугающий’, что в славянской фонетике преобразовалось в форму *бес*, утратив в дальнейшем свою

мотивировку), лат. *jods* – ‘черный’¹. Любопытна в рассматриваемом семантическом контексте прозрачно мотивированная лексема в словенском языке и кайкавских говорах хорватского для обозначения черта – *hudič* от прилагательного *hud* – букв. ‘плохой, злой’ (Хмелевский, Кузнецова, 2023: 1295).

Рассмотрим в сопоставительном плане балто-славянские фразеологические единицы с компонентом «черт». Для наглядности приведем собранный нами материал в виде таблицы, распределив его на полные, частичные, относительные эквиваленты, а затем проанализируем наиболее показательные из них. Все они дают представление древнего человека периода балто-славянского единства о внешности черта, местах его проживания, роде деятельности и т.п., которые представляют возможность сопоставить эти представления у славян и балтов.

Для наглядности и удобства были составлены таблицы с выявленными нами полными, частичными и относительными эквивалентами в трех языках.

Таб. 1. Полные эквиваленты

Латышский	Литовский	Дословный перевод	Русский
atdot velnam dvēseli	dūšiā atiduoti velniui	отдать душу черту	продать душу черту
iet pie velna	velniop eiti	идти к черту	идти к черту
jūpis neraus	velnias / velniai negriebs (nerinks)	черт / черти не возьмет	черт не возьмет
kāda velna	kurių velnių	какого черта	какого черта
kāds velns	kuris velnias	какой черт	какой черт
	nei Dievui žvakė, nei velniui kačerga	ни богу свечка, ни черту кочерга	ни богу свечка, ни черту кочерга
ne velna	nė velnio	ни черта	ни черта
velns zina	velniai žino	черт знает/ черти знают	черт знает
	velnias atnešė	черт принес	черти принесли
pārdot dvēseli velnam	parduoti (savo) sielą velniui	продать (свою) душу черту	продать душу черту
velna ducis	velnio tuzinas	чертова дюжина	чертова дюжина

Источник: Lava, Veinberga, Ezeriņa, 2000: 92–94; Paulauskas, 2001: 809–825; Шведова, 2009: 46;

Турлаева, Хмелевский, 2022: 125–128.

¹ В настоящей работе мы не рассматриваем лексемы, вошедшие в балто-славянские языки с принятием христианства, пришедшие из европейских языков, как, например, *дьявол*, *самана* (польск. *diabel*, чешск. *dábel*, сербск. *ђаво*) и т.п. Далее для сопоставительного анализа мы используем только фразеологизмы с основным компонентом данной лексической группы: рус. *черт*, лит. *velnias* лат. *velns*.

Таб. 2. Частичные эквиваленты

Латышский	Буквальный перевод	Литовский	Буквальный перевод	Русский
kāds velns / nelabais] dīda	какой черт / нечистый дернул			черт меня (тебя, вас, нас, его) дернул / взял
kad tevi velns / nelabais	чтоб тебя черт / нечистый			черт бы тебя (вас, его...) / съел/
kā velna apsēsts	как чертом одержимый	velnias apsēdo	черт вселился	как черт вселился
kā velns no krusta	как черт от креста	kaip velnias (nuo) kryžiaus (švęsto vandens)	как черт (от) креста (святую воду)	как черт (от) ладана / креста
nebaidīties (ne-bīties) ne no paša velna	не бояться самого черта			не бояться ни чертей, ни ксендзов
nederēt ne velnam	не годиться ни к черту			ни к черту
ne pats velns; neviens velns	не сам черт; ни один черт			никакой черт
skriet velnam rīklē	бежать к черту в глотку			лезть к черту в зубы (на рога)
sūtīt (pasūtīt) pie velna	слать (послать) к черту			посылать ко всем чертям
velna puika	чертов мальчик	velnio mažvaikis	чертов ребенок	
velns lai parauj	чтоб черт взял	velnias griebtų	черт бы взял	черт возьми / побери
		velniukai laksto akyse	чертики бегают в глазах	чертики прыгают в глазах

Источник: Lava, Veinberga, Ezeriņa, 2000: 92–94; Paulauskas, 2001: 809–825; Шведова, 2009: 46; Турлаева, Хмелевский, 2022: 125–128.

Таб. 3. Относительные эквиваленты

Латышский	Буквальный перевод	Литовский	Буквальный перевод	Русский
atdot velnam dvēseli	отдать душу черту			черт взял кого
kā velns ar vēj-lukturi	как черт с фонарем	kaip velnias iš rupų	как черт из боз бов	как черт / чертик из коробочки (табакерки, рукомойника, бутылки)
kā velns pa dakstiņiem	как черт по черепице	kaip iš velnio rago	как из чертова рога	как черт / чертик из коробочки (табакерки, рукомойника, бутылки)
nederēt ne velnam	не годиться ни к черту	pirmas velnias	первый черт	ни к черту (никакой)
velna ģīmis	чертово лицо	velnias kūlė pupas	черт молотил бобы	черт на лице в свайку играл
		velnių kaustytas	чертями подкованный	хоть черта / сто чертей проведет

Источник: Lava, Veinberga, Ezeriņa, 2000: 92–94; Paulauskas, 2001: 809–825; Шведова, 2009: 46; Турлаева, Хмелевский, 2022: 125–128.

Прокомментируем наиболее иллюстративные примеры из приведенной таблицы.

- **Идти к черту**, лат. (*Aiz*)iet pie velna (*joda*) – букв. ‘идти/пойти к черту / к черному; лит.: *velniop eiti* – ‘пойти к черту’ – 1) испортиться, прийти в негодность, полностью разрушиться; 2) ругаться, разрывать отношения с кем-либо (Шведова, 2009: 40–41).

В большинстве случаев данный фразеологизм употребляется в форме повелительного наклонения и является пейоративной конструкцией. Подчеркнем, что для грамматики русского языка характерно использование прошедшего времени в качестве формы повелительного наклонения (рус. *иди / пошел к черту!*; укр. *ходи до чорта / біса / дідька!*, серб., хорв. *idi do vraga!*; словенск. *do hudiča*).

Фразеологизм можно отнести к как фразеологическим сращениям. По структуре латышский и русский фразеологизмы полностью совпадают, за исключением падежей, управляющих предлогом.

В семантическом плане фразеологизмы абсолютно идентичны. Во-первых, они используются в качестве негативной оценки человека или его действий, выражают неприятие, недовольство, раздражение, злость. Желание человека отправить

своего оппонента к черту означает высокую степень озлобленности и несогласия с чем-либо. Вероятно, во времена, когда слово еще не потеряло своего весьма мощного экспрессивного заряда, люди использовали данный фразеологизм только в крайних случаях, так как *черт*, несмотря на свое порой безвредное или шутовское поведение, все же представлял собой опасное для человека существо.

Во-вторых, оба выражения могут употребляться и по отношению к неодушевленным предметам, способным полностью потерять свои функции, перестать приносить пользу, вовсе исчезнуть. Балты и славяне имели одинаковое представление о предметах, приходящих в негодность. По мнению обоих народов, бесполезные и непригодные вещи безвозвратно отправлялись прямиком к нечистой силе, т.е. в небытие.

- **Продать душу черту / дьяволу**, лат.: *Pārdot (savu) dvēseli velnam*, лит. *Parduoti (savo) sielą velniui* – ‘стать окончательно грешным, грешить, совершать отвратительные поступки’ (Шведова, 2009: 69).

Обращаясь к плану содержания, можно сказать, что фразеологизмы полностью совпадают по семантике, значению и структуре. Во всех трех языках их употребляют по отношению к людям, готовым переступить любые моральные принципы ради достижения цели, часто низкой, мелочной, неблагородной. В представлении наших предков человек мог добиться исполнения любого желания при помощи черта, которому, в свою очередь, должен «заплатить, расплатиться» своей душой, т.е. обречь себя на вечные муки после смерти и не обрести покоя.

- **Как черт (от) ладана (от) креста**, лат. *kā velns no krusta*, лит.: *kaip velnias (nuo) kryžiaus/ švento vandens* ‘как черт (от) креста/святой воды’, т.е. ‘очень сильно, любыми способами, всеми силами’ (Шведова, 2009: 47).

С точки зрения лексического состава, в данном случае различаются второстепенные компоненты. Ладан является атрибутом исключительно православия, тогда как литовцы исповедуют католицизм, а латыши преимущественно лютеране. Однако все эти предметы в равной степени необходимы для христианских богослужений, а также символизируют присутствие божественного начала. Следовательно, этот фразеологизм возник после христианизации и, скорее всего, был заимствован балтами у славян в силу их более раннего принятия христианства.

- **Лезть к черту в зубы**, лат. *skriet velnam (nelabajam) rīklē* ‘бежать к черту (нечистому) в глотку’ – заведомо рисковать жизнью; предпринимать что-либо рискованное (Шведова, 2009: 56)

Русский и латышский варианты имеют различие в двух второстепенных компонентах. Во-первых, различаются глаголы: в русском фразеологизме использован более экспрессивный глагол *лезть*. Во-вторых, латыши и славяне говорят о разных частях тела черта. Что касается «глотки» и «зубов», то в этом случае отличие незначительное. В сознании древних людей злой дух мог в прямом смысле съесть человека (отсюда и русский фразеологизм *чтоб (тебя) черт съел / взял / побрал*). Говоря же о вариации русского выражения с компонентом «рога», можем предположить, что подобным действием человек мог сильно разозлить черта, тем самым навлекая на себя неприятности. В структурно-семантическом плане обе устойчивые единицы

одинаковы. С их помощью давали оценку людям, попадавшим в рискованные, опасные ситуации, причем, как подтверждают примеры, попадавшим по собственной воле, заведомо зная о негативных последствиях.

- **Как черт / чертик из коробочки (табакерки, рукомойника, бутылки)**, лат. *kā velns ar vėjlukturi* – букв. ‘как черт с фонарем’, лит. *kaip velnias iš puipų* – букв. ‘черт из бобов’, т.е. ‘внезапно, стремительно, быстро, неожиданно’ (Шведова, 2009: 46).

Семантически данные выражения абсолютно идентичны, как это и свойственно относительным эквивалентам; структура всех трех устойчивых единиц схожа: субъект (черт) совершает конкретное действие, но с разными компонентами: у литовцев это бобы, у русских – коробочка, рукомойник, табакерка, бутылка, у латышей же черт предстает (вероятно, выбегает) с ручным фонарем.

Безэквивалентные фразеологизмы

Данная группа фразеологизмов, по сути, является наиболее интересной с культурологической точки зрения, поскольку в них «застыли» и отображаются исконно балтийские представления о нечистой силе. На основании этих устойчивых единиц можно «нарисовать» тот образ черта, который до сих пор живет в сознании балтийских народов.

Следующие ФЕ отражают языческое представление о черте как о скотоводе: лит. *velnias krato kratinį* – букв. ‘черт сено для скота трясет’) в значении ‘сильно стучать, ударять, греметь, издавать громкие звуки’, лит. *velnio darželis* – букв. ‘чертов садик’ – ‘о зарослях крапивы’, лит. *velnias krauna taukais į aruodą* – букв. ‘черт нагружает жиром сарай’) в значении ‘кому-л. очень везет’ (Paulauskas, 2001: 688).

Ассоциация черта с пьянством реализуется в таких ФЕ, как лит. *velnio gerklė* – букв. ‘горло черта’, т.е. ‘пьяница’, лит. *velnio ašara/grietinė/lašai* – букв. ‘слеза/сметана/капли черта’, т.е. ‘самогон’, лит. *velnio namai* – букв. ‘дом черта’, т.е. ‘кабак, таверна’ и т.п. В этом смысле можно провести параллель с дохристианским античным Вакхом, что выражается в литовской ФЕ *visi velniai visi muzikantai* – букв. ‘все черти – все музыканты’, так говорится о человеке, критикующем всех и все вокруг (Paulauskas, 2001: 689).

С чертом у балтов также связаны антонимические представления одновременно о большом и ничтожно малом количестве либо о полном отсутствии чего-л., как и в рус.: *ни черта* и *до черта*, но с большей образностью. Приведем примеры из литовского языка: 1) ‘малое количество, отсутствие чего-л.’: *velnio ašara/kiaušinis* – букв. ‘слеза/яйцо черта’, *velnio akį (gauti)* – букв. ‘глаз черта получить’, т.е. ничего, *sūdytą velnio* – букв. ‘соленого черта’ (ср. рус. ФЕ *черта лысого!*, *черта с два, ни черта* и т.д.); 2) ‘большое количество’: *gyvas velnias* – букв. ‘живой черт’, т.е. ‘очень много чего-л.’ (причем литовское *gyvas* употреблено не в своем прямом значении, а в переносном как интенсификатор, что свойственно для литовского языка), *per velnią* – букв. ‘больше черта’ (ср. рус. *до черта*, т.е. много) (Paulauskas, 2001: 680).

С другой стороны, в русской фразеологии мы также встречаем примеры ФЕ, не имеющие аналогов в балтийских языках. Так, русский *черт* может: 1) драться: *еще черти в кулачки не дрались* – ‘очень рано’, 2) работать: *двужилый черт* – ‘о выносливом, работающем человеке’, 3) шутить: *чем черт не шутит* – говорится в неожиданной ситуации, когда может произойти все что угодно, 4) готовить: *черти заварили кашу* – ‘произошло что-то неожиданное’, 4) танцевать: *черти заплясали* – ‘развеселиться’ и т.д. (Турлаева, Хмелевский, 2022: 125).

– лат. **kā velns ar krustu (krupī, pestītāju)**, – букв. ‘как черт с крестом (спасителем, жабой)’, лит. **kaip velnias kryžiaus / kryžiumi**.

Говоря о варианте с «жабой», не представляется возможным утверждать, с чем именно ассоциировалось это животное в контексте данного фразеологизма в сознании древних балтов. Жаба – довольно неоднозначный и противоречивый символ в мировой культуре. Существует множество версий его восприятия у различных народов. С биологической точки зрения, место обитания жаб – болото (как и место обитания черта в сознании древнего человека), кроме того, они ведут ночной образ жизни, возможно этим объясняется наличие этого компонента во фразеологизме, это сближают *земноводное* – жабу – с нечистой силой: злой дух и жаба – существа из противоположных миров, и поэтому они не ладят друг с другом (Burns, 2003: 7).

– лат. **Lai velns par mazu puiku (zēnu) paliek!** – букв. ‘чтоб черт остался маленьким мальчиком!’ в общем значении: ‘неприменно, несмотря ни на что, каким бы невозможным это ни казалось’ (Laua, Veinberga, Ezeriņa, 2000: 349).

В латышском фразеологизме читается антропоморфный образ черта, имеющего возрастную градацию. Сравним также, с одной стороны, лит. *velnio mažvaikis* – букв. ‘черт-ребенок, недоросль, недоросток’, т.е. шалун, баловник, ветреный человек, а с другой – лит. *su velniu vienais metais* – букв. ‘с чертом одного года’ говорится об очень старом, дряхлом человеке. С этой точки зрения анализируемый фразеологизм подразумевает неспособность черта стать достаточно умным и находчивым, подобно герою-мальчику (ср. образ черта в украинском фольклоре, отраженном в произведении Н.В. Гоголя «Ночь перед Рождеством»).

– лат. **Naudas kā velnam pelu (pelavu)** – букв. ‘денег как у черта мякины’ – в общем значении ‘очень много денег’ (Laua, Veinberga, Ezeriņa, 2000: 352).

В литовском и русском языках не были найдены эквиваленты, однако в данном анализе стоит уделить внимание русскому фразеологизму, обозначающему множество, излишек чего-либо – *до черта*. Интерес к их сравнению и сопоставлению вызван двумя факторами. Во-первых, в обоих есть компонент «черт». Во-вторых, оба обозначают большое количество, изобилие чего-либо, однако в приведенном латышском ФЕ указывается конкретный объект (деньги).

Почему именно мякина? По определению, она является отходом, непригодным в пищу человеку, но может служить кормом для домашнего скота (мякина, также полова – отброс, получающийся при молотье хозяйственных растений). Здесь можно представить две версии, по которым латыши могли связывать черта с мякиной. Первая – образ нечистого нередко ассоциировали со скотом еще в индоевропейской

мифологии. Вспомним работу В.В. Иванова и В.Н. Топорова, где говорится, что черта всегда считали пастухом, ибо подземный мир представлялся пастбищем. Поэтому вполне очевидно, почему у него может быть много мякины (Иванов, Топоров, 1980: 155). Так, данный пример не только отображает национальную специфику, но и иллюстрирует сходства и различия двух фразеологизмов, имеющих совершенно разный план выражения и схожий план содержания.

Заключение

Таким образом, отметим, что само понятие *черт* и связанные с ним представления, образы, верования, а также закрепленные за данной лексемой символические, метафорические, экспрессивные и др. значения (как в самой лексеме *черт*, так и в образных, в т.ч. перифрастических, номинациях с той же семантикой), во-первых, представляют древнейших пласт культуры большинства европейских народов, в частности, балтов и славян, дивергенция которых произошла сравнительно недавно, если сопоставлять с периодом распада индоевропейского союза.. Во-вторых, как лексический, так и в особенной степени фразео-паремиологический материал в очередной раз убеждают нас в факте о существовании некогда связи между балтийскими и славянскими культурами. При этом важно отметить, что если семантика большинства фразеологизмов и заключенных в них образов в славянских языках сегодня уже затемнена или полностью утрачена, то в балтийских языках мотивирующая основа остается вполне прозрачной и понятной их носителю.

Библиография / Bibliografiâ

Биринбаум Х. (1985), *О двух направлениях в языковом развитии*, «Вопросы языкознания», № 3, с. 36–40 / Birinbaum H. (1985), *O dvuh napravleniâm v âzykovom razvitii*, «Voprosy âzykoznanîâ», № 3, s. 36–40.

Вимер Б. (2007), *Судьбы балто-славянских гипотез и сегодняшняя контактная лингвистика*, [в:] П.М. Аркадьев (ред.), *Ареальное и генетическое в структуре славянских языков. Материалы Круглого стола*, Москва: Ин-т славяноведения РАН, с. 31–35 / Vimerb. (2007), *Sud'by balto-slavânskîh gipotez i segodnâšnââ kontaktnââ lingvistika*, [v:] P.M. Arkad'ev (red.), *Areal'noe i genetičeskoe v strukture slavânskîh âzykov. Materialy Kruglogo stola*, Moskva: In-t slavânovedeniâ RAN, s. 31–35.

Гимбтас М. (1974), *The Lithuanian God Velnias*, [в:] J. Puhvel, G. James Larson, C.S. Littleton (ред.), *Myth in Indo-European Antiquity*, Oakland: University of California, с. 87–92 / Gimbtas M. (1974), *The Lithuanian God Velnias*, [v:] J. Puhvel, G. James Larson, C.S. Littleton (red.), *Myth in Indo-European Antiquity*, Oakland: University of California, s. 87–92.

Иванов В.В., Топоров В.Н. (1980), *Балтийская мифология*, [в:] С.А. Токарев (ред.), *Мифы народов мира*, Москва: Советская энциклопедия, т. 1., с. 153–158 / Ivanov V.V., Toporov V.N. (1980), *Baltijskaâ mifologiâ*, [v:] S.A. Tokarev (red.), *Mify narodov mira*, Moskva: Sovetskaâ ênciklopediâ, t. 1., s. 153–158.

Кокаре Э. (1978), *Интернациональное и национальное в латышских пословицах и поговорках*, Рига: Зинатне. / Kokare Ē. (1978), *Internacional'noe i nacional'noe v latyšških poslovicah i pogovorkah*, Rīga: Zinatne.

Лер-Сплавинский Т. (1958), *Ответ на вопрос «Существовали ли балто-славянское языковое и этническое единство и как его понимать?»*, [в:] С.Б. Бернштейн (ред.), *Сборник ответов на вопросы по языкознанию (к IV Международному съезду славистов)*, Москва: Изд-во Академии наук СССР, с. 89–101 / Ler-Splavinskij T. (1958), *Otvet na vopros «Sušestvovali li balto-slavânskoe âzykovoe i ètničeskoe edinstvo i kak ego ponimat'?»*, [v:] S.B. Bernštejn (red.), *Sbornik otvetov na voprosy po âzykoznaniiu (k IV Meždunarodnomu s"ezdu slavistov)*, Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR, s. 89–101.

Савченко А.В., Хмелевский М.С. (2022), *«В огороде бузина, а в Киеве дядько»: языковая игра или поговорка*, [в:] Е.В. Ничипорчик (ред.), *Славянская фразеология и паремология. Культурное наследие и современность. Сборник научных статей*, Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, с. 242–246 / Savčenko A.V., Hmelevskij M.S. (2022), *«V ogorode buzina, a v Kieve dâd'ko»: âzykovaâ igra ili pogovorka*, [v:] E.V. Ničiporčik (red.), *Slavânskaâ frazeologijâ i paremiologijâ. Sbornik naučnyh statej*, Gomeľ': GGU im. F. Skoriny, s. 242–246.

Топоров В.Н. (ред.) (1985а), *Языки мира. Балтийские языки*, Москва: РАН. Институт языкознания / Toporov V.N. (red.) (1985A), *Âzyki mira. Baltijskie âzyki*, Moskva: RAN. Institut âzykoznanijâ.

Топоров В.Н. (1985б), *Заметки по похоронной обрядовости*, [в:] Вяч. Вс. Иванов (ред.), *К 150-летию со дня рождения А.Н. Веселовского*, Москва: «Наука», с. 10–14 / Toporov V.N. (1985b), *Zametki po pohoronnoj obrâdovosti*, [v:] Vâč. Vs. Ivanov (red.), *K 150-letijû so dnâ roždenijâ A.N. Veselovskogo*, Moskva: «Nauka», s. 10–14.

Турлаева А., Хмелевский М.С. (2022), *Образ черта в литовской, латышской и русской фразеологии*, «Вестник ЧГПУ. Чебоксары», № 2. с. 122–127 / Turlaeva A., Hmelevskij M.S. (2022), *Obraz čerta v litovskoj, latyšskoj i russkoj frazeologii*, «Vestnikčgpu. Čeboksary», № 2, s. 122–127.

Фасмер М. (2009), *Этимологический словарь русского языка в 4 т.*, т. 4, Москва: АСТ, Астрель / Fasmer M. (2009), *Ètimologičeskij slovar'rusского âzyka v 4 t.*, т. 4, Moskva: AST, Astrel'.

Хмелевский М.С., Кузнецова И.В. (2023), *Актуальность балто-славянских лексико-фразеологических параллелей для славистики*, [в:] В.П. Казаков (ред.), *LI Международная филологическая конференция им. Л.А. Вербицкой. Сборник тезисов*, Санкт-Петербург: СПбГУ, с. 1294–1295 / Hmelevskij M.S., Kuznecova I.V. (2023), *Aktual'nost' balto-slavânskih leksiko-frazeologičeskijh paralelej dlâ slavistiki*, [v:] V.P. Kazakov (red.), *LI Meždunarodnaâ filologičeskââ konferenciâ im. L.A. Verbickoj. Sborniktezisov*, Sankt-Peterburg: SPBGU, s. 1294–1295.

Шведова Н.В. (2009), *Словарь фразеологизмов с компонентом «черт»*, Казань: Курганский государственный университет / Švedova N.V. (2009), *Slovar' frazeologizmov s komponentom «čert»*, Kazan': Kurganskij gosudarstvennyj universitet.

Burns E.W. (2003), *Witch Hunts in Europe and America: An Encyclopedia*, Westport: Greenwood Publishing Group.

Drīzule R. (1988), *Dieva un Velna mitoloģiskie personificējumi latviešu folklorē*, Rīga: Pasaules skatījuma poētiskā atveide folklorē.

- Klimas A. (1995), *Balto-Slavic or Baltic and Slavic*, «Lituanus», vol. 41. № 2, s. 5–37.
- Lava A., Veinberga S., Ezeriņa A. (2000), *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*, Rīga: Avots.
- Machek V. (1957), *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia knihy.
- Paulauskas J. (2001), *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Anastasia Bezuglaya <https://orcid.org/0000-0003-3656-2374>
University of Wrocław
e-mail: anastasia.bezuglaya@uwr.edu.pl

Образ российской провинции на примере кинотекста «Чики» (анализ вербального компонента)

The image of the Russian province in the film text “Chiki”: A case study of verbal expression

Аннотация

Статья посвящена анализу концепта «провинция» в русской культуре на примере кинотекста «Чики», рассматриваемого в качестве ценного репрезентативного источника лингвистической и экстралингвистической информации. Кинотекст, включающий в себя две семиотические системы (вербальный и невербальный слои), обладает огромным потенциалом воздействия на ментальность представителей культуры и на формирование их национальной идентичности. В исследовании основное внимание уделяется вербальному компоненту сериала: лексическим и стилистическим особенностям диалогов главных героев, средствам выразительности языка и ключевым языковым маркерам, которые раскрывают феномен провинциальной ментальности, свойственный жителям социокультурного пространства России. Главной целью автора является моделирование образа современной российской провинции через призму кинодискурса при использовании лингвистического и контекстуального подходов.

Ключевые слова: концепт «провинция», русская лингвокультура, провинциальная ментальность, кинодискурс, кинодиалог, идентичность

Abstract

The article explores the concept of “province” in Russian culture through an analysis of the film text “Chiki” (“Chicks”), regarded as a valuable and representative source of both linguistic and extralinguistic information. As a multimodal construction encompassing two semiotic systems (verbal and non-verbal), the film text demonstrates significant potential to influence the mentality of representatives of the culture and to shape their national identity. The study focuses in particular on the verbal component of the series: the lexical and stylistic features of the protagonists’ dialogues, the expressive means of language, and the key linguistic markers that reveal the phenomenon of provincial mentality within Russia’s socio-cultural space. The main objective of the author is to model the image of the contemporary Russian province through the prism of film discourse, employing both linguistic and contextual approaches.

Keywords: the concept of „province”, Russian linguistic culture, provincial mentality, film text, film discourse, identity

Значение концепта «провинция» для понимания национального самосознания представителей русской лингвокультуры

Для понимания национальной языковой картины большое значение имеют концепты. Представляя собой единицы ментального мира носителей языка, они помогают объяснить особенности менталитета представителей определенной страны, поэтому их изучение играет важную роль для лингвокультурологических исследований и для современной лингвистики в целом, в центре исследовательских задач которой стоят вопросы концептуального (ментального) содержания в языке.

Существует большое количество дефиниций понятия «концепт», но все их объединяют культурный и ментальный аспекты, влияющие на категоризацию и концептуализацию мира. Концепт главным образом дефинируется как «концентрат» культуры (см. Г.Г. Слышкин, Ю.Г. Степанов). Именно благодаря концептам, которые воспринимаются как «сгусток культуры в сознании человека» (Степанов, 2004: 43), человек входит в культуру, и культура входит в его ментальный мир:

Концепты, имеющие яркую национальную специфику, являясь общими для носителей соответствующей культуры и языка, ментально объединяют членов национально-лингво-культурного сообщества, а потому имеют большое значение для понимания национального менталитета (Мерзлякова, 2008: 37).

Таким образом, концепт, с одной стороны, — это «основная ячейка культуры в ментальном мире человека» (Степанов, 2004: 43), а с другой стороны, «единица коллективного знания, имеющая языковое выражение и отмеченная этнокультурной спецификой» (Воркачев, 2004: 52), ср.:

Концепт как ментальное образование в сознании индивида есть выход на концептосферу социума, т.е. в конечном счете на культуру, а концепт как единица культуры есть фиксация коллективного опыта, который становится достоянием индивида (Карасик, 2004: 117).

Необходимо отметить, что концепт, являясь ментальным образованием, обладающим этнокультурной значимостью и аксиологической окрашенностью (Безуглая,

2020: 75), прежде всего «переживается», а не только мыслится (Степанов, 2004: 43). В связи с этим понятие «концепт» также дефинируется как «„пучок” представлений, понятий, знаний, ассоциаций, переживаний, которые сопровождают слово» (Степанов, 2004: 43). Таким образом, концепт как лингвоментальное образование по природе своей эмотивно. При этом важно понимать, что, несмотря на универсальный характер большинства концептов, они по-разному проявляются и выражаются в различных культурах.

В связи с вышеизложенным концепты можно рассматривать также в качестве сложившейся в обществе аксиологической системы и системы устоявшихся правил, организующих функционирование всего социо- и лингвокультурного пространства:

Концепт – сложившаяся совокупность правил и оценок организации элементов хаоса картины бытия, детерминированная особенностями деятельности представителей данного лингвокультурного сообщества, закреплённая в их национальной картине мира и транслируемая средствами языка в их общение (Прохоров, 2009: 159).

Одним из ключевых лингвоментальных образований в социокультурном и языковом пространстве России является концепт «*провинция*». Кроме географического фактора, обусловленного крайней степенью централизации страны, данный концепт, имеет ментальные характеристики, которые могут быть представлены в качестве «комплекса социально-генетических черт» (Махлин, 1994: 20), проявляющихся в особенностях поведения, мировоззрения и ценностных установках. Провинциальные города воспринимаются в первую очередь в оппозиции к столице, что, несомненно, оказывает влияние на национальное самосознание жителей России и определяет их дихотомическое восприятие мира. Именно поэтому концепт «*провинция*» следует рассматривать как особое ментальное состояние дуального характера, выраженное в перманентном противостоянии столицы и периферии. При изучении русской языковой картины мира важно учитывать этот аспект, потому что он имеет принципиальное значение для понимания национальной идентичности.

Русская культура характеризуется большим разрывом между столицей и провинцией, и часто исследователи подчеркивают, что «в России сосуществуют две цивилизации»: Москва и Санкт-Петербург vs. остальные города, в том числе города-миллионники (ср., Отставнова, 2006: 3; Judyn, Weynants, 2007: 69–70). Города в социокультурном пространстве России отличаются лишь степенью провинциальности, отмечают А. Юдин и А. Вейнантс в своей научной статье, посвященной понятиям «*провинция*» и «*регион*» в русском и польском языках (Judyn, Weynants, 2007: 69).

Концепт «*провинция*» имеет многослойное содержание и может быть представлен следующими аспектами: 1) пространственно-дихотомический аспект, обусловленный *удаленностью от центра* и основанный на непрерывном *противостоянии* центра и периферии; 2) социально-экономический аспект, выраженный такими чертами, как *бедность*, *стагнация*, *ограниченность ресурсов* и *возможностей*; 3) ментально-ценностный аспект, связанный, в свою очередь, с такими лексическими доминантами, как *консервативность*, *традиционность* и *патриархальность*.

Феномен провинциальной культуры и ментальности в России продолжает вызывать широкий исследовательский интерес, так как этот культурный феномен определяет дихотомическое восприятие окружающей действительности ее жителей (Безуглая, 2020: 118), что особенно важно для научных работ, посвященных русской языковой картине мира и менталитету представителей русской лингвокультуры. Данный феномен, детерминированный в первую очередь географическим фактором, оказал огромное влияние и продолжает воздействовать на национальную модель мира носителей русского языка. Необходимо подчеркнуть, что пространство – это «фактор, постоянно действующий» (Гачев, 1998: 27) и оказывающий прямое действие на национальное самосознание жителей этого пространства.

Дихотомия «*столичный город – провинциальный город*» оказывает огромное влияние на особенности самоидентификации жителей России. Стереотипные представления о том, что провинция не соответствует столичным стандартам, *второсортна, отстала и консервативна*, лежат в основе провинциальной идентичности:

Российская провинция – особый мир, государство в государстве, общество, живущее по своим законам и нормам поведения, подходящее к текущим событиям с собственной шкалой ценностей. Оторванность российской провинции от центра, ее психологическая обособленность, порожденная социально-экономическими реалиями, выработали особое мироощущение у ее жителей (Отставнова, 2006: 3).

Житель провинции (*провинциал*) – «человек провинциальных взглядов» (Ожегов, Шведова, 2006: 606) – отличается от жителя столицы в первую очередь своим поведением и мироощущением (Judyn, Weynants, 2007: 62), в котором доминируют пейоративные оценки провинции, неразрывно связанные с ощущением собственной «второсортности». В чем заключаются провинциальные взгляды людей, проживающих на периферии, мы рассмотрим на примере кинотекста.

Кинотекст в качестве материала для лингвистических исследований

Современные медийные тексты, в том числе фильмы и сериалы, стали значимым источником информации для лингвистических исследований, а также для изучения лингвокультурологических концептов. Ценностный компонент концепта необходимо искать в обыденных представлениях носителей языка, и кинотекст как часть кинодискурса¹ является хорошим репрезентативным материалом для такого типа исследований:

[...] стремление как можно более правдоподобно воссоздать изображаемую реальность, симитировать общение людей делает кинодискурс надежным и репрезентативным источником языкового материала (Кислицына, Службина, 2019: 513).

¹ Кинотекст – более узкое понятие по отношению к термину «кинодискурс», который, соответственно следует рассматривать как гипероним, т.к. кинодискурс, кроме вербальных компонентов в совокупности с невербальными, «охватывает более широкий контекст и включает экстралингвистические параметры» (Самкова, 2011: 137).

Современное общество, для которого визуальное является доминантой, относится к экранной культуре, что, в свою очередь, также определяет актуальность исследований над кинотекстом через призму лингвистического и концептуального подходов и требует разработки новых методов анализа креолизованных текстов. Неоспорима роль визуального восприятия (визуальности) в формировании представлений о мире и о себе, что позволяет утверждать о становлении экранной культуры как основной парадигмы социального взаимодействия.

Кинопроизведения в качестве главных репрезентантов «визуального» являются доминирующим способом восприятия и познания мира: фильмы хранят и передают информацию об окружающей реальности, отражают мировоззренческие взгляды народа, а также влияют на их аксиологическую картину мира. Кроме того, «кино стало “самым массовым из искусств” поставщиком моделей поведения для среднего носителя современной культуры» (Слышкин, Ефремова, 2004: 32).

Польский исследователь Богуслав Сковронек, научные работы которого посвящены необходимости и важности изучения языка в фильме, также утверждает, что медиа, особенно аудиовизуальные, играют главенствующую роль в освоении и понимании мира, являясь своего рода «смыслообразующей машиной», помогающей упорядочить элементы хаоса картины бытия: именно произведения аудиовизуальной медиакультуры метафоризируют общественные страхи и надежды, именно они организуют общественное мнение, оценивают произошедшие в мире события и имеют огромное влияние на поведение представителей культуры (Skowronek, 2023: 24). Богуслав Сковронек в своих исследованиях последовательно развивает концепцию языка кино как механизма не только фиксации, но и трансляции культурных стереотипов, общественных ценностей и идеологических матриц. Таким образом, следует рассматривать кинотекст как *феномен культуры*, в котором закодирована культурно значимая информация.

Остановимся подробнее на понятии «*кинотекст*», которое лежит в основе настоящего исследования. В первую очередь считаем необходимым отметить, что большое значение в изучении термина «кинотекст» имеют научные работы Ю.М. Лотмана, который рассматривал кино с позиций семиотического и лингвистического подходов в качестве сложной коммуникативной знаковой системы, а именно как «синтез двух повествовательных тенденций: изобразительной („движущаяся живопись“) и словесной» (Лотман, 1973: 5). Нужно при этом подчеркнуть, что многие современные лингвисты продолжают исследовать фильм с позиций лингвистики и семиотики и выделяют двусоставную негомогенную структуру кинопроизведения (см. Сорокин, Тарасов, 1990: 80), а именно вербальный и невербальный слои, находящиеся в неразрывном единстве (Ефремова, 2004: 4; Слышкин, Ефремова, 2004: 32).

Некоторые ученые связывают негомогенную структуру фильма с понятием «модальность»². С этой перспективы кинематографическое произведение необходимо

² Иногда вместо категории «модальность» используется понятие «модус» (от англ. mode), определяемое как «семиотический ресурс, который формируется в культурном и социальном плане для порождения значений» (Kress, 2010: 79).

рассматривать как текст, который соединяет в себе не только языковую модальность, но также визуальную и аудиальную модальности (Post, 2025: 4–6). Именно поэтому при анализе фильма в качестве особого мультимодального типа текста, воздействующего на разные каналы восприятия информации, нужно воспринимать его как многослойное сообщение, где язык – это лишь одна из модальностей (Bobiński, 2011: 20).

Следовательно, двуплановая составляющая кинотекста определяет его как креолизованный вид текста³, «в котором сочетаются визуальные, звуковые и речевые составляющие» (Амочкин, 2015: 10). Лингвистическая и нелингвистическая системы фильма рассматриваются как равноправные и, соответственно, определяют его в качестве особого *лингвовизуального феномена*:

особый лингвовизуальный феномен, текст, в котором вербальный и изобразительный компоненты образуют одно визуальное, структурное, смысловое и функциональное целое, обеспечивающее его комплексное прагматическое воздействие на адресата (Анисимова, 2003: 71).

Итак, в рамках данной статьи под *кинотекстом* прежде всего понимаем «связное, цельное и завершенное сообщение, выраженное при помощи вербальных (лингвистических) и невербальных (иконических и/или индексальных) знаков» (Слышкин, Ефремова, 2004: 37). В настоящем исследовании кинотекст является также важным репрезентативным источником информации и знаний о менталитете народа, а также о социальных, культурных и идеологических контекстах страны. В связи с этим аспектом, как и Богуслав Сковронек, мы рассматриваем фильм не только в качестве *феномена культуры*, в котором закодирована культурно значимая информация, но и как *коллективный медиум* (Сковронек, 2016: 8). Именно кинематографические произведения из всех медиа имеют наибольшую силу воздействия на людей, подчеркивает ученый: благодаря своей мультимодальной структуре (движущаяся картинка, звук и слово) фильмы и сериалы наиболее эффективно влияют на интерпретацию явлений мира (Skowronek, 2023: 24, 27). Мы также считаем, что ни один другой медиум не оказывает такого воздействия на общество, его представления о мире и о себе, своей идентичности, в том числе территориальной, как киноискусство.

Концепт «провинция», актуализируемый в вербальном слое кинотекста «Чики»

Как уже было отмечено ранее, в рамках данной статьи на примере кинотекста проводится анализ концепта «провинция» в русской лингвокультуре и свойственного ей *феномена провинциальной ментальности*, что, в свою очередь, является объек-

³ Необходимо дополнить, что термин «креолизованные тексты» принадлежит Ю.А. Сорокину и Е.Ф. Тарасову, которые предложили его для обозначения «текстов, фактура которых состоит из двух неоднородных по своему составу частей: вербальной (языковой или речевой) и невербальной (принадлежащей к другим знаковым системам, нежели естественный язык)» (1990: 180–181).

том настоящего исследования. Предметом исследования, соответственно, является вербальный слой сериала «Чики», моделирующий и репрезентирующий образ современной российской провинции.

Анализируя лингвистическую систему кинопроизведения, мы попытаемся раскрыть проблему феномена провинциальной культуры и ментальности и доказать, что этот сложный экзистенциальный феномен оказывает большое влияние на национальную идентичность жителей русской культуры и многократно актуализируется в речи главных героев, что позволяет его рассматривать как культурно-лингвистический феномен, отраженный в киноязыке.

Вербальный слой кинотекста – это всегда результат внешней среды (в первую очередь социокультурного и идеологического контекстов), в которой актуализируются релевантные для языкового сознания концепты. Нужно помнить о том, что речевое поведение персонажей является отражением общественных и культурных реалий и способствует стандартизации моделей восприятия мира: определенные коммуникативные ситуации и реплики главных героев через фильм начинают восприниматься как «норма» и становятся образцами поведения.

Киноязык – это «сейсмограф», который фиксирует общественные настроения, эмоции, культурные и идеологические коды (Skowronek, 2013: 191). Именно поэтому лингвистическую структуру фильма прежде всего необходимо воспринимать как зеркало общества и «вербализатор концептуализации ментальных образов мира» (Skowronek, 2020: 191–192). Кроме того, через язык кино закрепляются и транслируются стереотипные представления о себе и своем народе, которые, в свою очередь, влияют на коллективное сознание и идентичность (Skowronek, 2013: 28).

Сериал «Чики» (реж. Эдуард Оганесян, 2020), посвященный истории четырех женщин, живущих в небольшом провинциальном городе на юге России, является хорошим и ярким примером лингвистического и экстралингвистического кино-материала для анализа образа провинции и того, как репрезентируются в медиа стереотипные представления о провинциальных городах. Вербальный компонент сериального дискурса, включающий кинодиалоги, монологи и полилоги, не только отражает социокультурную действительность, но и конструирует культурные и идеологические матрицы, основанные на локальной (провинциальной) идентичности.

Основной сюжет сериала строится вокруг концепта «провинция» и отсылает к образу замкнутого, ограниченного пространства и стремлению главных героинь вырваться из него. С одной стороны, мы видим бытовую и социальную неустроенность, с другой стороны, символ возрождения и надежды. *Безынициативность, безысходность, отсутствие амбиций и целей* часто воспринимаются как стереотипные черты жителей провинции, однако в данном кинотексте вербальный и невербальный компоненты актуализируют образ *борьбы, инициативность* и мечты о лучшей жизни. Следовательно, наблюдается амбивалентное содержание концепта «провинция» как многомерной единицы сознания: пространство социальной деградации, безработицы и криминала vs. пространство роста и борьбы / место для возможной трансформации. Этот контраст становится основным визуальным и нарративным механизмом репрезентации провинции в сериальном дискурсе.

В ходе исследования и подробного анализа лексики, раскрывающей и моделирующей образ провинции, были выявлены такие ключевые характеристики, как *географическая удаленность, замкнутость, бедность*, а также *постоянное сравнение своего положения с Москвой*. Эти примеры являются социальными маркерами, зафиксированными в речи киноперсонажей и отражающими атмосферу провинциальной среды.

Способы реализации культурно-специфических черт концепта «провинция» в кинотексте «Чижи» прежде всего нужно представить с помощью **самоидентификационной коммуникативной стратегии**. Как уже было отмечено ранее, киноязык является не просто средством коммуникации, но и способом репрезентации локальной идентичности и фиксации противоречивой социокультурной обстановки провинциального города. Необходимо выделить яркие и показательные примеры сюжетно-речевых ситуаций, в которых актуализируется и подчеркивается противопоставление жителя столицы и жителя провинции. Конфронтация основана на дихотомии «свой» : «чужой» по территориальному признаку, что лишь подтверждает проблему централизации России и конфликтных отношений между центром и периферией, ср. нижепредставленные кинодиалоги:

Речевая ситуация 1:

- Вон оно че⁴ Москва с людьми-то делает! Я смотрю, оперилась ты там. Но ниче, я отучу тебя хамить.
- Че, угроза?

Речевая ситуация 2:

- Я найду на него управу, я серьезно говорю.
- Не кипятись, пожалуйста, Москва. Че сразу в атаку?
- Свет, а че нет?

Еще одним примером этого характерного для русской культуры аспекта может служить стилистически окрашенная номинация «Москва», сказанная с недовольством и презрением в адрес одной из главных героинь, когда не удастся с ней договориться. Таким образом, в данном контексте «Москва» становится словом с исключительно пейоративной окраской, что вновь подчеркивает проблему деления внутри страны на «своих» и «чужих». Это противостояние основано на дихотомическом мышлении представителей социокультурного пространства России и способствует закреплению и формированию провинциальной идентичности.

Противопоставление «провинциала» жителю столицы также реализуется в следующей фразе: «*Переходи ко мне, лучше, чем в Москве будет*». Данное высказывание становится важным культурно-социальным маркером и строится на приеме контраста, подчеркивая разрыв между столицей и провинцией. Необходимо отметить, что Москва в наивной картине мира представителей русской лингвокультуры

⁴ Обратите внимание на усеченные разговорные формы «че» и «ниче», создающие эффект живой речи. Это сокращенные формы местоимений «что» и «ничего», которые часто используются в непринужденном общении носителями русского языка.

преимущественно воспринимается как мир больших возможностей, куда стремятся жители регионов, поскольку это главный экономический, политический и культурный центр России. Здесь же мы наблюдаем обратную коммуникативную стратегию, которая не иллюстрирует стереотипное представление о Москве как «аттракторе всего нового и совершенного» (Инюшкин, 2004: 45), но снова фиксирует оппозицию «столица» – «провинция».

Ярким и показательным примером подобной смысловой речевой ситуации, в которой не Москва, а периферия становится символом возможностей, может служить следующий кинополилог:

- Короче, есть у меня один бизнес-план. В Москве пробить очень сложно – там ну очень большая конкуренция. Вот, а здесь, дома, поле непаханое.
- А какой бизнес-план?
- А тебе оно надо?
- Давай говори, че ты!
- Открываю свой фитнес.

Несмотря на частую стереотипную оценку столицы и провинции, как двух противоборствующих элементов внутри страны, Москва вызывает большой интерес среди жителей провинциальных городов и воспринимается сквозь призму другого, скрытого, мира:

- Ну мы не отстанем!
- Ну, колись давай!
- Че?
- Ну рассказывай про Москву!

Территориальное происхождение является одной из релевантных характеристик киноперсонажей. Отношение к окружающей действительности, к себе и месту своего рождения и проживания проявляется в отборе и использовании лингвистического материала, ср. сюжетно-речевую ситуацию, в которой подчеркивается социальная самоидентификация жителей провинции:

- В Москву собрались за этой?
- А че они должны куда-то уезжать? Где родились, там и пригодились! Слышал?
- Ты че, совсем обнаглела? Ты совсем берега попутала?
- Валер, ты реально думаешь, что я хочу их забрать и с собой в Москву увезти?

Русская народная пословица «*Где родился, там и пригодился*» обладает эмоционально-экспрессивной функцией и в сериальном дискурсе актуализирует идею привязанности к родному месту, в котором родился и вырос. Это народное изречение является фиксацией любви к малой родине, и благодаря ему мы видим, как реализуется формирование идентичности через противопоставление «Москва» – «провинция». Таким образом, киноязык может быть представлен в качестве маркера принадлежности к социальной страте по территориальному признаку. Кроме того, эксплицированный выше кинодиалог демонстрирует атмосферу провинциальной грубости и прямоты.

В сериале важную роль играет визуально-символический уровень. В первую очередь за счет визуальных метафор, представленных разрушенными строениями,

облупленными подъездами и пустыми безлюдными улицами, моделируется образ *стагнации, безденежья и ограниченных возможностей*. Этот образ закрепляется также на вербальном уровне и представлен в следующем кинодиалоге:

- Ну че, как вы тут?
- Ну как мы тут? Комбинат закрыли кабельный, этот щебеночный завод вот-вот закроют.
- Да... Ну, здравствуй, дом.

Социокультурно обусловленные элементы речи с явно негативной окраской *«перебиваться», «терпеть», «выбраться»* становятся маркерами провинциальности, эксплицируя в языковом сознании жителей России концепт «безденежье». В нижеприведенных примерах вербализуется культурный смысл этого аспекта:

1. Жанн, ну у нас кабельный закрыли, щас щебеночный закроется. Какой нахрен фитнес?
2. Хорошая прическа. Одежда интересная. Хорошо там зарабатывала?⁵

Желание вырваться из состояния безденежья и социальной неустроенности проходит сквозной темой через весь сериальный дискурс. Кинотекст транслирует стереотипное представление о замкнутом провинциальном круге как средоточии безысходности и безнадежности, из которого необходимо вырваться. Такие примеры, как *«Я на папу больше работать не буду»* и *«Возьми меня в дело свое! Я так уже больше не могу»*, актуализируемые в вербальном слое сериала «Чики», становятся частью коллективной памяти и широко распространенной коммуникативной практики.

Кредиты (ср. высказывание *«Отец из-за нее весь в кредитах! А ты давай еще возьми – отец отдаст!»*) и похоронные накопления на книжке в кинодискурсе становятся важными культурно-социальными маркерами провинциального города как символа бедности и низкого уровня жизни:

- Ну есть у меня немного, на похороны, на книжке.
- Очень надо!
- Дербанить книжку? Это похоронные!

Отсутствие рабочих мест также является значимой характеристикой провинциального города. Речь героев фиксирует этот аспект:

- Теть Вер, может, у тебя есть работа?
- Кем? Водителем грузовика? Или на дробилку?
- Да хоть уборщицей.
- А, уволилась у нас тут одна. Зарплату в два раза сократили ж... В столовку пойдешь на раздачу? За копейки
- Пойду!

Как уже было отмечено ранее, релевантной семантической осью анализируемого кинотекста «Чики» становится противопоставление центра и периферии. Этот аспект реализуется также через категории «безденежье» и «безработица», ср.:

⁵ Имеется в виду, хорошо зарабатывала в Москве.

- Че смутная такая?
- Да не могу работу найти.
- А потому что ты у нас красавица! Невероятная! Вон аж глаз режет. Красивой девке в маленьком городе жизни нет. Все же думают, что их мужиков уведут. На черта бы они сдались, да? Тебе бы в Москву!
- Куда я стариков брошу?

Особое внимание нужно также обратить на то, что сюжет сериала тесно переплетен с религиозной символикой и православными аллюзиями. Кинотекст активно транслирует и формирует ценностные установки общества, модели поведения и устоявшиеся речевые формулы, ср.: *Господи / Хосподи!; Бог в помощь!; с Богом!; Слава Богу!; вашими молитвами* и др. Православная традиция в кинодискурсе представлена как культурная и идеологическая матрицы. В связи с этим одной из главных коммуникативных стратегий является **ритуально-религиозная**.

Религиозные элементы в речи главных героев отражают синкретичность провинциального мировоззрения: обращение к батюшке за благословением на открытие фиинес-клуба, поход в церковь «за удачу свечку поставить», незнание молитвы «Отче наш» иллюстрируют свойственное российской провинции прагматическое отношение религии как к способу решения проблем, ср.:

Речевая ситуация 1:

- Молло, девочки, давайте сходим в церковь, за удачу свечку поставим. Очень хочется, чтобы все получилось.
- Я уже пива выпила.

Речевая ситуация 2:

- Ну че, девки, начало положено!
- Надо в храм идти за здоровье свечки ставить.
- Там твои на удачу еще не догорели.

Речевая ситуация 3:

- Я пришла благословения просить.
- На что?
- Фитнес-клуб открываю. На благое дело.

Батюшка Сергей в сериальном дискурсе становится голосом морального наставления: *«Ну смотри, если ты думаешь, что в жизни будет все легко даваться, то нет. Как только человек становится на путь исправления, в него камни летят. Поэтому, если ты что-то для себя решила, то при до конца и не сворачивай»*.

Необходимо также отметить, что речь героев широко представлена стилистически маркированной лексикой, в первую очередь разговорно-просторечными формами и обценными элементами языка. Кинодиалоги характеризуются прямоотой и грубоватостью речи, что позволяет нам выделить отдельной группой **агрессивную коммуникативную стратегию** в качестве преобладающей стратегии, которая основана на угрозах и оскорблениях. На лексическом уровне частое использование жаргонных и вульгарных языковых единиц как интенсификаторов речи (усилителей

эмоциональности) моделирует обыденно-бытовое общение носителей русского языка и становится примером живой речи в естественных условиях.

Англицизмы (*комп, сюрпрайз, селфи, пикап*), сленгизмы (*погнать, чикули, бомба*), жаргонизмы (*девки, пацаны, менты, зек, алкаш, синий, накатать, обчекрыжить, набедакурить, вылупиться, разрулить, дербанить* и др.), вульгаризмы (*мразь, охренеть, нахрен, сдохнуть, ржать* и др.) и матизмы занимают значительную часть киноязыка сериала «Чики». Использование субстандартных языковых единиц является характерной чертой общения главных героев. Сниженный пласт лексики, с одной стороны, адекватно и экспрессивно отражает возможные ситуации общения, с другой стороны, фиксирует и подчеркивает эмоциональную напряженность и социальную грубость провинциальной среды.

Кинодиалоги и полилоги наглядно демонстрируют возможные ситуации бытового общения и являются репрезентативными примерами потенциальных коммуникативных ситуаций. Вербальный слой фильма, как правило, всегда соответствует языковой форме, максимально приближенной к естественному общению – в этом заключается главная задача создателей кинопроизведения. Обыденное сознание людей, так называемая наивная картина мира, воспроизводится в лексических единицах языка (Вежицкая, 1999: 434). Именно поэтому избранная тональность общения строится на языковых единицах, относящихся к сниженному пласту лексики, так как благодаря им в яркой образной форме передается атмосфера провинциальной среды.

Однако необходимо отметить, что схожесть с живой речью является релевантной чертой киноязыка, для которого характерны «устность, спонтанность и предрасположенность к нарушениям» (Федотова, 2016: 254). Г.Г. Слышкин и М.А. Ефремова также выделяют разговорность в качестве ключевой характеристики киноязыка (2004: 34–35).

Итак, киноязык, с одной стороны, носитель информации о социальном статусе персонажей, их возрастных и гендерных особенностях, воспитании и образовании, с другой стороны, – это важный инструмент конструирования и интерпретации социальной и этнокультурной реальности. В контексте данного исследования язык главных героев становится отражением провинциальной действительности и раскрывает специфику территориальной (провинциальной) идентичности. Учет и анализ лингвистического компонента сериального дискурса помогает эксплицировать ключевые языковые маркеры, репрезентирующие социальные противоречия этого феномена, а также специфику национального самосознания жителей российской провинции и особенностей их повседневного быта.

Невербальный компонент в кинотексте, отражающий концепт «провинция»

Лингвистический анализ фильма помогает смоделировать образ провинциального города и передать особую атмосферу провинциальной среды, но важно помнить, что кинотекст состоит из двух разнородных частей, которые неразрывно связаны

друг с другом: вербальной и невербальной знаковых систем. Именно поэтому для представления полного и завершенного образа провинции необходимо учитывать невербальный компонент кинематографического произведения.

Любая деталь в кинодискурсе имеет эксплицитно или имплицитно выраженное символическое значение. Полиморфный противоречивый культурный ландшафт создают маршрутки, уличный квас, рынок, придорожные кафе и шашлычные, гаражи, а также дворы с висящими на веревке коврами и бабушками, сидящими на лавочке возле подъезда.

Большое значение для кинодискурса имеет природа, и здесь необходимо обратить особое внимание на то, что ландшафт в репрезентации образа провинции играет первостепенную роль и является не просто фоном, а самостоятельным полноценным персонажем сериала. Поскольку «природная специфика культурного ландшафта провинции переживается населением» (Каганский, 2006: 250), необходимо учитывать пейзажно-пространственный компонент провинциального города, который, несомненно, также оказывает влияние на локальную (провинциальную) идентичность.

В контексте заявленной в теме статьи проблематики особенно важна сцена на озере, ставшая центральным сюжетным поворотом сериала и знаменующая собой точку отсчета. Вода – значимый невербальный киноэлемент – является символом изменений и преобразований, следовательно, озеро воспринимается в сериальном дискурсе «Чики» как возможность выхода из тупика, выхода за пределы внешних обстоятельств провинциальной безысходности. Озеро в фильме представлено как пространство, где главные героини «очищаются» и «перерождаются», вырываясь из замкнутого круга провинциальной рутины.

Заключение

Таким образом, сериал «Чики» представляет собой яркий пример кинотекста, в котором актуализируется концепт «провинция» в речи главных героев, и, соответственно, благодаря которому раскрывается специфика провинциальной российской действительности. На примере этого кинематографического произведения эксплицируется идейное содержание концепта «провинция», отражающее коллективное сознание представителей России и их дихотомическое мышление.

Один из главных выводов, к которому мы пришли в процессе решения исследовательских целей и задач, фильм – это знак времени и места, в котором он появился, а киноязык, соответственно, – это средство выражения темпорального и территориального факторов. Анализ кинотекста помогает глубже понять современные представления о провинциальной идентичности, об отношениях между центром и периферией в государстве с высоким уровнем централизации, а также помогает представить социокультурные и языковые механизмы формирования стереотипов о провинциальных городах.

Анализ материала показал, что в сериале «Чики» концепт «провинция» предстает в амбивалентной форме: с одной стороны, негативные характеристики образа провинциального города (бедность, безработица, безысходность, патриархальное давление), с другой стороны, положительный образ нестоличного города, построенный вокруг концепта «дружба» и желания поменять свою жизнь. Актуализируется стереотипное восприятие провинции как места несбывшихся надежд и одновременно как точки роста.

Кроме того, в ходе исследования мы также пришли к следующим выводам:

1. Кинотекст – это социально-лингвистическое явление.
2. Креолизованная структура кинотекста отображает реальность и помогает представить особенности языковой картины мира.
3. Благодаря анализу вербального слоя кинотекста как коллективного медиума можно познать культуру и особенности менталитета ее представителей.
4. Изучение кинотекста и его вербального (с учетом невербального) компонента должно стать важным направлением современной лингвистики, так как киноязык – репрезентативный материал для лингвистического анализа.
5. Концепцию русского национального характера необходимо рассматривать в тесной связи с феноменом провинциальной культуры и ментальности, оказывающим большое влияние на дихотомическое мышление и дуальное мироощущение жителей социокультурного пространства России, в основе которых лежит крайняя степень централизации страны и перманентное состояние противоборства столицы и провинции.
6. Концепт «провинция» занимает особое место в русской культуре: он связан не только с географическим аспектом, но и с ментально-культурными кодами, коммуникативными моделями поведения и социальными стереотипами, которые находят также отражение в кинематографических произведениях, в его вербальном и невербальном компонентах.
7. Анализ вербального слоя кинотекста помогает представить ценностный компонент концепта «провинция» – важной неотъемлемой лингвоментальной единицы русской культуры – и, следовательно, помогает зафиксировать особенности менталитета жителей российских провинциальных городов.

Библиография / Bibliografiâ

Амочкин В.В. (2015), *Лингвистические средства социокультурной характеристики персонажа зарубежного кинопроизведения*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. филол. наук, <https://libweb.kpfu.ru/z3950/referat/2015-073.pdf> [доступ: 29.08.2025] / Amočkin V.V. (2015), *Lingvističeskie sredstva sociokul'turnoj harakteristiki personaža zarubežnog kinoproizvedeniâ*, Avtoreferat dissertacii na soiskanie učenoi stepeni kand. filol. nauk, <https://libweb.kpfu.ru/z3950/referat/2015-073.pdf> [dostup: 29.08.2025].

Анисимова Е.Е. (2003), *Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов)*, Москва: Академия / Anisimova E.E. (2003), *Lingvistika teksta i mežkul'turnaâ kommunikaciâ (na materiale kreolizovannyh tekstov)*, Moskva: Akademiâ.

Безуглая А. (2020), *Концепт «провинция» и медийный образ нестоличного театра в русской лингвокультуре*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT / Bezuglaâ A. (2020), *Koncept «provinciâ» i mediynij obraz nestoličnogo teatra v russkoj lingvokul'ture*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.

Вежбицкая А. (1999), *Семантические универсалии и описание языков*, Москва: Языки русской культуры / Vežbickaâ A. (1999), *Semantičeskie universalii i opisanie âzykov*, Moskva: Azyki russkoj kul'tury.

Воркачев С.Г. (2004), *Счастье как лингвокультурный концепт*, Москва: Гнозис / Vorkačev S.G. (2004), *Sčast'e kaklingvokul'turnyj koncept*, Moskva: Gnozis.

Гачев Г.Д. (1998), *Национальные образы мира*, Москва: Академия / Gačev G.D. (1998), *Nacional'nye obrazy mira*, Moskva: Akademiâ.

Ефремова М.А. (2004), *Концепт кинотекста: структура и лингвокультурная специфика (на материале кинотекстов советской культуры)*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. филол. наук, <https://new-disser.ru/avtoreferats/01002630132.pdf> [доступ: 29.08.2025] / Efremova M.A. (2004), *Koncept kinoteksta: struktura i lingvokul'turnaâ specifika (na materiale kinotekstov sovetskoj kul'tury)*, Avtoreferat dissertacii na soiskanie učnoj stepeni kand. filol. nauk, <https://new-disser.ru/avtoreferats/01002630132.pdf> [dostup: 29.08.2025].

Инюшкин Н.М. (2004), *Провинциальная культура: взгляд изнутри*, https://dl.liblermont.ru/DL/november_14/Inushkin.pdf/view [доступ: 29.08.2025] / Inûškin N.M. (2004), *Provincial'naâ kul'tura: vzglâd iznutri*, https://dl.liblermont.ru/DL/november_14/Inushkin.pdf/view [dostup: 29.08.2025].

Каганский В.Л. (2006), *Россия. Провинция. Ландшафт*, „Отечественные записки”, № 6, с. 244–257 / Kaganskij V.L. (2006), *Rossia. Provinciâ. Landšaft*, „Otečestvennye zapiski”, № 6, s. 244–257.

Карасик В.И. (2004), *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, Волгоград: Перемена / Karasik V.I. (2004), *Âzykovoj krug: ličnost', koncepty, diskurs*, Volgograd: Peremena.

Кислицына Н.Н., Службина А.Г. (2019), *Лингвокогнитивные особенности киндискурса (на материале англоязычных диалогов подростков)*, „Вестник Кемеровского государственного университета”, № 21(2), с. 513–520 / Kislicyna N.N., Službina A.G. (2019), *Lingvokognitivnye osobennosti kindiskursa (na materiale angloâzyčnyh dialogov podrostkov)*, „Vestnikkemеровского gosudarstvennogo universiteta”, № 21(2), s. 513–520.

Лотман Ю.М. (1973), *Семиотика кино и проблемы киноэстетики*, Таллин: Ээсти Раамат / Lotmanû.M. (1973), *Semiotika kino i problemy kinoèstetiki*, Tallin: Èèstiraamat.

Махлин М.Д. (1994), *Парадокс времени: провинциальная ментальность в столицах*, [в:] Г.В. Акопов (ред.), *Провинциальная ментальность в прошлом и настоящем. Тезисы докладов I конференции по исторической психологии российского сознания*, Самара: Самарский государственный педагогический университет, с. 20–25 / Mahlin M.D. (1994), *Paradoks vremeni: provincial'naâ mental'nost' v stolicah*, [v:] G.V. Akopov (red.), *Provincial'naâ mental'nost' v prošlom i nastoâšem. Tezisy dokladov I konferencii po istoričeskoj psihologii rossijskogo soznaniâ*, Samara: Samarskij gosudarstvennyj pedagogičeskij universitet, s. 20–25.

Мерзлякова И.С. (2008), *Понятие лингвокультурного концепта и его методологическое значение для изучения национальной культуры*, „Гуманитарный вектор”, №2, с. 36–39 / Merzlâkova I.S. (2008), *Ponâtie lingvokul'turnogo koncepta i ego metodologičeskoe značenie dlâ izučeâiâ nacional'noj kul'tury*, „Gumanitarnyj vektor”, №2, s. 36–39.

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. (2006), *Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений*, Москва: А ТЕМП / Ožegov S.I., Švedova N.Ů. (2006), *Tolkovyj slovar' russkogo ŗzyka: 80 000 slov i frazeologičeskikh vyraženij*, Moskva: A TEMP.

Отставнова И.В. (2006), *Пространство российской провинции: жизнесмыслы*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата культурологии, <https://chelovek-nauka.com/prostranstvo-rossijskoy-provintsii> [доступ: 29.08.2025] / Odstavnova I.V. (2006), *Prostranstvo rossijskoj provincii: ŗiznesmysly*, Avtoreferat dissertacii na soiskanieučenoj stepeni kandidata kul'turologii, <https://cheloveknauka.com/prostranstvo-rossijskoy-provintsii> [dostup: 29.08.2025].

Прохоров Ю.Е. (2008), *В поисках концепта*, Москва: Флинта, Наука / Prohorov Ů.E. (2008), *V poiskah koncepta*, Moskva: Flinta, Nauka.

Самкова М.А. (2011), *Кинотекст и кинодискурс: к проблеме разграничения понятий*, „Филологические науки. Вопросы теории и практики”, №1(8), с. 135–137 / Samkova M.A. (2011), *Kinotekst i kinodiskurs: k problemera zgraničeniâ ponâtij*, „Filologičeskije nauki. Voprosy teorij i praktiki”, №1(8), s. 135–137.

Сковронек Б. (2016), *Исследования языка в кино: медиалингвистический подход*, „Медиа-лингвистика”, №2(12), с. 7–12, <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovaniya-yazyka-v-kino-medialingvisticheskiy-podhod> [доступ: 29.08.2025] / Skovronek B. (2016), *Issledovaniâ ŗzyka v kino: medialingvističeskij podhod*, „Medialingvistika”, №2(12), s. 7–12, <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovaniya-yazyka-v-kino-medialingvisticheskiy-podhod> [dostup: 29.08.2025].

Слышкин Г.Г. (2004), *Лингвокультурные концепты и метаконцепты*, Волгоград: Перемена / Slyškin G.G. (2004), *Lingvokul'turnye koncepty i metakoncepty*, Volgograd: Peremena.

Слышкин Г.Г., Ефремова М.А. (2004), *Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа)*, Москва: Водолей Publishers / Slyšking.G., Efremova M.A. (2004), *Kinotekst (opyt lingvokul'turologičeskogo analiza)*, Moskva: Vodoley Publishers.

Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. (1990), *Креолизованные тексты и их коммуникативная функция*, [в:] Н.В. Уфимцева (ред.), *Оптимизация речевого воздействия*, Москва: Наука, с. 180–186 / Sorokin Ů.A., Tarasov E.F.(1990), *Kreolizovannye teksty i ih kommunikativnââ funkciâ*, [v:] N.V. Ufimceva (red.), *Optimizaciârečevogo vozdejstviâ*, Moskva: Nauka, s. 180–186.

Степанов Ю.С. (2004), *Константы. Словарь русской культуры*, Москва: Академический проект / Stepanov Ů.S. (2004), *Konstanty. Slovar' russkojkul'tury*, Moskva: Akademičeskij proekt.

Федотова И.П. (2016), *Структура лингвистической системы фильма*, „Филология. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского”, №3, с. 252–256 / Fedotova I.P. (2016), *Struktura lingvističeskoj sistemy fil'ma*, „Filologijâ. Vestnik nižegorodskogo universiteta im. N.I. Lobačevskogo”, №3, s. 252–256.

Bobiński W. (2011), *Teksty w lustrze ekranu. Okoľofilmowa strategia kształcenia literacko-kulturowego*, Kraków: TAiWPN Universitas.

Judyn A., Weynants A. (2007), *Pojęcia prowincja i region we współczesnym języku polskim i rosyjskim*, [w:] M. Ryszkiewicz (red.), *Prowincja. Świat. Europa. Polska. Zbiór studiów*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 61–72.

Kress G. (2010), *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication*, London, New York: Routledge.

Post M. (2025), *Film jako tekst multimodalny. Założenia i narzędzia jego analizy*, Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej.

Skowronek B. (2013), *Mediolingwistyka. Wprowadzenie*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

Skowronek B. (2020), *Język w filmie. Ujęcie mediolingwistyczne*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

Skowronek B. (2023), *O potrzebie i kierunkach badania języka w filmie*, „Poradnik językowy”, nr 6, s. 24–35.

Paulina Kłos-Czerwińska <https://orcid.org/0000-0001-7889-7813>

The Jacob of Paradies University in Gorzów Wielkopolski

e-mail: paulinaklospaulina@gmail.com

Sign and meaning: A pragmatic intervention

Znak i znaczenie: interwencja pragmatyczna

Abstract

The article concerns the problematic of the transference from the regions of sign and meaning creation into the sphere of pragmatic and agential attitude towards the world. The line of analysis leads from the processes of affective encounters, through the workings of auto-affection, towards active agency in the form of the possibility of pragmatic intervention in the social field. The theories of Gilles Deleuze and his useful interpretation of Spinozian *conatus* as the power to act, Susana Caló's semio-pragmatics and Jan Slaby's new approaches to the idea of the affective genealogy of the agency of the subject serve as support for the analysis. The article is aimed at the presentation of the, sometimes obscured, transformation of theory into practice, of how the contents initially expressed only at the level of meaning may change into an active force for doing and also, as a result, how the 'learner of the world' is transformed into its 'teacher'.

Keywords: meaning creation, pragmatic intervention, affective agency, auto-affection, motivation

Streszczenie

Artykuł dotyczy problematyki przejścia z obszaru znaku i tworzenia znaczenia w obszar pragmatycznego i sprawczego nastawienia względem świata. Linia analizy jest prowadzona od procesów afektywnego spotkania, przez działanie autoafekcji, w kierunku aktywnej sprawczości w formie możliwości pragmatycznej interwencji w polu społecznym. Teorie Gillesa Deleuza i jego przydatna interpretacja spinozjańskiego *conatus* jako siły do działania, Susany Caló semio-pragmatyka i Jana Slabego nowe podejścia do idei afektywnej genealogii sprawczości podmiotu służą za pomoc w analizie. Celem artykułu jest prezentacja, czasami niejasnej, transformacji teorii w praktykę, tego, jak treści początkowo wyrażone jedynie na poziomie znaczenia mogą zmienić się w aktywną siłę działania, oraz ostatecznie tego, jak uczący się od świata zmienia się w tego, kto uczy, czyli w nauczyciela.

Słowa kluczowe: tworzenie znaczenia, interwencja pragmatyczna, sprawczość afektywna, autoafekcja, motywacja

Introduction: sign and meaning

Traditionally, sign and meaning are treated as the phenomena described within the framework of Plato's *Cratylus* (Plato, 2008) and de Saussurian notions of language (de Saussure, 1959). In these frames sign is presented as an indicator of something that is placed beyond or outside language: in the case of Plato, the shadows on the cave's wall are representations of the only true, never-changing forms of Ideas, whereas de Saussure seems to involve the sign in a never-ending play of significations coming from the relations between signifieds and signifiers. But sign and meaning involve much more than this, for they must be included within the context of social practice in order to realize the function assigned to them in culture.

Culture, however, does not tell us what this relation between theory and practice is. It does tell the difference between them, but the question of how it is possible that theory comes fluently into practice remains obscure. That is why, it would be useful to find a way out of the theory into practice problem step by step with the help of well-established notions coming from the interconnections between philosophy and linguistics.

Initially, it should be clarified, that sign and signification should not merely be regarded as an assembly line for the production of meaning. Sign can also be the origin of action and intervention. To follow this transition from sign through meaning to action, it is necessary to consider some crucial notions on the way. The notions I would like to consider are the following: *the encounter with the transcendental sign*, which is an idea first used by Gilles Deleuze (1968; 1988; 2014b); *affects*, which can be directed to both sides of affective relation: out of the subjective mental life towards the outside, and from the outside towards the subjective sphere of mental possibilities; *auto-affection*, which comes from this affection and is later transformed into motivation; and finally *pragmatic intervention*, which originates inside the subject, but is actively directed outside of its mental grounding. We can observe here the transference from what is semantic in language to cultural semiotics.

Susana Caló's semio-pragmatics

Susana Caló is a representative of the current in linguistics called 'semiopragmatics'. In the article "Semio-Pragmatics as Politics: On Guattari and Deleuze's Theory of Language" she refers to affective agency, which is used by Gilles Deleuze to shift the activity from the sphere of meaning creation to active intervention in the social surroundings. Deleuze (2010) and Félix Guattari (2024) propose this particular affective agency as a form of action that originates in the language of affects. In this theory we encounter the assumption that affect is not only an experience of affection when the body is affected, but also an intervention – when it is the subject that affects the outside world. Following this line of thought, we might be tempted to come to the conclusion that language is overlooked here or placed on a farther plane of importance, and only affect is given priority. This is not the case, however, for as Caló explains, "rather than offering an 'escape from

language', Guattari and Deleuze recast language as a social and political practice" (Caló, 2021: 266). She comments later that Deleuze and Guattari "develop a social and semiotic critique whereby the very concept of language changes from representation to intervention in a material and social field" (Caló, 2021: 266).

The beginning of this approach is the Deleuzian "attempt to denounce the primacy of the linguistic signifier in the production of meaning" (Caló, 2021: 267). This primacy was initiated by Ferdinand de Saussure and consisted in the division of sign into signified and signifier, which inaugurated their mutual relation in the form of the free play of significations. Since the Deleuzian intervention this free play of significations has ceased to be treated as the origin of meaning production. What follows is a change in the plane of linguistic analysis from the classical explanation of the sign and meaning relation, where the meaning is represented by sign, to a more pragmatic approach, where the meaning is not only a representation indicated by the sign, but becomes the source of understanding and other discursive formations as a result of a fundamental encounter on the level of sensible experience.

Deleuze's encounter

An encounter with a transcendental sign is an idea introduced into the literature by Gilles Deleuze. It is connected with the assumptions of transcendental empiricism, with Gilles Deleuze as one of its representatives. To understand what an encounter is and what its place is in the creation of meaning, we need to get to know what 'transcendental' and 'empirical' mean here. We should remember, at the same time, that thought and meaning production for Deleuze do not appear without some incitement, which is in agreement with his conception of a new image of thought.

According to this theory, the subject does not normally think. It is only because of an encounter, treated as something that comes from outside the human's general rational powers, that the human subject starts to think. So, the impulse for thinking must come from a region other than thinking. Conor Heaney (2018) writes that "rather than being related to what is recognisable, thought is produced when we encounter that which we precisely do not recognize; the object of the encounter 'is imperceptible precisely from the point of view of recognition' (Deleuze, 2014a: 184). Experience and thought are produced in an encounter with that which can only be sensed – that which can only be felt – rather than that which can be recognized, represented or known" (Heaney, 2018: 380). Thus, the object of the encounter exceeds what the subject is usually accustomed to, it transcends the rational possibilities of the mind and it is only in this situation that thought and thinking processes are likely to appear. That is why the object of the encounter is called 'transcendental sign', which means 'coming from the outside of general rational experience'. In addition, however, it also means that this kind of outer sign becomes a condition for thought in general, so, it also means that the human subject cannot think or create without the help of this impulse (see: Heaney, 2018: 380). That is why we call this Deleuzian approach to thinking and producing meaning 'transcendentalism'. This

transcendentalism must go hand in hand with empiricism, because this ‘sign from without’ must be experienced by the subject’s body, by the senses. That is why it is ‘empiricism’ – in order to produce meaning the subject must first *experience* something what exceeds the mind’s possibilities: this object of experience does not fit into the subject’s usual working patterns of mind. Only when the subject meets the object of encounter empirically do the possibilities of meaning production become open and thinking processes may start. This opening would be impossible without an outer impulse. Otherwise, the subject would subsist in passive stagnation. Thus, to summarize, encounter is something decidedly fundamental for the production of meaning and is treated as the transcendental sign for subject’s creative possibilities. This assumption is not without importance for further analysis, where sign and meaning will not be presented as a part of theory, but will also appear as an element of practice.

The change of perspective

Transcendental sign is described by Deleuze as something that leads to, or is a result of, a fundamental encounter (depending on whether subject is the agent or experiencer) and happens in the real world, not only in the world of meaning: it changes meaning into action. It should be emphasized here that the author of the article does not want to say that meaning and understanding are the beginning of and impulse for action – that does not need explanation and is a truism. The article is rather an attempt to explore how this transformation from meaning into action takes place: how the change from the position of passive observer or namer to active doer in the realm of subjectivity occurs.

In order to understand how this transformation from meaning to action takes place, we need to follow on from the explanation of Deleuzian notion of encounter to the processes of auto-affectation, motivation and decision to act. The shift from encounter to meaning creation and finally to action lies in the sphere of this new image of thought – the crucial notion of the theory by Deleuze, where thought is based on affective forces.

In the production of meaning, Deleuze and Guattari try to give priority to affective forces, rather than to base it on the de Saussurian play between signified and signifier. Thus, to produce a meaning, first, an affect must be experienced. So, it is not enough to ‘think’ the meaning, namely: to appropriate the sign to its real counterpart – e. g. the sign ‘tree’ to the tree outside the window. So, to ‘think’ does not consist in finding the semantic representation of the sign. It does not mean finding representations at all, because representation has already been discarded by Jacques Derrida (2009) and deconstruction in the form of the deconstruction of the logocentric approach to meaning (see: Kłos-Czerwińska, 2015). Since then, all other divisions made according to the matrices of binary divisions (like the division into signifier and signified) have also been called into question. It was this cancellation of representation that prepared the ground for the Deleuzian rereading of Benedict Spinoza, whose idea of desire as a productive force in creation, rather than production based on the duality of sign and its representative, took hold in the pragmatics of the meaningful subjective becoming that leads to social intervention.

Spinoza's affects: affecting and being affected

Contemporary affection in linguistics and philosophy seems to have been greatly elaborated and popularized in books on coaching or philosophical counseling, not to mention its role in classical psychology or psychotherapy. Deleuze, however, conceptualizes the role of affects differently from these popular interpretations of psychological or philosophical truths. He applies the hints delivered by Benedict Spinoza (Deleuze on Spinoza: 1968; 1988; 2014b) who joins affects with the primordial power in human beings that drives them to all their activities, both, mental and physical. This primordial power is 'desire' – Spinoza calls this interior power *conatus* (see: Deleuze, 1968; 1988; 2014b). *Conatus* means two things for Spinoza: affecting and being affected.

Spinoza's idea of the transformative potential of affect as the possibility of affecting and being affected is still very productive today. This whole new branch of approaches to the issue of production of meaning based on desire and affects is called affective theory and many new elaborations continue to appear in the attempt to understand the relations between the production of meaning and its affective counterparts, such as the evaluation of the many possible options of acting, the choice of appropriate answers, the process of decision making and finally active agency as a kind of transformation of what has previously only been in the sphere of thought, but can now be actively realized. But Spinoza's invention is that, whereas the classical philosophers treated affecting and being affected as opposite poles of a relation or influence that might be subsumed to the classical idea of the duality of sign, Spinoza means by it the force that works between them – this is the force of desire that joins instead of separates, while simultaneously producing one active movement that governs the diverse becomings of the subject.

Auto-affection and motivation

The concept of encounter connects with affects in such a way that the subject may repeat chosen encounters in order to incite certain affects, which may lead to action. When the subject repeats those affects that correspond to its nature and to the quality of its becomings – its power to act is increased. Here Spinoza says

[t]hat individual will be called good (or free, or rational, or strong) who strives, insofar as he is capable, to organize his encounters, to join with whatever agrees with his nature, to combine his relation with relations that are compatible with his, and thereby to increase his power (Deleuze, 1988: 23).

So, the point is that the subject must repeat such affects that increase the power of action. By repeating them the subject becomes more causative: it produces meanings not only for the sake of theory, but also for the sake of action. As a result of these affective encounters the content of meanings may tip the scale for the benefit of some choice – so it may take part in the decision process by creating motivation. What is meant here is that affects give rise to an increase in motivation – they draw "individuals into their ambit

by offering them occasions for immersion within a sphere of resonance and intensity” (Slaby, Mühlhoff, Wüschner, 2019: 5). Thus, affects open another sphere of influence, where subjects are drawn into action by passions that are in agreement with their quality of being and which they choose. Thus sign and meaning do not have only a representational value here, but are of an affective character that leads to acting in the world and not only to declaring its meaning. The point is not to describe the meaning, but to put it into action. This process consists in directing encounters in such a way as to produce in the subject the desired affects that go hand in hand with this subjects talents to experience reality in many different, but chosen, modes. After this particular directing and organizing of the encounters the learner usually has self-knowledge of what induces the transfer from the position of experiencing to exerting influence.

It is worth reinforcing here once more that the emphasis is placed not on representation, but on experience and sensitivity: sign loses its representative potential, gaining instead a transcendental function. The transcendental sign given in an encounter may incite reaction which was originally of theoretical formation (took the form of thinking), but which eventually may transform into action. To achieve this, it must go through the following stages: 1. An encounter takes place, 2. The transcendental sign delivers an impulse, 3. Affects are moved, 4. The subject becomes affected, which instigates motivation, 5. Affection from outside is prolonged: the subject affects itself as if from outside, which appears to be auto-affection (first the process involved is teaching, then it becomes learning), 6. Affection changes direction from being directed to itself (learning) to being directed to outside (action), 7. Finally, what has been affected becomes the agent who affects. As a result, we can summarize that sign may be interpreted as possessing pragmatic, and not only representative, meaning and it is in this sense that it is understood by Deleuze.

To make this enumeration clearer, it may help to indicate that point 5 assumes that this conditioning of meaning production from outside by the transcendental sign must change the form from outer to inner, because it is not enough for the subject to be motivated from outside by the transcendental sign in order to act. The force of activity must be somehow taken over by the subject itself, so it has to be auto-motivated. It has to self-determine itself first, which means that it has to auto-affect itself. This gives rise to a question about the meaning and character of this auto-affection. The answer is that it takes the form of affects that draw subject to action. These affects need not be strong affects, but they should be in agreement with the subject’s talents, predilections and natural qualities. They must be in agreement with the inner ‘interest’ in order to be able to increase the subject’s power to act. Not all affects can do this, only those that are beneficial for the subject – which make the subject a better person. The subject is usually interested in such affects, but needs a small ‘pull’ to be drawn by them. Only this ‘pull’ from beneficial affects may strengthen the agency and in this sense affects may increase motivation. It is done first by proper organization of encounters, by repeating beneficial ones, which affect the subject. Then the subject becomes somehow trapped in the sphere of in-between-ness – between being under affection and affecting. To come out of this impasse a certain self-determination is required. As Jon K. Shaw explains, self-determination leads from being under affection to affecting because “expressive force is given a new origin – it no longer originates

in the outside, but is the organism's self-determination from the very base, fond, of being" (Shaw, 2016: 167). So, the subject learns how to change direction from being under affection toward affecting. First it is self-affecting – directed toward itself in the movement of self-determination. When results are seen in the increase of the positive power of affects that draw out subject's abilities – the subject is moved to change the direction of affecting toward the outside. We call it auto-affection and finally motivation to act.

So, in order to be motivated the subject must auto-affect itself. Thus, encounter appears to be a source of affection that may be transformed into motivation. The next step is self-determination. A certain kind of self-determination is described by Jan Slaby (2008; 2012) as a part of the process called auto-affection¹: when the subject finds itself in the midst of the relation of affecting and being affected, it has to transform the powers that it experiences into the powers it might be able to produce on the basis of what is experienced. So, the subject has to shift from the position of the experiencer to the position of a doer. This small step of changing from the object for other powers to the subject that expresses its own power allows the subject to save its own sensibility in relation to the world: with its own voice in the creation of potential meaning. Jon K. Shaw (2016: 167) observes that the objective meaning starts to be produced out of the contraction of the internal meaning. So, meanings are delivered to the surface of social discourse, because they are extricated from the interior virtualities of potential by the repetitive mechanisms that strengthen the established internal intensities. These intensities become objectified and recognized as fully-fledged elements of the social discourse. In this way, what seemed earlier only a preliminary to the formulation of a statement, becomes statement. What was internal becomes external. What was intimate becomes political – this kind of formulation also appears in Brian Massumi's work *The Politics of Affect* (2021). Here we can observe how the affect system works: it is "capacious enough to account for the complexities of social context and individual personality" (Ahern, 2024: 97). What is more: it enables to change from one to another, from complexities of individual personality to objectivities of social system. Because something is in the interior sphere of the subject – it does not mean that it is irrelevant – it may constitute, or respond to, the wider problem. In this sense "The affect system [is] intermediary between drive system and cognition system" (Ahern, 2024: 97). In this sense self-determination is based on the possibility of the subject to understand its own emotional force – it must be conscious how to invest this emotional power to influence itself, how to auto-affect its very possibilities.

Interest

Deleuze and Guattari try to give priority in the production of meaning to affective forces. This move changes the potential meaning completely: when it comes from binary opposition system – it is only a play of signification. When we assume that meaning comes from the affect system and is the "intermediary between drive system and cognition system"

¹ Auto-affection is also described in a very interesting way by Zeynep Direk (2024: 202–213).

(Ahern, 2024: 97) the subject must appear as interested in this meaning. It is not a free play for it any longer, the subject wants it to mean something that it is interested in. The subject starts to care about this meaning. In this way, states Deleuze, this interest is what synthesizes the multiple becomings of the subject into one coherent whole. It is the interest that drives affecting on many levels: on the internal level it is auto-affecting, self-determination, motivation and on the external level meaning production and exerting affecting influence in the form of meaningful intervention. In this sense Caló states that “there is no language in itself that is not already an intervention in an extended material and social field” (Caló, 2021: 267).

We should also remember what is important for Deleuze: that it is in interest that the becoming of the subject originates. Deleuze quotes David Hume when he wants to indicate another important aspect of action connected with this interest, namely, the problem of how to act ethically. This issue is closely tied to the idea that it is affect that draws subjects to action:

Hume constantly affirms the identity between the mind, the imagination and ideas. The mind is not nature, nor does it have a nature. It is identical with the ideas in the mind. Ideas are given, as given; they are experience. The mind, on the other hand, is given as a collection of ideas and not as a system. It follows that our earlier question can be expressed as follows: how does a collection become a system? The collection of ideas is called “imagination”, insofar as the collection designates not a faculty, but rather an assemblage of things, in the most vague sense of the term: things are as they appear – a collection without an album, a play without a stage, a flux of perceptions [...] How does the mind become a subject? (Deleuze, 1991: 22–23).

And Hume and Deleuze offer an answer: It is “[t]he principles of affectivity [that] consolidate the mind, give it goals and activate it. The perspectives of these goals are at the same time the motives, dispositions to action, tendencies, individual interests”² (Deleuze, 2000: 195). Thus Deleuze and Hume explain how it is possible that drives and passions in humans may draw ethically good thinking and as a result ethically good actions. Passions are affects that care about its object – that is why the result of these passions is prone to be of ethically positive qualification.

Auto-affecting is thus presented, as another famous explorer of human affects Silvan Tomkins assumes, as the main motivational power able to move the stability of meaning that is accumulated in the subject. And Slaby explains once more, that it is “affective arrangements [that] often exert a ‘pull’, a kind of active allure” (Slaby, Mühlhoff, Wüschner, 2019: 5) that create motivation to change from the interiority of affection to the exteriority of affecting. From emotions to meaning creation and action.

Summary

According to the assumptions presented above, the affect system may be responsible not only for the affection of the subject, which is called auto-affecting, but also for the affect-

² Trans. P.K.-C.

tion directed outside the subject as a result of motivational processes. The affect system thus transforms the experiencer of affects into an active agent of affects, able to produce transcendental signs to motivate different spheres of the becoming of the subject. Thus, what appears to be only concerned with the creation of meaningful processes involving sign and meaning (which belongs to the discipline of linguistics) appears to have been transformed into a matter of active agency based on the content of meaningful creation (which belongs to the sphere of pragmatics of meaning). Sign and meaning are thus not only about the resemblance of what exists in the form of the linear meaningful process, but predominantly about how to do things with words (Austin, 1975), but in a different, Deleuzian sense. Factors that are involved include: the problem of decision, motivation, auto-affectation and the manifestation of decision. In general, these are factors that are connected with intervention in reality.

Thus, action comes not only from the use of the rational representative power of attributing a word to an object in the world, sign to its meaning. It is not only this correspondence between them that is the source of action. In fact, it is rare for this to be the cause of actions. It appears that stronger motives have to be used to build meaning. Motives that would have the power to change the situation of the subject into active engagement. These motives lie in the sphere of affects, and affects entail these kinds of signs and meanings which are somehow in kinship with them. We conceptualize these motives as something that has the power of awakening the subject from the experience of passive stagnation.

The second thing is, that the subject produces meanings that include contents that may be qualified as ethical – so affects do not only draw to action, but they may draw to ethically good action. That is why it is good to have good affects, because good affects draw subjects to signs and meanings which are somehow in kinship with them, so which are good themselves. Thus, repeating good affects exercises ethical sensitivity and as a result the subject becomes also more sensitive in the realm of the choice of linguistic meaning.

Deleuze explains: encounters with what exceeds the possibility of human rational powers, encounters with that which can only be sensed produce causality of another kind than that based on the representative power of sign and meaning. The proper representation of the reality with signs and meanings is not enough for the subject to find answers to the problems of this reality. There must be certain ‘pull’ that takes the subject outside of and beyond representation. Thus, the subject needs to be pulled by affects from passive reception and understanding to active agency. Thinking is thus the source of acting, but not thanks to theorizing, but thanks to being pulled and directed to action by affects. They have the power of transferring the subject from the realm of understanding to the realm of action. Of course action must be preceded by thinking and understanding, but it is affects that draw thinking toward related regions of agency. They have the power of attraction that works within the framework of related meanings. That is why it is desirable to have good desires and good affects in order to act well in an ethical sense. This is also the role of motivation: thinking without motivation delivered by affects would remain on the level of representation, not action. Affects have the power to take the subject from passive to active mode. It is affect that lies behind all action. In this sense that connects meaning and action Susan Sontag (2014) was right when she claimed that thinking is feeling.

Conclusion

The first symptom of action is visible in language – that is why it is the preliminary condition for intervention in reality. But in order to intervene in reality the subject must first find an expression for its inner emotions. To change from representing of meaning as the appropriation of a sign to its reality to intervening with the meaning in reality the subject needs to have this meaning in its disposition: it needs to be able to understand itself in the midst of emotion, in between being affected and affecting. To change from representing mode to intervening mode is the work of auto-affectation: the subject must affect itself under the impulse of being affected. This primary auto-affectation is affecting itself – so it is already an action. In giving response to something that is felt, the subject is taught to act. When teaching becomes learning we reach the moment of transformation: what was only a reaction becomes an action, the experiencer becomes a doer, the observer becomes an active agent. In this sense the affect system is the system that transforms the subject from the passive observer of its own being as affected to the subject in active agency and with readiness to intervene in the social field. According to Ahern, Silvan Tomkins asks “what motivates humans to want what they want” (Ahern, 2024: 97) and he answers: it is the affect system as “the primary motivational system in humans” (Tomkins, 1995: 34).

That is why, finally, we can say according to Caló that Deleuze’s and Guattari’s task “is to restore language to its practice” (Caló, 2021: 269) and to describe “how language is inseparable from a concrete world which it affects and is affected by” (Caló, 2021: 269). The subject’s active position to intervene in reality never ends with language. It must come through emotions and affects to receive its power to act. The relation of sign and meaning thus cannot be based on representation only. Thus, it is not only ontological semantics that directs who we are. The subject is thus not only what it thinks, but more what it feels and as a result acts. Proper organization of the affect system and individual or social decisions about the direction of encounters may help in a better understanding of feelings and emotions and as a result in a better organization of activities and actions.

Together with this affective influence goes the linguistic dimension and the problematic of sign and meaning. It would be impossible to change the source of meaning from representation to encounter without this emphasis on affects. As a consequence of this change of perspective, meaning appears to be based on the sensible element in human beings. Thus, affects appear to be the strongest attractor to the creation of related meanings which may ultimately lead to action. This is the reason why it is not a good idea to ignore affects when meaning is at stake.

References

- Ahern S. (2024), *Affect Theory and Literary Criticism*, “Emotion Review”, vol. 16(2), pp. 96–106.
- Austin J.L. (1975), *How to Do Things with Words*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Caló S. (2021), *Semio-Pragmatics as Politics: On Guattari and Deleuze's Theory of Language*, "Deleuze and Guattari Studies", vol. 15(2), pp. 266–284.
- Deleuze G. (1968), *Spinoza et le problème de l'expression*, Paris: Minuit.
- Deleuze G. (1988), *Spinoza. Practical Philosophy*, San Francisco: City Lights Books.
- Deleuze G. (1991), *Empiricism and subjectivity. An Essay on Hume's Theory of Human Nature*, New York: Columbia University Press.
- Deleuze G. (2000), *Empiryzm i subiektywność. Esej o naturze ludzkiej według Hume'a*, Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Deleuze G. (2010), *Difference and Repetition*, London, New York: Continuum.
- Deleuze G. (2014a), *Difference and Repetition*, London: Bloomsbury Academic.
- Deleuze G. (2014b), *Spinoza: filozofia praktyczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe.
- Derrida, J. (2009), *Writing and Difference*, London and New York: Routledge Classics.
- Direk Z. (2024), *Auto-affection and Ethics: a Derridean response to Levinas*, "Angelaki. Journal of theoretical humanities", vol. 29(1–2), pp. 202–213.
- Guattari F. (2024), *Chaosmoza*, Warszawa: Wydawnictwo Kwartalnika Kronos.
- Heaney C. (2018), *Pursuing joy with Deleuze: Transcendental empiricism and affirmative naturalism as worldly practice*, "Deleuze and Guattari Studies", vol. 12(3), pp. 374–401.
- Kłos-Czerwińska P. (2015), *Deconstruction of the Notion of Logos and Logocentric Language in Texts by Jacques Derrida*, [in:] A. Dobrinescu (ed.), *The Dialogue of Cultures*, Ploiești: Editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, pp. 206–216.
- Massumi B. (2021), *The Politics of Affect*, Cambridge, Malden: Polity.
- Plato (2008), *Cratylus, Phaedrus, Phaedo, Republic, The Seventh Letter*, [in:] *Plato: Middle Dialogues*, London: Forgotten Books.
- Saussure F. de (1959), *Course in General Linguistics*, New York: Philosophical Library.
- Shaw J.K. (2016), *Athleticism is not joy: Extricating Artaud from Deleuze's Spinoza*, "Deleuze and Guattari Studies", vol. 10(2), pp. 162–185.
- Slaby J. (2012), *Affective Self-Construal and the Sense of Ability*, "Emotion Review", vol. 4(2), pp. 151–156.
- Slaby J., Mühlhoff R., Wüschner P. (2019), *Affective Arrangements*, "Emotion Review", vol. 11(1), pp. 3–12.
- Slaby J., Stephan A. (2008), *Affective Intentionality and Self-consciousness*, "Consciousness and Cognition. An International Journal", vol. 17, pp. 506–513.
- Sontag S. (2014), *Myśl to forma odczuwania*, Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- Tomkins S. (1995), *Shame and its Sisters. A Silvan Tomkins Reader*, Durham and London: Duke University Press.

Alireza Mahmoodi <https://orcid.org/0009-0001-1654-1018>
Allameh Tabataba'i University
e-mail: alirezamahmoodi165@gmail.com

Bi-uniqueness violation in Old and Modern English personal pronouns: How and by which pronouns?

Naruszenie podwójnej unikalności w zaimkach osobowych języka angielskiego staroangielskiego i współczesnego angielskiego: w jaki sposób i przez które zaimki?

Abstract

The aim of this study is to investigate and check the naturalness and markedness of Old and Modern English personal pronouns through the bi-uniqueness parameter, which is one of the parameters of natural morphology theory. The results showed that these two languages did not violate bi-uniqueness in first person pronouns, but in second and third person, violations are observed. In Modern English, the pronouns *you* and *it* and in Old English, the pronouns *þē*, *inc*, *ēow*, *hī*, *hēo*, *him*, *hit* and *his* violated bi-uniqueness and are unnatural and marked. It has also been observed that Old English violated bi-uniqueness more than Modern English.

Keywords: Old English, Modern English, bi-uniqueness, natural morphology, markedness theory, personal pronouns

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie i ocena stopnia naturalności oraz nacechowania zaimków osobowych staroangielskich i we współczesnym języku angielskim poprzez parametr podwójnej unikalności – jeden

z parametrów teorii morfologii naturalnej. Wyniki wykazały, że oba języki nie naruszają zasady podwójnej unikalności w zaimkach osobowych pierwszej osoby, natomiast w zaimkach drugiej i trzeciej osobie naruszenia zaobserwowano. We współczesnym języku angielskim zasadę tę naruszyły zaimki *you* i *it*, a w staroangielskim zaimki – *þē*, *ic*, *ēow*, *hī*, *hēo*, *him*, *hit* oraz *his*. Formy te są nienaturalne i nacechowane. Zaobserwowano również, że język staroangielski narusza zasadę podwójnej unikalności częściej niż współczesny angielski.

Słowa kluczowe: język staroangielski, współczesny język angielski, podwójna unikalność, morfologia naturalna, teoria nacechowania, zaimki osobowe

Introduction

Bi-uniqueness is a parameter of natural morphology to examine the naturalness/markedness of morphological elements, stating that there is a one-to-one relationship between the form of a word and its meaning.

English is a Germanic language belonging to the Indo-European language family. Old English, the language spoken between 450 and 1066 CE, is morphologically different from Modern English, having case systems, grammatical gender, etc. (Fromkin, Rodman, Hymes, 2017; Yule, 2020; 2023).

According to the previous sources investigating Old English, there are many differences between Old and Modern English in personal pronouns. This article tries to investigate the personal pronouns of these two languages through the parameter bi-uniqueness to observe which pronouns are unnatural, violating this parameter. As unnatural elements are marked, the present study can also examine the markedness of these elements.

Background

Natural morphology and markedness theory

According to Stampe (1973), Donegan and Stampe (1979) and Dressler and Kilani-Schoch (2016), natural morphology emerged by the end of the 1970s as a functional theory in the continuation of natural phonology. In this approach, naturalness is a theoretical principle of the evaluation of linguistic facts and of accounting for morphological asymmetries or preferences, which is similar to markedness theory.

Markedness theory assumes that in the languages of the world, there are certain elements that are more basic or natural than others. These natural or basic elements are referred to as unmarked, and the others are named marked. For example, in the pair phoneme /p, b/, /p/ is unmarked for the feature [-voice], but /b/ is marked for the feature [+voice] (Zhang, Tian, 2015).

The theory was proposed by Nikolai Sergeyevich Trubetzkoy (1939) to refer to relations between elements of a phonological class (Rice, 2007: 79). Markedness has a very long history in phonological theory (de Lacy, 2006:1).

In many sources, such as Haspelmath (2006), Andersen (2008) and Dressler and Kilani-Schoch (2016), naturalness and markedness are interconnected, which means that less natural/unnatural items are marked, and natural items are unmarked.

Rice (2007) divided the characteristics of markedness in two sets shown in table 1.

Tab. 1. Markedness terms

Marked	Unmarked
(a) less natural more complex more specific less common unexpected not basic less stable appear in few grammars later in acquisition early loss in language deficit implies unmarked feature harder to articulate perceptually more salient smaller phonetic space	more natural simpler more general more common expected basic stable appear in more grammars earlier in acquisition late lost in language deficit implied by marked feature easier to articulate perceptually less salient larger phonetic space
(b) subject to neutralization unlikely to be epenthetic trigger of assimilation remains in coalescence retained in deletion	result of neutralization likely to be epenthetic target of assimilation lost in coalescence lost in deletion

Source: Rice, 2007: 80.

According to this table, we can observe the markedness terms less natural (marked) vs more natural (marked) According to Spencer (1991: 224), Natural Morphologists assume something like Jakobson's (1968) approach to universals of language, in which the most natural, or least 'marked', phenomena are the most universal (and will tend to be the most widespread in languages of the world), so it can also be concluded that both markedness and naturalness are interconnected.

Bi-uniqueness

There are various parameters of natural morphology to examine naturalness, such as iconicity, indexicality, transparency, bi-uniqueness, etc. Bi-uniqueness states that one and the same form always has the same meaning and vice versa (Hagbini, 2000). Bailey (2007) also stated that the uniformity and transparency principle is a biuniqueness principle that favours inflectional systems which are structured according to the formula one function-one form. Allomorphy can violate bi-uniqueness, having a one-to-many relation between the same meaning and different forms; for example, in German plural noun systems, it can be observed. For instance, in German, the plural suffixes *-er* and *-e* are used in the words *Kind-er* (*Children*) and *Jahr-e* (*years*). Syncretism also violates

bi-uniqueness. For instance, the past tense of the verb *cut* is *cut*, which is the same as the present tense, and it violates bi-uniqueness because there is no one form-one meaning relationship. According to Ahmadi and Rahimian (2025), Bi-uniqueness does not allow for synonymy, homonymy, and polysemy. For example, whenever two words are synonyms, they violate bi-uniqueness.

Literature review

Azar and Hagen (2014), Murphy (2015), and Murphy, Smalzer and Chapple (2017) explained and illustrated Modern English personal pronouns, but they did not investigate them through bi-uniqueness or the other parameters of natural morphology, and they also did not compare these pronouns with the pronouns of Old English.

Hogg (1992), Quirk and Wrenn (1994) and Hogg (2002) showed Old English personal pronouns. Their data showed violations in bi-uniqueness, but these pronouns were not examined through bi-uniqueness parameters and were not compared with Modern English or other languages.

Bailey (2007) investigated the language Piapoco through natural morphology theory. The terms uniformity and transparency were also used to show the relation of a one form-one function. It was observed that in Piapoco, each oblique case marker has only one function and one meaning: allative /-Re/, locative /-ni/, ablative /-íTe/ ~ /-éTe/, inessive /-ku/, perlativ /-ba/, durative /-ya:pi/. In this sense, these morphemes are morphotactically and semantically transparent because there are no other markers with the same functions in this language (*Ibid.*, p. 44), and in the noun system of Piapoco, each morpheme is bi-unique (*Ibid.*, p. 48). This study did not investigate the naturalness and markedness of pronouns through the parameter bi-uniqueness.

Gholipour Hasanizade and Kazemi (2022) compared the English and Persian inflection systems based on the parameter uniformity. Research data were selected from both Persian and English corpora by means of a random sampling method; afterwards, the data were analyzed considering uniformity. In the data of this research, it was observed that in Persian, some suffixes such as plural suffixes, comparative suffix, third person singular suffixes used in past and present tenses and in English, plural forms, comparative and superlative suffixes and the suffix *-ed* used to make past tense violated bi-uniqueness. This research focused on Persian and English inflection and the parameter uniformity, and it did not investigate Old English personal pronouns.

In another study, Hasanizade, Kazemi and Iraj (2024) investigated Fusion in Persian and English inflection Based on Natural Morphology Theory. It was observed that in English, the pronouns *he* and *she* can distinguish gender without having an overt morph, so these pronouns are not natural. This research focused on the relationship between fusion and natural morphology in English and Persian and did not investigate Old English pronouns.

Methodology

To conduct the study, Old and Modern English personal pronouns were extracted from the sources elucidated in the previous section. The main source for Old English personal pronouns was Hogg (1992). The pronouns were classified according to the inflectional values illustrated in Haspelmath and Sims (2010: 82), which were as follows:

1. Number
2. Case
3. Gender
4. Person.

In the next step, the pronouns extracted from the sources will be analyzed and checked through the parameter bi-uniqueness to check their naturalness and markedness. In Modern English, dependent possessive and reflexive pronouns are not regarded.

Results and discussion

Old English

Tables 2, 3 and 4 show Old English personal pronouns.

Tab. 2. Old English first person pronouns

First Person	Singular	Dual	Plural
Nominative	ic	wit	we
Accusative	mēc	uncit	ūsiċ
Genitive	mīn	uncer	ūre
Dative	mē	unc	ūs

Source: Hogg, 1992: 144.

It is observed that first person singular pronouns did not violate bi-uniqueness, so in this parameter, all the pronouns are natural and unmarked.

Tab. 3. Old English second person pronouns

Second Person	Singular	Dual	Plural
Nominative	þū	ġit	ġē
Accusative	þē	inc	ēow
Genitive	þīn	incer	ēower
Dative	þē	inc	ēow

Source: Hogg, 1992: 145.

According to table 3, accusative and dative second person pronouns violate bi-uniqueness in all numbers (singular, plural, dual) because the morphs *þē*, *inc*, *ēow* have syncretism.

Tab. 4. Old English Third person pronouns

Third Person	Masculine	Feminine	Neuter	Plural
Nominative	he	hēo	hit	hī, hēo
Accusative	hine	hī	hit	hī, hēo
Genitive	his	hire	his	hira, heora
Dative	him	hire	him	him

Source: Hogg, 1992: 145.

Table 4 shows that in plural pronouns, *hī* and *hēo* violated bi-uniqueness, being observed in both nominative and accusative. The pronouns *hēo* and *hī* are also observed in the nominative and accusative feminine, respectively. The pronoun *him* in plural dative is also observed in masculine and neuter dative.

The pronoun *hit* violated bi-uniqueness, being observed in both nominative and accusative third person neuter.

The pronoun *his* is observed in both masculine and neuter genitive, and the pronoun *hire* is observed in both genitive and dative feminine.

Modern English

Table 5 shows Modern English personal pronouns.

Tab. 5. Modern English pronouns

	Subject	Object	Possessive
First person singular	I	me	mine
Second person singular	you	you	yours
Third person masculine	he	him	his
Third person feminine	she	her	hers
Third person neuter	it	it	its
First person plural	we	us	ours
Second person plural	you	you	yours
Third person plural	they	them	theirs

Source: Azar, Hagen, 2014: 139.

The pronoun *you* is observed in both second person singular and plural in subjective and objective cases, so bi-uniqueness is violated. The third person neuter *it* also violated the parameter, being observed in both subjective and objective cases. The other pronouns did not violate this parameter.

Results

According to the data presented in tables 2 to 5 and their definitions, it can be concluded that Old English pronouns violated bi-uniqueness more than Modern English. First person pronouns did not violate this parameter in both languages. In the second person, both old and Modern English violated the parameter. In Old English, it seems that the accusative and dative second personal pronouns tend to merge with each other. In Modern English, the second person singular and plural in both subjective and objective cases violate bi-uniqueness, which is similar to the behaviour of Old English.

Except for the pronoun *it*, Modern English did not violate bi-uniqueness in the third person, but in Old English, violations are observed between nominative and accusative and between dative and genitive, and in each case, bi-uniqueness violation can be observed; for instance, the pronoun *him* is observed in both dative masculine and neuter. It can be concluded that in third person pronouns, Old English violated bi-uniqueness more than Modern English. It seems that some marked and unnatural elements either became natural/unmarked or disappeared, but we need to check this with the data of the other languages.

Table 6 shows a summary of personal pronoun violation in these two languages (Positive means violation, and negative means that there is no sign of violation).

Tab. 6. A summary of bi-uniqueness violation in Old and Modern English personal pronouns

	Old English	Modern English
First Person	-	-
Second Person	+	+
Third Person	+	+

Source: own elaboration.

According to the above-mentioned explanations, through the parameter bi-uniqueness, in Modern English, the pronouns **you** and **it** and in Old English, the pronouns *þē*, *inc*, *ēow*, *hī*, *hēo*, *him*, *hit* and *his* violated the parameter, so they are unnatural and marked. It can be observed that eight pronouns of Old English and two pronouns of Modern English are unnatural and marked.

Conclusion

This article investigated the naturalness of old and Modern English personal pronouns through the parameter bi-uniqueness. It is observed that these languages violate the parameter in second and third personal pronouns, and it seems that some cases tend to merge with each other, but we can continue the study in the following subjects:

1. The other parameters of natural morphology should be used to check the naturalness of old and Modern English pronouns.

2. The personal pronouns of the other languages should be checked through bi-uniqueness parameters to observe whether the linguistic behaviour of these languages is similar to that of Old and Modern English.
3. The importance of bi-uniqueness is severely restricted in the languages of the world due to conflict with the principle of economy. This may explain the existence of homophony and rampant polysemy (Dressler, 2006; cited by Dressler, Kilani-Schoch, 2016), so bi-uniqueness and the principle of economy may be intertwined. We need more studies to see their relationship on the pronouns of different languages.

References

- Ahmadi S., Rahimian J. (2025), *An investigation into certain Persian Suffixes extracted from Târix-ol-vozarâ: natural morphology*, “ZABANPAZHUHI (Journal of Language Research)”, vol. 17(54), pp. 69–97.
- Andersen H. (2008), *Naturalness and markedness*, [in:] W. Klaas, L. De Cuypere (eds.), *Naturalness and Iconicity in Language*, Amsterdam: John Benjamins, pp. 101–119.
- Azar B., Hagen S.A. (2014), *Basic English Grammar (4th edition)*, New York: Pearson Education.
- Bailey C. (2007), *Piapoco and Natural Morphology theory*, [in:] R. Shields (ed.) *Proceedings of WIGL 2007 (LSO Working Papers in Linguistics)*, Madison: University of Wisconsin-Madison, pp. 33–53.
- De Lacy P. (2006), *Markedness Reduction and Preservation in Phonology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Donegan P., Stampe D. (1979), *The study of Natural Phonology*, [in:] D.A. Dinnsen (ed.), *Current Approaches to Phonological Theory*, Bloomington: Indiana University Press, pp. 126–173.
- Dressler W.U. (1996), *Principles of naturalness in phonology and across components*, [in:] B. Hurch, R. Rhodes (eds.), *Natural Phonology: The State of the Art*, Berlin–New York: Mouton de Gruyter, pp. 41–51.
- Dressler W.U., Kilani-Schoch M. (2016), *Natural Morphology*, [in:] A. Hippisley, G. Stump (eds.), *The Cambridge Handbook of Morphology*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 356–390.
- Fromkin V., Rodman R., Hymes N. (2017), *An Introduction to Language (11th edition)*, Boston: Cengage Learning.
- Gholipour H.L., Kazemi F. (2022), *Representation of Uniformity in Persian and English Inflection Based on Natural Morphology Theory: A Corpus-Based Study*, “Language Science”, vol. 9(16), pp. 413–442.
- Gholipour H.L., Kazemi F., Iraj M. (2024), *A Study of Fusion in Persian and English Inflection Based on Natural Morphology Theory*, “Journal of Language Researches”, vol. 15, pp. 147–174.
- Haghibin F. (2000), *Natural Morphology*, “Journal of Al-Zahra University”, vol. 36(10), pp. 23–43.
- Haspelmath M. (2006), *Against markedness*, “Journal of Linguistics”, vol. 42, pp. 25–70.

- Haspelmath M., Sims A.D. (2010), *Understanding morphology (2nd edition)*, London: Hodder Education.
- Hogg R. (1992), *Phonology and Morphology*, [in:] R. Hogg, *The Cambridge History of the English Language*, vol. 1: *The Beginnings to 1066*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hogg R. (2002), *An Introduction to Old English*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Jakobson R. (1968), *Child language, aphasia and phonological universals*, Hague–Paris: Mouton.
- Murphy R. (2015), *Essentials Grammar in Use (4th edition)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy R., Smalzer W.R., Chapple J. (2017), *Basic Grammar in Use (4th edition)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Quirk R., Wrenn C.L. (1994), *An Old English Grammar*, De Kalb: Northern Illinois University Press.
- Rice K. (2007), *Markedness in phonology*, [in:] P. de Lacy (ed.), *The Cambridge Handbook of Phonology*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 79–98.
- Spencer A. (1991), *Morphological Theory: An Introduction to Word Structure in Generative Grammar*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Stampe D. (1973), *On Chapter Nine*, [in:] M. Kenstowicz, C. Kisseberth (eds.), *Issues in Phonological Theory*, Hague: Mouton, pp. 44–52.
- Trubetzkoy N. (1939), *Grundzüge der Phonologie*, Prague: Vandenhoeck and Ruprecht.
- Yule G. (2020), *The Study of Language (7th edition)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Yule G. (2023), *The Study of Language (8th edition)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Zhang Y., Tian F. (2015), *Study on Markedness in Linguistics*, “Sino-US English Teaching”, vol. 12(9), pp. 667–671.

Agnieszka Świątek <https://orcid.org/0000-0002-9215-2030>
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
e-mail: a.swiatek@uksw.edu.pl

Poprawność językowo-stylistyczna artykułów internetowych o tematyce biznesowej

Linguistic and stylistic correctness of online articles on business topics

Streszczenie

Przedmiotem opisu są artykuły biznesowe dostępne w internecie. Analizie została poddana wartość normatywna i stylistyczna tych tekstów. Autorka przywołuje opinię Rady Języka Polskiego na temat stanu języka w biznesie i na podstawie oceny przywołanych artykułów wysnuwa wniosek, że opinia wydana w roku 2011 roku w odniesieniu do analizowanych przez nią tekstów nadal jest aktualna.

Słowa kluczowe: język specjalistyczny, język w biznesie, potoczność

Abstract

This article examines business articles available on the Internet. The normative and stylistic value of these texts is analysed. The author quotes the opinion of the Council for the Polish Language on the state of the language in business and, based on the evaluation of the cited articles, draws the conclusion that the opinion issued in 2011 is still valid.

Keywords: specialized language, business language, colloquialism

Wstęp

Trzecie *Sprawozdanie ze stanu ochrony języka polskiego*, opracowane przez Radę Języka Polskiego, dotyczyło między innymi obszaru używania języka, jakim jest środowisko biznesowe. Ocenie poddane zostały te sfery ludzkiej działalności, które są ważne ze względu na wpływ, jaki wywierają na kształtowanie i przyswajanie współczesnej polszczyzny, a taką dziedzina jest niewątpliwie biznes. W sprawozdaniu, o którym mowa, czytamy między innymi:

Język w biznesie (to lepszy termin niż „język biznesu”, gdyż trudno mówić o takiej jednolitej odmianie polszczyzny), choć pełni w nim wiele funkcji (jest używany m.in. w celach marketingowych, informacyjnych, negocjacyjnych, do budowania relacji wewnątrzwspólnotowej), nie jest postrzegany przez twórców tekstów z tego zakresu, a także przez decydentów biznesowych jako wartość sama w sobie, wartość, którą należy kultywować, lecz – co najwyżej – jako wartość instrumentalna: narzędzie przekazywania określonych treści (*Sprawozdanie ze stanu ochrony języka polskiego w latach 2008–2009*, 2011: 1).

W dalszej części sprawozdania pokazano przykłady tekstów biznesowych (niemożliwych do zrozumienia) tłumaczonych na język polski prawdopodobnie przez translator¹. Następnie poinformowano o wielu przejawach ignorowania poprawności językowej w tekstach biznesowych. Dowodem tego, że środowisko biznesowe nie przywiązuje wagi do języka jako wartości i nie widzi związku między sprawnością językową pracowników a osiąganiem różnych celów postawionych przez firmę, jest według RJP to, że na oficjalną ankietę dotyczącą znaczenia języka polskiego w działalności biznesowej oraz działań podejmowanych przez firmy w celu ochrony języka polskiego i kształtowania świadomości i kompetencji językowej wśród swoich pracowników, wysłaną przez językoznawców do ponad 500 firm różnej wielkości, odpowiedziało zaledwie 5 z nich, czyli 1%. Sprawozdanie, o którym mowa, ukazało się w roku 2011. Warto podkreślić, że język w biznesie to język, którym posługuje się niemała liczba Polaków. Dzieje się tak dlatego, że biznes stał się ważną częścią życia współczesnego człowieka. Trafnie ujął to Piotr Sztompka:

Wystarczy wyjść na ulicę nowoczesnego miasta i zastanowić się, co ludzie robią najczęściej. Nie ulega wątpliwości, że dwie rzeczy: pracują i kupują. Po drodze jeszcze zachodzą do banków, biur maklerskich, kantorów. Większość ich życia upływa w kręgu ekonomii – na produkcji i konsumpcji. Wątkiem głównym – przedmiotem aspiracji, tematem konwersacji, obiektem interakcji transakcji – są towary i pieniądze. Oczywiście nie było tak zawsze. W społeczeństwach tradycyjnych dominowały inne wątki: życie rodzinne, życie religijne, życie wojownicze czy rycerskie. Tak mocny akcent na ekonomię jest niewątpliwą osobiwością społeczeństwa nowoczesnego (Sztompka, 2003: 564).

Magdalena Smoleń-Wawrzusiszyn szeroko opisuje królujący w naszym społeczeństwie konsumpcjonizm. Według autorki zjawisko to zmienia także relacje interpersonalne

¹ „Dziękuję za twój zakupić ten URC20-F15DL powszechny zdalne sterowanie. Ono ma 8 kierować pomysł guziki rezygnować LCD tęcza i rysy twarzy ten największy podczerwony kod biblioteka pod kątem Europejski sprzedać” (*Sprawozdanie ze stanu ochrony języka polskiego w latach 2008–2009*, 2011: 2).

i grupowe, w których „towarocentryzm” stał się najważniejszym punktem odniesienia (Smoleń-Wawrzusiszyn, 2018: 53). Kazimierz Ożóg pisał o skutkach konsumpcjonizmu, który sprawia, że przedmioty wyznaczają nową hierarchię między ludźmi: „Posiadana przez człowieka rzecz staje się znakiem osoby i – paradoksalnie – góruje nad nią, wyznaczając jej miejsce w grupie [...]. Kultura konsumpcyjna kieruje się zasadą *im więcej konsumujesz, tym bardziej jesteś*” (Ożóg, 2008: 61). Nakreślony styl życia wiąże się ze zmianą języka, który tę nowoczesną rzeczywistość opisuje i który służy temu, by o niej rozmawiać. Marek Kochan stwierdził, że

język biznesu wywiera wielki wpływ na polszczyznę i na umysły Polaków. Ludzie biznesu często wypowiadają się w mediach, są często pozytywnymi bohaterami środków masowego przekazu, mówią z pozycji autorytetu, wcielając się w rolę bezstronnego i fachowego arbitra, który ma narzucić właściwą, najbardziej adekwatną perspektywę postrzegania świata. Ich sposób mówienia i zakodowany w nim sposób postrzegania rzeczywistości może być przez wiele osób odbierany jako wzór do naśladowania (Kochan, 2010: 172–173).

Kolejnym z dowodów na to, że tematy biznesowe interesują dziś niemal każdego z nas, jest umieszczenia na głównych stronach Onetu i Wirtualnej Polski – popularnych portali internetowych – zakładka o nazwie *biznes*, wspierana przez portal Business Insider (Onet.pl) i Money.pl (wp.pl), która odsyła nas do tematów typu: *Wątpliwości ws. rządowego rejestru umów. Będą zmiany w ustawie, Kryzys Tesli. Najgorszy taki rok od trzech lat, Komunizm w Niemczech. Nie uwierzysz, ile goście wkładają do koperty, Prezes NBP osłabił notowania złotego i banków, Rekord sprzedaży aut z Chin w Polsce*.

Celem artykułu jest charakterystyka tekstów o tematyce biznesowej (dostępnych między innymi na stronach internetowych Business Insider, Money.pl, Bankier.pl) pod kątem ich poprawności językowej. Na podstawie wyników badań stwierdzę, czy opinia Rady Języka Polskiego na temat stanu języka w biznesie jest po kilkunastu latach od jej opublikowania wciąż aktualna.

Artykuły, z których pochodzą wypowiedzi przytoczone w analitycznej części mojego tekstu, podejmują tematy dotyczące szeroko pojętego biznesu, to znaczy tego, co w naszym życiu wiąże się z pieniędzmi – od codziennych zakupów, kredytów, po wojnę w Ukrainie czy inwestycje państwowe. Treści tych szukałam na różnych stronach internetowych. W większości posługuję się przykładami z portalu businessinsider.pl, ale też z wielu innych podobnych stron, o czym za każdym razem informuję odbiorcę (po przytoczonym zdaniu podaję źródło). W pracy cytuję zazwyczaj jedno zdanie z błędem bądź z interesującym mnie wyrazem, a jeśli jest taka potrzeba, korzystam z dłuższego przykładu (na przykład przy wskazaniu błędu stylistycznego, który polega na nieuzasadnionym powtórzeniu wyrazu).

Język polski w biznesie jako profesjolekt

W 1996 roku ukazał się artykuł Romualda Cudaka i Jolanty Tambor pt. *Czy istnieje polski język biznesu?*. Według autorów jest to język używany w praktyce biznesu, a realizuje się

przede wszystkim w pisanej odmianie polszczyzny (w umowach, instrukcjach, pismach urzędowych, formularzach, korespondencji, zamówieniach, zapytaniach ofertowych, ofertach, fakturach, planach biznesowych, marketingowych itd.). W przywołanym wyżej sprawozdaniu RJP zwróciła uwagę, że lepiej używać określenia *język w biznesie* niż *język biznesu*. W literaturze spotykamy także nazwę *język specjalistyczny dla potrzeb biznesowych*, co odpowiada teorii, zgodnie z którą:

Języki specjalistyczne nie są w lingwistycznym znaczeniu wyrazu *język* pełnymi językami – żaden z nich nie jest ani językiem kompletnym, ani samodzielnym; każdy jest ściśle związany z jakimś językiem ogólnym czy podstawowym. W większej części języki specjalistyczne są tworamı względem tych ostatnich komplementarnymi – uzupełniającymi je. Każdy konkretny język specjalistyczny jest pewnym korelatem jakiegoś języka podstawowego (ogólnego) (Grucza, 2008: 12).

Wilkoń, mówiąc o języku specjalistycznym, posługuje się terminem *profesjolekt*, w którego opisie kładzie nacisk na potoczność i słownictwo specjalne jako elementy wyróżniające tę odmianę języka.

Zwróćmy uwagę, iż odmianki fachowe realizują się we wszystkich odmianach polszczyzny, a większość z nich wyodrębnia się tylko przez SŁOWNICTWO SPECJALNE (terminy, nomenklaturę, nazwy własne), którymi powinny się raczej zająć leksykologzy i autorzy słowników. Można by wszystkie te odmiany i odmianki określić terminem „profesjolekty”. Profesjolekt to: język potoczny + słownictwo zawodowe (Wilkoń, 2000: 92).

Beata Jarosz zauważa dwie perspektywy, w których ujmowane są odmiany języka związane z wykonywanym zawodem. W pierwszym przypadku język ten jest postrzegany jako autonomiczny względem socjolektów, w drugim zaś języki specjalistyczne traktuje się jako rodzaj socjolektu. Autorka stwierdza jednak, że „współcześnie [...] raczej powszechnie traktuje się profesjolekt jako typ socjolektu, zasadnie argumentując, że zarówno wspólnoty rówieśnicze oraz kontestujące, jak i zespoły osób wykonujących tę samą pracę stanowią rodzaje grup społecznych” (Jarosz, 2018: 11).

W pracy *Czy istnieje polski język biznesu?* wspomniano, że język w biznesie zbliża się do profesjolektu w codziennych mówionych kontaktach ludzi związanych układami zawodowo-towarzyskimi, ale nie tylko, też w pisanych tak zwanych normalnych użyciach, czyli artykułach w prasie codziennej czy na wpół profesjonalnych tekstach: od czasopism kobiecych propagujących nowy typ kobiety („kobieta interesu”), przez społeczno-polityczne pisma typu „Wprost” (z jego listą najbogatszych) po „Business Magazine” czy „Gazetę Bankową”. Do wymienionych źródeł trzeba dziś dodać portale internetowe, takie jak: Business Insider, Money.pl, Stooq.pl, Bankier.pl. Analizowane przeze mnie artykuły o tematyce biznesowej wykazują cechy profesjolektu ze względu właśnie na użyte w nich słownictwo specjalne i realizowaną potoczność², jednak poza tymi dwiema ważnymi cechami charakteryzując je także:

² „Podstawowym typem języka jest język potoczny. Określany tym mianem język używany jest przez społeczeństwo dla celów przede wszystkim komunikatywnych, choć nie wyłączając poznawczych i emocjonalnych, bez których żaden język istnieć nie może. Jest to język, jakim posługujemy się na co dzień, używając go jako środka porozumienia na tematy wspólne nam wszystkim [...]” (Furdal, 1977: 151).

1. Obecność wielu zapożyczeń. Oto kilka przykładów:

– „Szczególnie młode pokolenie za sukces zawodowy postrzega współtworzenie organizacji stawiających na szeroko rozumiany dobrostan i **work-life-balance**” (<https://businessinsider.com.pl/>, dalej: BI),

– „Jednym z przedstawicieli tego typu miejsc pracy jest firma **outsourcingowa** Ework ze skandynawskim rodowodem wyróżniona na liście najlepszych miejsc do pracy w Polsce w kategorii firm zatrudniających powyżej 500 osób” (BI),

– „Odczyt **headline** na poziomie 7,7% i **core** 6,3% przy oficjalnym **konsensusie** odpowiednio 8% i 6,6% był na tyle sporym odchyleniem, że wywołał natychmiastową euforię rynku – od obligacji, przez waluty, akcje, surowce aż po **krypto**” (<https://www.bankier.pl/>, dalej: BPL),

– „W dniu, gdy pokazaliśmy, że 2022 r. przyniesie «emerytalny **jackpot**», rząd zaprezentował szczegóły przyszłorocznej waloryzacji (BI).

2. Przydawki przymiotnikowe zamiast dopełniaczowych i przyimkowych. Takie przydawki wraz z określanymi przez nie rzeczownikami tworzą utarte zestawienia. Są chętnie używane w tekstach biznesowych, sprawiają bowiem wrażenie, że mamy do czynienia z terminem (na przykład *wartość kosztorysowa, wkład kapitałowy, zestawienie finansowe, wskaźniki cenowe, podatek dochodowy, spłata gotówkowa, leasing konsumencki, strategie inwestycyjne, strategie cenowe, wakacje kredytowe, fundusz pomocowy*).

– „Minister infrastruktury wydał zgodę na zwiększenie **wartości kosztorysowej** budowy autostrady A1 od Pyrzowic do końca obwodnicy Częstochowy (odcinek F Rząsawa - Blachownia) o ok. 400 mln zł, podał resort” (<https://www.money.pl/>, dalej: MPL),

– „Według wyliczeń Ministerstwa Finansów na 30 września 2023 r. łączny koszt **wakacji kredytowych** dla banków wyniósł dotychczas 12,8 mld zł” (MPL),

– „W ocenie ekonomistki dotychczasowe działania sieci handlowych i ich **strategie cenowe** wynikały z globalnych wzrostów cen surowców oraz były skorelowane z oczekiwaniami rynkowymi” (BI).

3. Wyrażną cechą tekstów biznesowych są obecne w nich gerundia, czyli rzeczowniki odczasownikowe, często używane w stylu urzędowym. Przykłady: *likwidowanie, finansowanie, zarządzanie, sponsorowanie, leasingowanie, zapotrzebowanie, koncesjonowanie, skorzystanie*.

– „Co nas wyróżnia? **Leasingowanie** samochodów osobowych, dostawczych i ciężarowych” (<https://openlender.pl/>),

– „W szczególności chcemy zwrócić uwagę na zmiany w zakresie **umiejscowienia wskazania** sponsorskiego oraz przedmiotowego zakazu **sponsorowania i lokowania**” (<https://brtvp.pl>),

– „Wszystkie informacje o **prowadzeniu i zarządzaniu** firmą na portalu Bankier.pl” (BPL),

– „Bank podał, że szacunek straty oparty na założeniu, że około 63 proc. klientów posiadających kredyt hipoteczny, udzielony w złotych, zdecyduje się na **skorzystanie** z wakacji kredytowych” (BI).

W komunikacji oficjalnej rzadko używa się zwrotu do adresata w postaci drugiej osoby. Wyjątkiem i być może przejawem wprowadzania do języka w biznesie zasad „prostego języka” jest artykuł, którego fragment zacytuje:

[...] Kiedy bierzesz pojazd w leasing konsumencki, płacisz za niego regularne raty. Do momentu całkowitej spłaty nie jesteś formalnym właścicielem auta. Firma leasingowa widnieje w dowodzie rejestracyjnym aż do dnia, w którym spłacisz wszystkie raty leasingowe oraz wykupisz pojazd na własność. Jako leasingobiorca masz prawo pierwszeństwa do wykupu pojazdu. Jego cena często wynosi tylko 1% początkowej wartości (Spurgiasz, 2025).

W przywołanym tekście użyto czasowników w drugiej osobie liczby pojedynczej. To osobliwa sytuacja, spotykana w korespondencji nieformalnej, przepisach kulinarnych (także nacechowanych potocznie), dialogach. Jako odbiorcy takiego tekstu jesteśmy potraktowani przez nadawcę jak partnerzy, przejście na ty znosi dystans między rozmówcami. Nie jest to jednak zjawisko typowe dla artykułów o tematyce biznesowej, choć w ofertach bezpośrednich, jakie otrzymujemy na przykład drogą mailową, coraz częściej zdarza się komunikat w postaci: „Nie przegap! Kupon ważny tylko do jutra!”, a nawet „Agnieszko, te oferty pasują do Twoich zakupów”.

Poprawność językowo-stylistyczna artykułów internetowych o tematyce biznesowej

Andrzej Markowski poprawność językową traktuje jako składnik kultury języka. Jest to umiejętność polegająca na używaniu każdego elementu języka zgodnie z przyjętymi normami językowymi, czyli takie konstruowanie tekstu mówionego bądź pisanego, by tych norm nie naruszał, to znaczy był wolny od błędów i usterek językowych. Według Markowskiego teksty zawierające błędy językowe nie mogą być ocenione jako dobre, choćby odznaczały się innymi walorami (Markowski, 2006: 18).

W analizowanych przeze mnie artykułach nie brakuje różnego rodzaju błędów³: literówek, interpunkcyjnych, gramatycznych, leksykalnych czy stylistycznych. Błędów, co ważne, nie szuka się w tych artykułach długo, najczęściej w jednym tekście jest ich kilka. Usterki językowe, jakie da się zauważyć w charakteryzowanych tekstach, to w przeważającej mierze typowe błędy współczesnych użytkowników polszczyzny. Błędy te wynikają z wielu dających się dziś zaobserwować przyczyn, na przykład skłonności do pośpiechu (literówki, powtórzenia) czy tendencji rozwojowych polszczyzny (moda językowa, na przykład na zapożyczenia, czy nadmierne używanie wyrazów potocznych często niedopasowanych do kontekstu i sytuacji). W badanych przeze mnie tekstach znajdują się liczne błędy leksykalne, na przykład źle zastosowany frazeologizm czy niewłaściwe użycie wyrazu, co potwierdza tezę, że leksyka języka zmienia się najintensywniej. Analizowane na potrzeby artykułu teksty pokazują też słabsze punkty posługujących się językiem polskim dotyczące stosowania składni i fleksji (problem z właściwym użyciem w zdaniu

³ Klasyfikację błędów przyjmuję za: Markowski, 2006: 55–60.

imiesłowu czy odmianą trudniejszych wyrazów, na przykład *sędzia*). Choć współcześnie piszemy z pomocą autokorekty (dostępnej między innymi w Wordzie), to i tak nie udaje się uniknąć błędów ortograficznych, wspomnianych już literówek czy usterek interpunkcyjnych, a wiadomo, że niewłaściwe użycie choćby przecinka może wpłynąć na niezgodne z intencją autora zinterpretowanie tekstu. Poniżej zamieszczam po kilka przykładów różnych błędów znalezionych w analizowanych przeze mnie artykułach biznesowych.

Literówki, powtórzenia, usterki ortograficzne i interpunkcyjne:

- „Z kolei Deutsche Bank zapewnił, że współpracuje z **organem śledczymi**” (BI) – literówka,
- „W przeciwieństwie do tradycyjnych banków ten **ma ciągu** kilku sekund rejestrować nowych klientów i natychmiastowo udzielać kredytów” (BI) – literówka,
- „Odbicie notowań banków jest jednak **nieduża**, biorąc pod uwagę skalę przeceny z piątku, 22 sierpnia” (BI) – literówka,
- „Trzeci typ to **super-nomadzi**, którzy praktycznie cały czas spędzają na spotkaniach i interakcjach” (BI) – błąd ortograficzny,
- „W październiku prezydent Korei Południowej Yook Suk-yeol, zapewniał, że Seul nie dostarczył żadnej broni Ukrainie” (BI) – błąd interpunkcyjny, oddzielenie przecinkiem podmiotu od orzeczenia,
- „Jest takie miejsce na mapie Krakowa, w **którym** powstaje jedna z najpopularniejszych inwestycji deweloperskich w Polsce. Mowa o Kuźnicy Kołłątajowskiej 68, **która** tworzyć będą dwa czterokondygnacyjne budynki. Inwestorem jest firma Real - Construct Sp. z o.o., **która** oferuje klientom możliwość zakupu jednego ze 115 mieszkań o bardzo zróżnicowanym metrażu – o powierzchniach od 31,99 mkw. do 70,09 mkw.” (<https://real-inwestycje.pl>) – trzykrotnie powtórzona konstrukcja podrzędna rozpoczynająca się od zaimka *który*,
- „Rząd chce w ten sposób łątać gigantyczną dziurę budżetową, a **jednocześnie** uniknąć niepopularnego cięcia wydatków socjalnych. **Jednocześnie** tzw. podatek bankowy (naliczany od aktywów banków, czyli danina wprowadzona w 2016 r.) ma zostać obniżony w 2027 r. o 10 proc., a w 2028 r. o 20 proc. (wobec obecnego stanu)” (BI) – powtórzenie.

Błędy fleksyjne i składniowe:

- „Dziennik «Financial Times» napisał, że stanowisko Muska jest zagrożone po wyborach na **sędzie** stanowego Sądu Najwyższego w Wisconsin, które przegrał wspierany przez niego konserwatywny kandydat Brad Schimel” (<https://www.pap.pl>) – niewłaściwie użyty rzeczownik *sędzia*, który w bierniku rodzaju męskiego powinien mieć formę *sędziego*),
- „To pierwszy na świecie bank **oparty o** sztuczną inteligencję” (BI) – błąd składniowy, powinno być *oparty na*),
- „**Stworzona została** w całości przez multidyscyplinarne zespoły firmy, **zaczynając** od etapu analizy potrzeb pracowników i wynajem powierzchni, przez projekt

- uwzględniający różne style pracy, dobór rozwiązań technologicznych, architektonicznych oraz z zakresu zrównoważonego rozwoju, aż po generalne wykonawstwo i relokację” (BI) – błąd składniowy w zakresie użycia imiesłowu, strona bierna uniemożliwia tożsamość wykonawców czynności,
- „Cél programu mama 4 plus polega na zapewnieniu niezbędnych środków utrzymania tym, **którzy zrezygnowali** z zatrudnienia lub innej działalności zarobkowej albo w ogóle ich nie **podjęły z powodu poświęcenia się wychowywaniu 4 lub większej liczbie dzieci**” (<https://kadry.infor.pl/>) – błąd składniowy z zakresu związku zgody i związku rzędu,
 - „Na rynku wtórnym swoje oczekiwania względem sierpnia obniżyli **zarówno** oferujący najmniejsze kawalerki (do 38 mkw.) **oraz** większe mieszkania o powierzchni od 38 do 60 mkw.” (<https://www.propertynews.pl/>) – błąd składniowy, niewłaściwie użyty spójnik skorelowany,
 - „Taka osoba jest w stanie **nie tylko** prawidłowo zredagować umowę, **ale** również zabezpieczyć interesy klienta przed ewentualnymi niejasnościami lub lukami prawnymi” (BI) – jak wyżej,
 - „Mimo podatku bankowego, a potem wakacji kredytowych banki **nie tylko** nie zmniejszyły zysków, **co** je pomnożyły” (BI) – jak wyżej.

Błędy leksykalne:

- „Gliwicka fabryka wielkiego koncernu **tnie plany**. 100 osób ma stracić pracę” (BI) – kontaminacja frazeologiczna; poprawnie: tnie koszty/zmienia plany,
- „Przez to kraj naprawdę **stacza się w kierunku katastrofy** – tłumaczy Business Insiderowi dr Agnieszka Bryc, ekspertka z UMK” (BI) – według WSJP: *stacza się w przepaść, stacza się do poziomu zwierząt, na dno*; ani słownik, ani korpus języka polskiego nie rejestruje połączenia *staczać się w kierunku katastrofy*, które jawi się jako określenie pleonastyczne,
- „Wtedy bankowy **benchmark** runął na zamknięciu o 10,1 proc.” (BI) – użycie wyrazu obcego,
- „Lipcowe dane są spójne z naszą hipotezą i sugerują, że u progu III kwartału gospodarstwa domowe nadal wykazują **skłonność zakupową**, a konsumpcja będzie wciąż kluczowym czynnikiem wzrostu PKB” (BI) – nowe połączenie wyrazowe, powinno być: *skłonność do zakupów*,
- „Polska gospodarka wcale nie rozwija się jednak nadzwyczaj szybko – zwłaszcza na tle tego, do czego Polaków przyzwyczała. Przeciwnie, po pandemii Covid-19 straciła impet, podczas gdy część państw UE **dostała wiatru w żagle**” (<https://stooq.pl>) – niewłaściwie użyty frazeologizm, powinno być: łapać wiatr w żagle.

Analizowane artykuły cechuje różnorodność stylistyczna: od elementów stylu potocznego zawartych między innymi w związkach frazeologicznych po użycie leksemów wyraźnie nacechowanych (na przykład typowych dla stylu urzędowego konstrukcji analitycznych). Jacek Warchała zwraca uwagę na ekspansję potoczności w tekstach pisanych, która ma na celu przekonanie odbiorcy o prawdziwości i wiarygodności „promującej

odmianę potoczną jako naturalną i spontaniczną, zwłaszcza w dialogach i relacjach odtwarzających autentyczne rozmowy z bohaterami np. reportażu, ale także marketingową potrzebę dotarcia do czytelnika (grupy docelowej) z jego językiem; stąd tendencja do uproszczeń składniowych, stosowania wyrażen potocznych i potocznej frazeologii, tendencja do emocjonalizacji przekazu publicystycznego jako zabiegu marketingowego” (Warchała, 2018: 64).

Oto przykłady:

- „Putin chce **wziąć w kamasze** nawet kobiety” (BI),
- „Zachodni politycy i eksperci przyznają: jak na razie sankcje **nie położyły** rosyjskiej gospodarki **na łopatki**” (BI),
- „Kryzys **wymiata** małe firmy. «Ponad 200 tys. się zamknęło bądź zawiesiło działalność»” (BI),
- „Kanye West **przesadził**. Adidas kończy lukratywną współpracę” (BI),
- „Oznacza to, że przez dwa miesiące fiskus **prześwietlił** 33 osoby lub podmioty w związku z prowadzonym postępowaniem przygotowawczym” (<https://portfelpolaka.pl/>).

Charakterystyczne dla opisywanych tekstów są konstrukcje analityczne obecne w stylu urzędowym, na przykład:

- „**Dokonał też wpłaty** na rzecz funduszu pomocowego, zarządzanego przez SOBK, w wysokości 84 mln zł” (<https://strefainwestorow.pl/>),
- „Klient, który chce **dokonać zwrotu** towaru zakupionego przez internet, powinien złożyć oświadczenie o odstąpieniu od umowy” (<https://poradnikprzedsiebiorcy.pl/>),
- „Z pewnością skutek omawianych zmian **uszczerbku doznaje** ochrona prywatności obywateli – mówiła nam niedawno Magdalena Pieślak, menedżer w kancelarii podatkowej Crido” (BI).

W analizowanych przeze mnie artykułach nie brakuje wyrazów modnych, nadużywanych dziś także w innych odmianach polszczyzny. Wyrazy modne to według Danuty Buttler elementy leksykalne, które w jednym ze swych znaczeń są w pewnym okresie używane w tekstach o wiele częściej, niżby to wynikało z potrzeb komunikacyjnych (Buttler, 1962: 99–112). Według Hanny Jadackiej:

Bezkrytyczne uleganie modzie językowej przynosi szkody zarówno językowi, jak i jego użytkownikom. Językowi, gdyż sztucznie pozbawiony różnorodnych, pełnowartościowych składników leksykalnych zaczyna robić wrażenie prymitywnego, niezdolnego do oddania całego bogactwa myśli, podatnego zatem na zaśmiecanie zbędnymi zapożyczeniami. Użytkownikom, ponieważ inercyjne przywołanie „atrakcyjnych” wyrazów przesłania wiele dawno przyswojonych leksemów ze strefy słownictwa czynnego do biernego i w konsekwencji znacznie ogranicza zasób słowny, a więc i ogólną sprawność językową (Markowski, 1999: 1683–1684).

Oto przykłady mody językowej w artykułach biznesowych:

- „**Festiwal** podwyżek, który od tygodni odbywa się w Polsce, nie ominie także wywozu śmieci” (BPL) – błąd leksykalny: wyraz modny,
- „**Premiera** Volvo EX90 – potężny SUV ma być **najbezpieczniejszym** w historii marki” (BI) – błąd składniowy w zakresie związku zgody, powinno być: SUV ma być najbezpieczniejszy; błąd leksykalny: wyraz modny,

- „Prognozy zakładały dużo większą stratę, ale bank zaskoczył w **kwestii** rezerw na problematyczne kredyty frankowe” (BI) – *kwestia* to wyraz modny, nadużywany,
- „**Unikalny** styl, wyjątkowe odstony. Poznaj nowe samochody marki cenionej przez miliony” (BI) – *unikalny* to wyraz modny, lepiej: *unikatowy*; w zdaniu występuje rym charakterystyczny dla stylu artystycznego,
- „Kierowcy pokochali je za **unikalny** styl, którego nie da się pomylić z żadnym innym oraz za **wyścigowy sznyt**” (BI),
- „Zmiana istotnie **poszerza** uprawnienia organów podatkowych. Organy będą mogły uzyskać **szerokie** informacje w zakresie rachunków bankowych posiadanych przez obywateli” (BI) – przymiotnik *szeroki* to wyraz modny,
- „Poprzedni tak duży spadek **miał miejsce** 4 kwietnia, kiedy wskaźnik **szerokiego** rynku obniżył się w ciągu dnia o 5,8 proc.” (BI).

Podsumowanie

Teksty biznesowe obecne w internecie cechuje przede wszystkim potoczność, potoczność dwojakiego rodzaju. Wspominałam wyżej, że profesjolekt składa się z słów specjalnych i potocznych. W tym wypadku potoczność jest rozumiana jako cecha języka codziennych rozmów i jednocześnie jako podstawowy wariant języka narodowego, zgodnie z koncepcją „szkoły opolsko-lubelskiej” (Furdal, Gajda, Bartmiński, Wilkoń). Należy jednak dodać, że w obrębie internetowego języka biznesowego obecna jest także potoczność jako kategoria stylistyczno-sytuacyjna („szkoła warszawska”, Anusiewicz, Buttler, Markowski), zgodnie z nią język potoczny uznajemy za mniej staranny, gorszy od odmiany oficjalnej, taki, w którym spotyka się błędy i przy elementach którego znajdziemy w słowniku kwalifikatory, takie jak: *kolokwialny*, *pospolity*, *rubaszny*, *żartobliwy*, *wulgarny*. Warto zwrócić uwagę, że potoczność jest – szczególnie dziś – zjawiskiem dynamicznym i nieuniknionym. Jak twierdzi Jacek Warchala, „absorbując elementy z odmian niskich – żargonowych, transportując je, poprzez uzus młodzieżowy, do odmian wyższych, np. do języka środków masowego przekazu, zwłaszcza elektronicznych” (Warchala, 2003: 22). Potoczność jest współcześnie cechą obecną nie tylko w mówionej odmianie polszczyzny, lecz także na przykład w tekstach internetowych pisanych, których autorem może być każdy. Artykuły internetowe często nie podlegają redakcji językowej, a określa się je jako zapisaną mowę. Według J. Warchali (2018: 62–63) rozwój potoczności ujawnia się między innymi w tym, że „spora część członków naszego społeczeństwa nie potrafi dziś sformułować zwartego tekstu pisanego bez błędów i nielogiczności ujawniających trudności w zapanowaniu nad koherencją tekstu. Dotyczy to nie tylko ludzi niewykształconych”.

Analiza językowa przytoczonych w artykule tekstów pozwala potwierdzić przywołane we wstępie artykułu słowa, że język w biznesie nie jest postrzegany przez autorów tekstów o tematyce biznesowej jako wartość sama w sobie, lecz wyłącznie jako narzędzie do przekazywania określonych treści. Należy jednak zwrócić uwagę, że umieszczanie informacji w tekstach pełnych błędów może doprowadzić do zakłócenia komunikacji z odbiorcą, na przykład przez użycie niejasnych, dwuznacznych sformułowań, wyra-

zów modnych o rozmytym znaczeniu czy zapożyczeń niezrozumiałych dla wszystkich czytelników. Pozostaje też sprawa wrażliwości czytelnika na wyżej wymienione błędy i związana z tym ocena tekstu, który może się jawić – z powodu niskiego poziomu języka – nawet jako niewiarygodny. Rada Języka Polskiego we wspomnianym przeze mnie *Sprawozdaniu ze stanu języka polskiego za lata 2008-2009* zauważa, że „język polski używany w środowisku biznesowym ma istotny wpływ na współczesną polszczyznę: słownictwo tu używane zasila leksykę języka ogólnego, upowszechniają się nowe gatunki piśmiennictwa tu powstałe [...], biznesowy sposób komunikacji zmienia ogólną etykietę językową. Wszystko to sprawia, że język ten powinien być nie tylko sprawny komunikacyjnie, ale także odznaczać się wysoką kulturą” (*Sprawozdanie ze stanu ochrony języka polskiego w latach 2008–2009*, 2011: 4).

Bibliografia

- Bartmiński J. (2001), *Styl potoczny*, [w:] tegoż (red.), *Współczesny język polski*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 115–134.
- Buttler D. (1962), *Wyrazy modne*, „Przegląd Humanistyczny”, z. 4, s. 99–112.
- Cudak R., Tambor J. (1996), *Czy istnieje polski język biznesu?*, [w:] B. Ostromecka-Frączak (red.), *Kształcenie specjalistyczne cudzoziemców*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 109–120.
- Grucza F. (2008), *Języki specjalistyczne – indykatory i/lub determinanty rozwoju cywilizacyjnego*, [w:] J. Łukaszyn (red.), *Podstawy technolingwistyki I*, Warszawa: Euro-Edukacja, s. 5–23.
- Jarosz B. (2018), *O (nie)tożsamości pojęć język specjalistyczny, język specjalny, język fachowy, język profesjonalny, język zawodowy, profesjolekt, technolekt*, „Polonica”, nr XXXVIII, s. 1–24.
- Kochan M. (2010), *Mówiony język biznesu*, [w:] M. Milewska-Stawiany, E. Rogowska-Cybulska (red.), *Polskie języki. O językach zawodowych i środowiskowych. Materiały VII Forum Kultury Słowa*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 140–175.
- Markowski A. (1999), *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa: PWN.
- Markowski A. (2006), *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa: PWN.
- Ożóg K. (2008), *Współczesna polszczyzna a konsumpcjonizm*, [w:] Z. Cygał-Krupa (red.), *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia*, Kraków–Tarnów: Księgarnia Akademicka, s. 59–68.
- Smoleń-Wawrzusiszyn M. (2018), *Polskie dyskursy marketingu. Perspektywa lingwistyczna*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sprawozdanie ze stanu ochrony języka polskiego w latach 2008–2009* (2011), <https://nowyryj.pan.pl/app/uploads/2025/03/2008-2009.pdf> [dostęp: 24.11.2025].
- Spurgiasz K. (2025), *Leasing konsumencki – jak działa i czy to się opłaca?*, <https://www.totalmoney.pl/artykuly/109020,leasing,co-to-jest-leasing-konsumentencki-i-czy-warto-tak-kupic-samochod,1,1> [dostęp: 24.11.2025].

Sztompka P. (2003), *Socjologia*, Kraków: Znak.

Warchała J. (2003), *Kategoria potoczności w języku*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Warchała J. (2018), *Rozwój i ekspansja potocznej odmiany polszczyzny w XX i XXI wieku*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 52–65.

Wilkoń A. (2000), *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe.

Katarzyna Burska <https://orcid.org/0000-0002-7693-1472>
Uniwersytet Łódzki
e-mail: katarzyna.burska@uni.lodz.pl

Wartościowanie piłkarzy i ich gry (na przykładzie ocen po meczach reprezentacji Polski)

Evaluating football players and their performance (based on post-match ratings of the Polish national team)

Streszczenie

Celem artykułu jest przegląd środków językowych służących wartościowaniu w ocenach pomeczowych publikowanych w internecie. Skoncentrowano się na stylistycznych środkach wartościowania postaw piłkarzy, a także związkach frazeologicznych. Obserwacji poddano opinie o grze piłkarzy reprezentacji Polski w pięciu najważniejszych meczach w 2022 roku. Wykazano, że dziennikarze korzystają z bogactwa środków językowych pozwalających na wyrażenie krytycznych sądów. Formułując opinie, nie ograniczają się do wyrazów prymarnie i wtórnie wartościujących. Wielokrotnie odnotowano użycie związków frazeologicznych. Widoczne jest silne nacechowanie metaforą. Plastyczność opisu intensyfikują porównania. Wzmocnieniu oceny służą hiperbole. Z rzadka używane są pytania retoryczne, autorzy sporadycznie posługują się ironią.

Słowa kluczowe: oceny pomeczowe, wartościowanie, aksjologia, piłka nożna, środki stylistyczne

Abstract

The aim of this article is to review the linguistic means used to evaluate players in post-match reviews published on the Internet. The focus is on stylistic devices of evaluating the attitudes of football players, as well as phraseology. Opinions on the performance of Polish national team players in the five most important matches in 2022 were observed. It was shown that journalists use many linguistic means to express critical judgments.

When formulating opinions, they do not limit themselves to primary and secondary valuing words. The use of phraseologisms was repeatedly noted. A strong emphasis on metaphor is evident. Plasticity of description is intensified by comparisons. Hyperbole serves to strengthen the evaluation. Rhetorical questions are rarely used. The authors occasionally use irony.

Keywords: post-match evaluations, valuation, axiology, football, stylistic device

Wstęp

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule jest popularna obecnie forma wyrażania opinii o postawie piłkarzy, jaką stanowią oceny pomeczowe publikowane tuż po zakończeniu spotkania. Oprócz noty wyrażonej cyfrą (zwykle w skali szkolnej od 1 do 6, czasem w wersji rozszerzonej od 1 do 10) dziennikarze umieszczają krótki, kilkuzdaniowy opis, w którym wartościowaniu podlega gra poszczególnych zawodników.

Celem opracowania jest przegląd środków językowych służących aksjologizacji pozytywnej i negatywnej obecnych we wspomnianych wypowiedziach dziennikarskich. Badaniem objęto artykuły dotyczące pięciu najważniejszych meczów reprezentacji Polski w 2022 roku: spotkania barażowego o awans na mistrzostwa świata w Katarze ze Szwecją (2:0, bramki: Robert Lewandowski i Piotr Zieliński) oraz pojedynków podczas mundialu – grupowych z Meksykiem (0:0, Robert Lewandowski nie wykorzystał rzutu karnego), Arabią Saudyjską (2:0, bramki: Piotr Zieliński i Robert Lewandowski; Wojciech Szczęsny obronił rzut karny), Argentyną (0:2, Wojciech Szczęsny obronił rzut karny) oraz w 1/8 finału z Francją (1:3, bramka: Robert Lewandowski z powtórnie wykonanego rzutu karnego). Czy w jedno-, dwuzdaniowym komunikacie ocena wyrażana jest wyłącznie za pomocą leksemów prymarnie i wtórnie wartościujących, czy może mała objętość tekstów nie jest przeszkodą dla dziennikarzy i podobnie jak w relacjach radiowych bądź komentarzach telewizyjnych posługują się – jak określił to Mariusz Koper (2003) – „poezją futbolu”? Aby odpowiedzieć na to pytanie, skoncentrowano się na stylistycznych środkach wartościowania występu piłkarzy, ze szczególnym uwzględnieniem porównań, metafor, hiperboli, pytań retorycznych, a także związków frazeologicznych. Bazę materiałową stanowią oceny pomeczowe umieszczane w internecie zarówno na portalach tematycznych związanych *stricto* ze sportem (Ekstraklasa Trolls, Eurosport, Futbol News, Gol24, Goal.pl, iGol, Meczyki, Piłka Nożna, Przegląd Sportowy Onet, Sport.pl, Sportowe Fakty, TVP Sport, Weszło), jak i na stronach mediów o tematyce ogólnej (Interia, Polska The Times, Polskie Radio, Radio ZET, TVP Info, Wprost). Łącznie zbadano 63 artykuły¹, które dzień po spotkaniu były najwyżej pozycjonowane na dwóch pierwszych stronach w wyszukiwarce Google po wpisaniu frazy „Polska – X oceny pomeczowe”, za X podstawiono naszych przeciwników.

¹ Ich wykaz wraz z przyjętymi skrótami znajduje się na końcu artykułu.

Stan badań

Analiza wypowiedzi dziennikarzy pod kątem aksjolingwistycznym nie umknęła uwadze badaczy języka sportu, jak dotąd nie zajmowano się jednak ocenami pomeczowymi, koncentrowano się przede wszystkim na języku komentatorów sportowych. Sposobom wartościowania na płaszczyznach fonetycznej, morfologicznej, leksykalnej i syntaktycznej w bezpośrednich relacjach telewizyjnych z meczów siatkarskich poświęciła swój artykuł Beata Jarosz (2012). Zwraca ona uwagę na jakościowy i ilościowy charakter waloryzowania oraz jego intencjonalność. Beata Grochala (2012) przygląda się narzędziom nobilitacji i deprecjacji w wypowiedziach dziennikarzy i ekspertów podczas telewizyjnych transmisji meczów piłki nożnej. Wśród bezpośrednich aktów obniżania bądź podwyższania wartości wymienia epitety (przymiotniki wartościujące), przeciwieństwo i kontrast, porównanie, neologizmy, metafory, natomiast do pośrednich aktów zalicza pozorną deprecjację/nobilitację i ironię. Wyróżnia także dialogi nobilitująco-deprecjonujące. Tym samym tropem podąża Magdalena Makowska (2017), która opierając się na ustaleniach Dariusza Farena na temat nowych tendencji w komentarzu sportowym oraz wspomnianej wcześniej propozycji B. Grochali, dokonuje analizy warstwy werbalnej i wizualnej pod kątem nobilitacji i deprecjacji sportowców. Traktuje komentarz sportowy jako komunikat bimodalny. Podstawę badawczą jej rozważań stanowią publikowane na stronach internetowych komentarze sportowe dotyczące startów polskich sportowców podczas letnich igrzysk olimpijskich w Rio de Janeiro w 2016 roku. Zagadnienie wartościowania w tekstowych relacjach internetowych na żywo na przykładzie meczu Polska – Niemcy na mistrzostwach świata w 2016 roku porusza Anna Kapuścińska (2019). Badaczka porównuje przekazy publikowane na stronie Eurosport w dwóch wersjach językowych: polskiej i niemieckiej. Bierze pod uwagę trzy elementy: ogólne opisy sytuacji na boisku, opisy sytuacji postrzeganych jako szanse lub zagrożenia dla jednej z drużyn, opisy fauli. Analizy porównawczej dokonuje też Justyna Groblińska (2018). W centrum jej zainteresowania znajduje się jedno konkretne wydarzenie, tj. faul Kamila Glika na Emanuele Giaccherinim w meczu FC Torino – Juventus Turyn, i reakcje polskich i włoskich kibiców oraz dziennikarzy. Językoznawczyni bada, w jaki sposób opisywane było przewinienie, a także osoba i postawa polskiego piłkarza, dokonując podziału na określenia neutralne, wartościujące negatywnie, wartościujące pozytywnie w tekstach polskich i włoskich. Warto podkreślić, że wyrażanie emocji, będące immanentną cechą języka sprawozdawców sportowych, ściśle łączy się z wartościowaniem, co w swoich pracach uwypuklają Ewa Szkudlarek-Śmiechowicz (2006) czy Mariusz Koper (2009).

Ocena jako sposób wyrażania opinii

Według SJP PWN *ocena* to 1. ‘opinia o czymś lub o kimś dokonana w wyniku analizy’; 2. ‘określenie rozmiaru lub zakresu czegoś’; 3. ‘określenie materialnej wartości czegoś’; 4. ‘umowny sposób zakwalifikowania pracy i postępów ucznia lub studenta’. Autorzy tekstów pomeczowych odwołują się do pierwszego i – pośrednio – czwartego znaczenia,

gdyż jak już wcześniej wspomniano, piłkarze oceniani są zarówno za pomocą konkretnych not, jak i słów. Niektóre redakcje uznają za notę wyjściową 3 (w przypadku skali 1–6) lub 5 albo 6 (w przypadku skali 1–10) i w zależności od dyspozycji zawodnika w danym meczu odejmują lub dodają punkty. Czasem zdarzają się oceny z minusem bądź podwyższone o pół punktu. Jeśli gracz pojawił się na boisku pod koniec spotkania, zazwyczaj zostaje pominięty w ocenie i przy jego nazwisku widnieje adnotacja: *Grał za krótko, by można było go ocenić* (S2); *grał zbyt krótko, aby ocenić* (A2); *grali za krótko, by ich rzetelnie ocenić* (A1); *grali za krótko, by zasłużyć na notę* (F11); *bez oceny* (S3); co już samo w sobie może mieć charakter wartościujący, gdyż poprzez użycie modulantów *za*, *zbyt* wskazuje się, iż liczba rozegranych minut nie była wystarczająca, by wystawić zobiektywizowaną notę. Czasem w opisie zawodników, którzy rozegrali jedynie kilka minut, pojawiają się elementy waloryzujące, nierzadko wprowadzane spójnikami *jednak*, *choć* lub *ale*, które mają wskazywać, że piłkarz mimo krótkiego pobytu na boisku dokonał więcej, niż można się było spodziewać, na przykład: „Arkadiusz Milik grał zbyt krótko, by go rzetelnie ocenić, choć stawiamy plusik przy jego nazwisku za pozytywny impuls, który dał «Biało-czerwonym» w roli zmiennika” (M1); „Arkadiusz Milik zagrał zbyt krótko, abyśmy mogli go ocenić. Warto jednak docenić, że po wejściu starał się być aktywny i brał udział w rozgrywaniu” (M9); „Artur Jędrzejczyk grał zbyt krótko abyśmy mogli wystawić mu ocenę. Gracz Legii jednak nie popełnił wielu błędów po wejściu i zaliczył parę udanych interwencji” (A11); „Kamil Grosicki - grał zbyt krótko, by go ocenić. Oddajmy jednak «Grosikowi» świetną akcję w 94. minucie, która mogła zakończyć się golem. Potem wywalczył też rzut karny. Krótki, ale bardzo owocny występ” (F3); „KAMIL GROSICKI I JAN BEDNAREK grali za krótko, by zasłużyć na notę, ale Grosicki pokazał się przez kilka minut z dobrej strony i wywalczył rzut karny” (F11). Zdarza się, że występ takiego zawodnika oznaczony jest plusem: „Kamil Grosicki (+) – Grał za krótko, żeby przyznać mu konkretną notę, ale jego wejście można zaliczyć na plus. Dwukrotnie groźnie dogrywał w pole karne. Po jego zagranie podyktowano także rzut karny dla Polski” (F6).

Stylistyczne środki waloryzujące

Metafory

Podstawowym sposobem oceniania postaw graczy jest, rzecz jasna, posługiwanie się wyrazami prymarnie i wtórnie wartościującymi². Oceny pomoczowe odznaczają się obec-

² Zagadnienie to nie jest głównym przedmiotem niniejszej pracy, ograniczymy się zatem do przywołania po kilka egzemplifikacji reprezentujących różne części mowy. Wartościowaniu pozytywnemu służą na przykład następujące przymiotniki i imiesłowy: „*Genialny* występ polskiego bramkarza” (AS8), „W drugiej połowie zaliczył jeszcze kilka *znakomitych* interwencji” (S3), „Rozgrywa *kosmiczny* turniej” (A10), „*Imponujący* występ Casha” (F1), „*Perfekcyjny* występ” (S2); przysłówki: „Facet w czerni zaprezentował się *znakomicie*” (S1), „*Sprytnie* wyprzedził składającego się do strzału sprzed pola karnego Antoine’a Griezmann’a” (F11), „W 19. minucie *kapitałnie* wybronił strzał Emila Forsberga” (S2), „Ale gdy musiał unieść odpowiedzialność, *perfekcyjnie* wykorzystał rzut karny” (S3), „Rywale często atakowali jego stronę, ale on *doskonale* rozbijał te ataki” (AS7); rzeczowniki: „*Bohater* sobotniego meczu” (AS11), „Najpewniejszy punkt polskiej drużyny przeciwko Meksykowi w sobotę znów był *ostoją* kadry w rywalizacji w Saudyjczykami” (AS2), „Taki pomocnik to *skarb*, bo może obstarwić wiele miejsc

nością licznych środków stylistycznych. B. Jarosz (2012: 140) stwierdza: „Dziennikarze, w celu wartościowania rozgrywających się na boisku wydarzeń, chętnie sięgają również po sformułowania metaforyczne [...]”. Jak zauważa, wyrażaniu sądów aksjologicznych służy metaforyka wojskowa, meteorologiczna, medyczna, handlowo-biznesowa, religijna, samochodowa, uniwersytecka, związana ze sztuką. W przekazywaniu pozytywnych ocen wyspecjalizowała się metaforyka budowlana, żywieniowa i geograficzna, z kolei negatywnych – wodna, prawnicza, matematyczna. Na fakt, że język dziennikarzy sportowych pełen jest metafor, zwraca uwagę także Paulina Jędraszczak (2017). Dostrzega, że źródłami przenośni w wypowiedziach komentatorów Telewizji Polskiej i Polskiego Radia mogą być: walka i rycerstwo, przyroda, podróż i miejsca na świecie, historia, ludzkie zachowania i cechy charakteru. Beata Grochala (2016), analizująca relacje radiowe Tomasza Zimocha, dowodzi, że nagromadzenie metafor może być przejawem kiczu językowego.

Autorzy ocen pomeczowych wykorzystują metafory oparte na różnorodnych skojarzeniach. By wskazać na waleczność zawodników, odwołują się do tematyki militarnej: „Herros. Gladiator. Wojownik” (S1). Wykorzystywana jest ona także do zaakcentowania dobrej postawy bramkarza, tj. obrony wszystkich strzałów: „Jak powiedział Jacek Laskowski w trakcie transmisji telewizyjnej Szczęsny był w starciu z Arabią Saudyjską kuloodporny” (AS8). Napastnik, który wykorzystuje każdą nadarzającą się okazję do strzału i daje się we znaki obrońcom przeciwnika, zyskał miano kiler: „Ale kiedy już znalazł się w polu karnym rywali, zamienił się w kiler” (AS6).

Dobra postawa w defensywie obrazowana jest za pomocą odniesień do natury, konkretnie skały, co ma wskazywać na twardą, nieustępliwą grę, a także do budownictwa, tj. murowania i stawiania ścian, za pomocą czego informuje się o bezbłędnej grze na bramce: „Jak zwykle skała w obronie” (M7), „Zwłaszcza w obronie, w której przypominał skałę” (M10), „Ściana!” (AS13), „W pierwszej połowie znowu замуrował bramkę [...]” (A6). Szczelna obrona również została zobrazowana z wykorzystaniem skojarzeń ze światem przyrody: „Zamknął swoją strefę, nawet wiatr się tamtędy nie przeciskał” (AS10).

w drugiej linii” (S10), „Ważny mecz, wielka stawka, a w bramce reprezentacji Polski – prawdziwa *opoka*” (S5), „Aż przyszedł czas na pierwszą bramkę w karierze na mundialu, wyczekał, aż obrońca popełni błąd, który bezlitośnie wykorzystał. *Klasa*” (AS12); czasowniki: „Jeden z zawodników, który w trakcie tego turnieju *zaimponował* swoją postawą” (F10), „W 60. minucie *zachwycił*, wracając na własną połowę i efektownie kasując akcję rywali” (F4), „[...] i tak Szczęsnego trzeba za ten mecz bardzo *pochwalić*” (M10). Wyrażeniu negatywnych odczuć służą nacechowane przymiotniki: „Dopuścił się kolejnej *fatalnej* straty przy rozpoczęciu akcji” (AS4), „Poza tym: *słaby* w pojedynkach, *niedokładny* przy dośrodkowaniach, w obronie na tyle *nieuważny*, że już po 15 minutach mogliśmy ze Szwecją przegrywać [...]” (S5), „*Kiepski, bezbarwny* występ «Kamyka»” (M1), „*Zenujący* występ kapitana” (F10), „*Tragiczne* występy, szkoda gadać” (F10); przysłówki: „*Fatalnie* wykonany rzut karny [...]” (M1), „*Zaczął źle* - od nieczystego strzału po dobrym podaniu od Lewandowskiego” (A3), „*Wszedł* w drugiej połowie, ale *słabo zaczął* - od straty” (F12), „*Później nieporadnie* starał się przetrzymywać piłkę [...]” (A10); rzeczowniki: „Była to *głupota*, bo sytuacja nie była groźna” (AS4), „Ze stałych fragmentów - *kompromitacja*, zepsuł właściwie każdą wrzutkę ze stojącej piłki” (M10), „*Podobną nieodpowiedzialność* w rozegraniu dało się również zauważyć przeciwko Francji” (F11), czasem obudowane wartościującymi przymiotnikami, które wskazują wagę pomyłki: „Kolejny mecz Białło-Czerwonych na mundialu i kolejny *kardynalny błąd* Jakuba Kiwiora” (A12), „Po raz kolejny jednak na tym mundialu popełniał *kosztowne błędy*” (F4), „Pod koniec popełnił *katastrofalny błąd* [...]” (A6), „Popełnił *głupi błąd* w 29. minucie, oddając piłkę rywalom” (F10), „W końcówce meczu popełnił *karygodny błąd*, podając piłkę wprost pod nogi Lautaro Martineza [...]” (A4); czasowniki: „[...] w najważniejszym momencie *zawiódł*” (M5), „A Lewandowski *spieprzył* najważniejszy moment tego starcia” (M6), „*Zawinił* przy stratach goli” (F11).

Przenośne znaczenie związanego z budownictwem leksemu *filar* ‘osoba lub rzecz stanowiąca oparcie dla kogoś lub umożliwiająca istnienie czegoś’ (SJP PWN) wykorzystano do podkreślenia walorów reprezentanta Polski w przykładzie: „Mimo kłopotów, po raz kolejny był filarem naszej kadry” (S7). Zawodnik, który kierował poczynaniami zespołu i przyczynił się do wygranej, mianowany został architektem zwycięstwa: „Wszedł po zmianie stron i... okazał się jednym z architektów zwycięstwa” (S5). W podobnym celu została użyta metafora z kręgu sztuki: „Był reżyserem naszej gry” (F11).

Piłkarz wzorcowo wykonujący swoje obowiązki, mający duże doświadczenie i niepopołniający błędów nazywany jest przenośnie profesorem: „To był prawdziwy profesor w naszym polu karnym” (S9), „Mimo fali krytyki czy hejtu, jaka na niego leciała, dzisiaj profesor” (AS12). Jak dostrzega M. Koper (2012: 81), rzeczownik ten „dotyczy graczy wybitnych, kompletnych, kreatywnych i bardzo doświadczonych”. Metaforyka szkolno-akademicka widoczna jest także w pochwie sportowca, który mimo młodego wieku sprostał wyzwaniom, jakie postawiono przed nim w meczach reprezentacji Polski na mundialu: „Po raz kolejny zdał jednak szalenie trudny egzamin dojrzałości” (AS6). Do zawodnika, który napędzał działania polskiej drużyny na boisku, przylgnęło waloryzujące określenie *motor napędowy*: „Był motorem napędowym większości akcji w pierwszej połowie” (S2). Pochwie służy także metafora, której źródła należy dopatrywać się w motywie wędrówki: „Piłkarski szczyt osiągnął jednak w doliczonym czasie gry pierwszej połowy, odbijając piłkę po rzucie karnym Salema Al Dawsariego, a następnie w spektakularny sposób broniąc dobitkę” (AS6).

Z rzadka wykorzystywano metafory w celu ukazania negatywnych aspektów gry jakiegoś piłkarza. Bezradność Polaka w starciach z Francuzem ukazano z wykorzystaniem odniesień do placu manewrowego: „W drugiej był pacholkiem objeżdżanym przez Dembele” (F10).

Związki frazeologiczne

Komponentem wielu metaforycznych określeń, w tym także związków frazeologicznych, jest leksem *serce*. Mirosław Bańko (2009: 195) podkreśla, że jest to „składnik peryfraz odnoszonych do miejsc najważniejszych na jakimś obszarze”, nierzadko słowem tym określani są też ludzie, którzy odgrywają kluczową rolę. W taki sposób doceniono piłkarza w meczu z Meksykiem: „[...] i tak był – jak za dawnych lat! – sercem zespołu” (M10). Pozytywne odczucia towarzyszące obserwatorom boiskowych poczynąń Jakuba Kamińskiego oddano za pomocą frazeologizmu *serce (komuś) rośnie* ‘ktoś nabiera otuchy, ma na coś nadzieję, cieszy się z czegoś’ (WSF): „Momentami serce rośło, widząc jak młody skrzydłowy Wolfsburga radzi sobie z Theo Hernandezem” (F4). Zaangażowanie, duży zapał do gry odzwierciedla opis: „Wielkie serce, wielka ambicja” (S2). Dziennikarze chwalą też oddanie zawodników, poświęcenie grze w barwach narodowych, podkreślają to za pomocą stałego związku wyrazowego *oddać czemuś (całe) serce; oddać się czemuś całym sercem* ‘poświęcić się czemuś bez reszty, zaangażować się w coś całkowicie’ (WSF): „Jak każdy z kadrowiczów, oddał mnóstwo serca” (F6). Z wyrazem *serce* utworzony został też związek o podobnym znaczeniu, który – jak czytamy w WSJP – charakterystyczny jest dla języka sportowego: *ktoś zostawia serce/zdrowie gdzieś* ‘ktoś (drużyna sportowa) bardzo się stara podczas meczu, gra ambitnie i z poświęceniem’: „To był dla niego trudny

mecz, bo szwedzcy obrońcy nie należą do przyjemnych, ale kapitan zostawił całe serce na boisku” (S4), „Zostawił serce na boisku” (A1), „Zostawił na murawie sporo serca” (F2). Czasem nawet wyolbrzymiony za pomocą określenia ilościowego *mnóstwo*: „Był dużo pod grą, zostawił na boisku mnóstwo serca i ambicji” (F6).

Dziennikarze chętnie formułują swoje opinie, używając też innych związków frazeologicznych. Jakie elementy waloryzują autorzy ocen pomoczkowych? Po pierwsze, doceniają pracę na rzecz zespołu, nazywając ją hiperbolicznie *mrówczą*, *tytaniczną* czy też wskazując, że była ona pożyteczna i wykonywana bez najmniejszych zastrzeżeń. Obrazują to następujące egzemplifikacje: „Piłkarza Juventusu trzeba docenić przede wszystkim za to, za co niekoniecznie napastników się chwali: mrówczą pracę w defensywie, pressing czy wracanie się pod swoją bramkę” (AS1), „Co prawda był niemal nieobecny w akcjach ofensywnych, ale wykonał tytaniczną pracę, aby utrudniać rywalom rozgrywanie piłki” (AS6), „Wykonał mnóstwo mrówczej, niewidocznej pracy” (S11); pot. *kawał dobrej roboty* ‘dużo pożytecznej pracy’ (WSF): „Mniej widoczny od ofensywniej ustawionych kolegów, wykonał jednak kawał dobrej roboty” (S2); *bez zarzutu* ‘doskonale, w sposób niebudzący zastrzeżeń’ (WSJP): „Z podstawowej pracy wywiązywał się jednak bez zarzutu” (S3), „[...] z podstawowych obowiązków wywiązał się bez zarzutu” (AS3).

Podobne atuty eksponowane są we wpisach z frazeologizmami zawierającymi komponent ilościowy. Zarówno kanoniczny związek *dwoić się i troić* ‘być niezwykle czynnym; uwijać się’ (WSF), jak i zmodyfikowana postać zwrotu *jeść, pracować, robić itp. za dwóch, za dziesięciu* ‘jeść, pracować, robić itp. bardzo dużo, w dużych ilościach’ (WSF) wskazują na ponadprzeciętne zaangażowanie piłkarza w mecz: „«Bereś» dwoił się i troił zarówno w obronie, jak i w ataku i zakończył spotkanie z 85-procentową skutecznością podań” (A4), „Dwoił się i troił, by zatrzymać Francuzów tak jak wcześniej robił to w spotkaniach grupowych” (F11), „W pierwszej połowie pracował za trzech [...]” (AS6).

Po drugie, chwałą poczynania zawodnika w całym meczu, podkreślają, że dobrze wywiązał się ze swoich zadań, czasem nawet zrobił więcej, niż można było od niego oczekiwać, na przykład: *stanąć na wysokości zadania* ‘wykonać dobrze coś trudnego, zachować się, postąpić właściwie w trudnej sytuacji’ (WSF): „Przedstawiciel Świętych stanął na wysokości zadania w «Kotle Czarownic»” (S1); *ktoś przeszedł samego siebie (w czymś)* ‘ktoś osiągnął (w czymś) rezultat lepszy, niż można było sądzić’: „A potem przechodził samego siebie, co chwilę ubiegając rywali” (S7); *być, trwać, stać itp. na (swoim) posterunku* ‘wypełniać obowiązki związane ze swoją funkcją, ze swoim stanowiskiem’ (WSF): „Zawsze na posterunku, świetnie czytał zamiary Francuzów” (F10); *ktoś z prawdziwego zdarzenia* ‘o kimś solidnie, rzetelnie wykonującym swoją pracę, mającym do niej zamiłowanie’ (WSF): „Krótko mówiąc, był liderem z prawdziwego zdarzenia” (S6).

Publikujący w internecie nie stronią od komplementowania. Wyrazem dużego podziwu są następujące połączenia wyrazowe: *crème de la crème* ‘śmietanka, coś najlepszego’: „creme de la crème to końcówka pierwszej połowy i obrona rzutu karnego, a następnie dobitki” (AS9); pot. *palce, paluszki lizać* ‘zwrot wyrażający zachwyt nad czymś (rzadziej nad kimś) bardzo dobrym, ładnym, zwykle nad smacznym jedzeniem’ (WSF): „Jego akcja, po której Piotr Zieliński, a później Jakub Kamiński mogli dać nam prowadzenie,

była palce lizać” (F11); *ktoś jest klasą (sam) dla siebie* ‘o kimś, kto w jakiejś dziedzinie jest tak dobry, że nie można go z nikim porównać’ (WSF): „Klasa sama w sobie, był zawsze tam, gdzie trzeba, nie przegrywał pojedynków, asekurował, wybijał, blokował” (A6); *Czapki z głów!* ‘wyraz podziwu dla kogoś lub czegoś’ (WSF): „Czapki z głów dla niego” (A12); *coś, ktoś numer jeden* ‘coś najważniejszego, ktoś najważniejszy’ (WSF): „Szczęśny był zdecydowanie numerem jeden meczu na Stadion 974” (A2).

Ponadto dziennikarze doceniają spokój, jaki zachowują reprezentanci w kluczowych momentach spotkań, który niejednokrotnie decyduje o tym, że dzięki niemu zdobywają bramki: *z zimną krwią* ‘spokojnie, bez emocji, z wyrachowaniem’ (WSF): „Na początku drugiej połowy zachował zimną krew i pewnie wykorzystał rzut karny” (S4); *stoicki spokój* ‘cecha ludzi, którzy zachowują opanowanie wobec niepowodzeń, przeciwności życiowych’ (WSF): „Wtedy jednak wszystko zrobił perfekcyjnie, zabierając piłkę Danielsonowi i ze stoickim spokojem wykorzystując sytuację sam na sam” (S6). Eksponują również ładne wykończenie akcji: *wisienka na torcie* książk. ‘coś, co stanowi dodatek do wcześniej istniejącej całości, ocenianej jako bardzo dobra, i czyni tę całość jeszcze lepszą, niż gdyby tego czegoś nie było’ (WSJP): „wisienką na torcie był jego idealny strzał w 39. minucie, który zamienił się w pierwszą polską bramkę na mistrzostwach świata w Katarze” (AS6). Chwalą także skuteczne interwencje polskiego bramkarza. Posługują się w tym celu neofrazeologizmem *robić różnicę*³, którego według Obserwatorium Językowego Uniwersytetu Warszawskiego używamy wówczas, gdy coś „istotnie wpływa na sytuację, przyczynia się do ważnej zmiany, zasadniczo zmienia czyjeś plany itd.” (OJ UW): „Dziś Szczęśny zrobił różnicę na plus” (S6).

Zdecydowanie mniej związków frazeologicznych używanych jest w celu nazwania negatywnych cech zawodników. Niespełnienie oczekiwań, popełnianie kompromitujących błędów, słaba dyspozycja, zmęczenie czy gorsze zagrania waloryzowane są za pomocą następujących połączeń wyrazowych występujących zarówno w postaci kanonicznej, jak i zmodyfikowanej: *ktoś potyka się/przewraca się o własne nogi* pot. ‘ktoś wykonuje określoną czynność wyjątkowo niezgrabnie lub nieumiejętnie, popełniając przy tym kompromitujące błędy’ (WSJP): „Pod koniec spotkania wywracał się o własne nogi” (F10); *zwycięstwo, klęska, kompromitacja itp. na całej linii* ‘całkowite zwycięstwo, zupełna klęska, kompromitacja itp.’ (WSF): „Polska ofensywa w tym meczu zawiodła na całej linii” (M13); *spisać kogoś, coś na straty* ‘zrezygnować z kogoś, z czegoś, stracić nadzieję, że ktoś, coś sprostą jakimś oczekiwaniom, uznać coś za nieprzydatne, stracone’ (WSF): „Drugie 45 minut śmiało można spisać u niego - niestety - na straty” (A4); *coś woła o pomstę do nieba* ‘coś jest oburzające, godne potępienia, kary’ (WSF): „Rzut wolny z końcówki pierwszej połowy aż wołał o pomstę do nieba” (A6); *spuścić z tonu, spuścić uszy po sobie* ‘zmniejszyć swoje wymagania, spokornieć’ (WSF): „W drugiej połowie spuścił z tonu” (A8); *coś rzuca cień na kogoś, na coś; coś kładzie się, położyło się (długim) cieniem na czymś; cień pada na kogoś* ‘jakaś sprawa psuje komuś, czemuś opinię, rzuca podejrzenie na kogoś, na coś’ (WSF): „Cieniem na jego ocenie kładzie się

³ Pierwotnie funkcjonował on w postaci *coś robi różnicę* ‘coś, co pozornie nie ma wielkiego znaczenia, nie jest dla wskazanej osoby obojętne’ (WSJP).

postawa przy drugiej bramce dla rywali” (F4). Sfrazeologizowane połączenia wyrazowe służą także do oddania negatywnych stanów psychicznych, które sprawiają, że piłkarze nie są w stanie pokazać pełni swoich umiejętności: „Młodego zawodnika AS Roma prawdopodobnie zjadła trema związana z debiutem na mundialu” (M8), „[...] ciężar gatunkowy meczu spętał mu nogi i nie pozwolił na zrobienie czegokolwiek pożytecznego” (M10).

Porównania

Jak zauważają badacze języka sportu, środkiem chętnie wykorzystywanym przez dziennikarzy do opisywania poczynąń zawodników różnych dyscyplin jest porównanie. Katarzyna Burska (2016) dostrzega dużą ich frekwencję w tekstach poświęconych piłce nożnej na wortalu iGol.pl, z kolei Mariusz Koper (2021) analizuje ten zabieg w relacjach Andrzeja Kostyry z walk bokserskich. Widoczne jest duże bogactwo skojarzeń.

Comparatio często pojawia się także w ocenach pomeczowych. Ich twórcy również bazują na różnorodnych odwołaniach do rzeczywistości. Popularnym motywem są wspomniane już nawiązania do świata przyrody. Porównania z charakterystycznymi cechami zwierząt pozwalają uwypuklić pozytywne aspekty gry zawodników: aktywność na boisku, zaangażowanie w mecz, agresywną walkę o piłkę: „Jak wściekły pies dopadł Danielsona i za moment z zimną krwią pokonał Olsena” (S11), „Napracował się jak wół, był bardzo aktywny w pierwszej połowie, najaktywniejszy z całej polskiej drugiej linii” (M13), „Harował jak wół, pod koniec zabrakło sił, ale zasłużył na pochwałę” (A6). Porównanie gry Piotra Zielińskiego do przyczajonego tygrysa służy zobrazowaniu jego postawy – zawodnik wiedział, w którym momencie zaatakować i wykazać się skutecznością: „Zagrał dzisiaj jak przyczajony tygrys” (S9)⁴.

Dziennikarze wykorzystują nie tylko komponenty animalne, lecz także inne odnoszące się do natury. Pozytywnemu wartościowaniu reprezentantów Polski służy zestawianie ich z przywoływaną już wcześniej skałą, ma bowiem wskazywać, że obrońcy dobrze wywiązywali się ze swoich zadań i trudno było rywalom przedostać się z piłką pod pole karne: „W pierwszej połowie miał gorsze momenty, w drugiej był już jak skała” (S5), „Był jak skała” (A2). Z wykorzystaniem odniesień do przyrody można komplementować rywali, jednocześnie wskazując na niedostatki fizyczne Polaków: „Chociaż w rywalizacji z szybkimi jak wiatr Argentyńczykami był bez szans, to nadrobił doświadczeniem i umiejętnością ustawiania się” (A5).

Publikujący oceny pomeczowe nie stronią od nawiązań do historii. Dwukrotnie przywołany został ksiądz Augustyn Kordecki, dowódca obrony klasztoru na Jasnej Górze podczas potopu szwedzkiego w 1655 roku. Z jego bohaterskimi czynami została zrównana postawa zawodników, którzy pełnią zadania defensywne: bramkarza Wojciecha Szczęsnego i obrońcy Kamila Glika. Co ciekawe, jeden z meczów rozgrywaliśmy właśnie

⁴ W tym przykładzie można też znaleźć odniesienia do filmu *Przyczajony tygrys, ukryty smok* w reżyserii Anga Lee. Cały opis pomocnika Piotra Zielińskiego brzmiał bowiem następująco: „Zagrał dzisiaj jak przyczajony tygrys. Miał kilka momentów błysku w tym meczu. Był mniej aktywny w ofensywie niż Sebastian Szymański, ale Zieliński bardziej starał się na spokojnie znaleźć swoją pozycję i wyczekać rywala. W 72. minucie odpalił mu się ukryty smok, który przejął piłkę i dał nam gola na 2:0 oraz przypieczętował awans na mistrzostwa świata w Katarze. Jak zwykle pojawiają się głosy krytyki, ale dzisiaj zawodnik Napoli grał przyzwoicie. Zszedł z boiska w 88. minucie” (S9).

ze Szwecją, co nasuwało skojarzenia z wydarzeniami sprzed kilku wieków: „Zatrzymał Szwedów niczym Augustyn Kordecki podczas potopu” (S11), „Jeśli ten mecz był obroną Częstochowy, to Szczęsny był jak ksiądz Kordecki!” (A3). *Obrona Częstochowy* to motyw, który przewija się w tekstach sportowych już od wielu lat, wspominają o nim na przykład Wojciech Pelczar (1999: 306) czy Paulina Jędraszczak (2017: 41). Dariusz Faron (2018: 137–138) definiuje to hasło następująco: ‘rozpacзлиwa obrona, w której udział biorą wszyscy zawodnicy’. Powyższy przykład pokazuje jednak, że na pierwszy plan wysuwa się skuteczność takiej obrony.

Pojawiają się także odniesienia intertekstualne. Słabą postawę piłkarza w meczach reprezentacji narodowej porównano do fikcyjnego pierwiastka, który może odebrać Supermanowi wszystkie jego moce: „Długo grał na swoim stałym reprezentacyjnym poziomie, czyli... tak jakby orzeł biały na piersi działał na niego jak kryptonit na Supermana” (S11).

Nie brakuje wyszukanych porównań, których podstawę stanowią odniesienia do różnych elementów rzeczywistości pozajęzykowej. By właściwie zinterpretować wydźwięk zdania „Isaka schował do kieszeni jak ołówek w IKEI” (S11), należy wiedzieć, że dostępne bezpłatnie w tej sieci sklepów ołówki są bardzo małego rozmiaru i po włożeniu do kieszeni byłyby niewidoczne. Opinia waloryzuje zatem pozytywnie działania Kamila Glika w obronie. Ten sam zawodnik w innym meczu został oceniony negatywnie, jego zwrotność zestawiono bowiem z pociągiem towarowym: „Kamil Glik jest zwrotny jak pociąg towarowy i nic tego nie zmienia” (F9). Postawa obrońców, którzy grają niepewnie i w każdej chwili mogą popełnić błąd, została opisana za pomocą porównania: „W duecie z Grzegorzem Krychowiak jawili się jak tykająca bomba” (F11). Mankamenty wydolnościowe piłkarza, tj. tempo, w jakim się porusza, obrazowo przedstawiono jako przechadzkę na grzybach: „Strata piłki, brutalne wejście w nogi, powrót do obrony jak przechadzka na grzybach” (F10). Na ten sam element zwraca się uwagę w ironicznej wypowiedzi: „Wszedł by pomóc, a przy drugiej bramce wracał w takim tempie, jakby przebywał na tej murawie od wczoraj” (F1). Dysproporcje w warunkach fizycznych plastycznie pokazane zostały w przykładzie: „Wyglądał trochę jak olbrzym na szczudłach, który próbuje łapać równowagę, kiedy mniejsi Argentyńczycy zabierali mu piłkę” (A10). Kontekst wskazuje, że wzrost reprezentanta Polski należy potraktować jako wadę, gdyż ogranicza jego zwrotność. Do wyrażenia negatywnej opinii o poczynaniach ofensywnych zawodnika wykorzystano z kolei obecną w bajkach przedmiot, który sprawia, że ktoś staje się niewidzialny: „A z przodu nie było go widać, jakby nałożył pelerynę niewidkę” (F8).

Na zasadzie opozycji zbudowane są *comparatia*, w których posłużono się – z jednej strony – elementem porównawczym *amator* ‘osoba wykonująca coś bez fachowego przygotowania’ (SJP PWN), z drugiej zaś – *rasowy* ‘mający wszelkie cechy charakterystyczne dla przedstawicieli jakiejś grupy zawodowej lub społecznej’ (SJP PWN): „Przy dwóch kolejnych [bramkach – dop. KB] ustawiał się jak amator” (F9), „Zachował się jak rasowy napastnik przy zdobytej bramce” (AS9).

Dziennikarze z wykorzystaniem konstrukcji porównawczych próbują też szukać przyczyn słabych występów piłkarzy: „Często wyglądał jak dziecko zagubione we mgłę, co można tłumaczyć ogromną presją spoczywającą na jego barkach” (M11), „Kiedy prawonożny piłkarz gra na lewej stronie, wygląda to tak, jakby ktoś sięgał prawą dłonią

do lewej kieszeni spodni...” (S11), „Na początku meczu miał kłopoty, jakby zgubiła go nadmierna pewność siebie” (S11). Połączenie wyrazowe *wyłożyć piłkę jak na tacy*, oznaczające idealne podanie piłki zawodnikowi, który ma szansę na strzelenie bramki, a zatem wartościujące pozytywnie, w przytoczonym niżej kontekście posłużyło do waloryzacji ujemnej. Polski zawodnik, zaliczywszy takie podanie do rywala, naraził naszą reprezentację na utratę gola: „Jednym ze swoich wybić wyłożył piłkę jak na tacy Al-Malkiemu. Na szczęście ten spudłował, strzelając lewą nogą” (AS4).

Do intensyfikacji oceny pozytywnej posłużyły sfrageologizowane porównania. Jednym z nich jest *uwijał się jak w ukropie* – *uwijać się, kręcić się, zwijać się jak (muchy) w ukropie* ‘bardzo się śpieszyć, wykonywać coś bardzo pośpiesznie, gorączkowo’ (WSF) – obrazujące, jak wieloma interwencjami musiał popisać się Wojciech Szczęsny w meczu z Argentyną: „Generalnie Szczęsny przez cały mecz uwijał się jak w ukropie” (A10). Z kolei połączenie *biegał jak szalony* oddaje aktywność Przemysława Frankowskiego: „Chociaż w swoim mundialowym debiucie nie zachwycił w ofensywie, to niezwykle sumiennie wykonywał zadania wyznaczone mu przez Michniewicza w destrukcji: biegał jak szalony inicjując pressing, atakował rywala na ich połowie, wspomagał defensywę” (A5).

Pytania retoryczne

Aby ocenić postawę zawodnika, dziennikarze posługują się także pytaniami retorycznymi, choć jest to rzadko stosowany środek. W analizowanym materiale odnotowano zaledwie kilka przykładów. Za pomocą pytań retorycznych można wyrazić podziw dla umiejętności piłkarza. Kierowane do wcześniejszego trenera reprezentacji Polski Paulo Sousy pytania miały być z jednej strony słowami uznania wobec gry Sebastiana Szymańskiego w meczu o awans do mistrzostw świata ze Szwecją, z drugiej – wyrazem dezaprobaty wobec byłego szkoleniowca, który nie decydował się na wystawianie tego gracza: „Panie Sousa, widział pan ten mecz Szymańskiego? Jak można było pomijać w powołaniach takiego zawodnika?” (S6), „Sousa, widziałeś to?!” (S11). Pytaniem kończy się także opis dokonań Wojciecha Szczęsnego w meczu z Arabią Saudyjską. Autor wylicza pozytywne aspekty jego gry, a następnie puentuje je waloryzującym sformułowaniem, wskazującym, że golkeeper dokonał wszystkiego, czego można oczekiwać od zawodnika grającego na tej pozycji: „Obronął karnego, dobitkę, stuprocentową okazję z gry, pewnie spisywał się na przedpolu i zapoczątkował akcję bramkową. Co więcej może zrobić bramkarz?” (AS7).

Pytania wykorzystywane są też do wyrażania ujemnych sądów aksjologicznych. Krytyka wobec poczynąń Nicolì Zalewskiego zaprezentowana została z wykorzystaniem pytania: „Co to było?” (M6). Niewykorzystany przez Roberta Lewandowskiego w meczu z Meksykiem rzut karny również doczekał się negatywnego komentarza. Oceniający zarzuca napastnikowi, że nie wykonał go w sposób, w jaki nas do tego przyzwyczaił. Ponadto w drugim pytaniu wylicza błędy, podkreślając, co powinien zrobić kapitan reprezentacji, by wykorzystać strzał z jedenastego metra: „Dlaczego nie strzelał w swoim stylu, na dwa tempa? Dlaczego kopnął tak słabo, na idealnej dla bramkarza wysokości, nie szukając zmyłki, nie czekając na ruch Meksykanina?” (M10). Uwagę odbiorcy przyciąga opis postawy Jacka Góralskiego: „Góralu, czy ci nie żal... kości rywali?” (S1). By skrytykować bezmyślne i brutalne faule, jakich się dopuszczał Polak, posłużono się nawiazaniem

intertekstualnym do popularnej piosenki (istotne jest tu także wykorzystanie przezwiska zawodnika tożsamego z pierwszym wyrazem utworu).

Hiperbole

W analizowanych tekstach wyolbrzymienia służą podkreśleniu pozytywnej oceny. Wykładnikiem hiperboli może być posługiwanie się przymiotnikami *wielki* czy *olbrzymi* dołączanymi do leksemów, które już same w sobie oznaczają pożądane wartości. Taki zabieg obserwujemy chociażby w przykładach: „Na wielki plus!” (M11), „Wykonał olbrzymią pracę w defensywie” (A3). Szacunek wobec postawy Kamila Glika wyrażono dodatkowo za pomocą sugestii, że dzięki swoim występom w reprezentacji narodowej zostanie na zawsze zapamiętany: „Wielkie słowa uznania. Kamil, miejsce w historii już masz” (S6). Uwypuklenie wartości zawodnika oddaje także wpis: „[...] był liderem przez wielkie L” (S11).

Z interesującym zabiegiem mamy do czynienia w zdaniu „Dołożył sporą cegłę do tego, że zachowaliśmy czyste konto i wygraliśmy” (AS3). Choć słownikowa definicja leksemu *cegiełka* głosi, że jest to ‘niewielki wkład w coś’ (SJP PWN), tu dochodzi jednak, po pierwsze, do użycia formy podstawowej, a zatem niezdrobniejącej, po drugie, zostaje ona poprzedzona wskazującym na wielkość przymiotnikiem *spory*, a zatem zwraca się uwagę na dużą rolę zawodnika w formacji obronnej.

Co prawda, hiperbola „Kamień, który spadł mu z serca po zdobyciu pierwszego gola na mundialu, był słyszalny w całym kraju” (AS7) nie wartościuje bezpośrednio umiejętności zawodnika, ale wskazuje, jak ważne pod względem psychicznym było dla Roberta Lewandowskiego zdobycie pierwszej bramki na mistrzostwach świata. Aby uwydatnić dokonania polskiego bramkarza, nadawcy stosują nagromadzenie pozytywnie wartościujących przymiotników, nierzadko synonimicznych. Takie gradacyjne wyliczenie nosi znamiona hiperboli, na przykład: „To było fenomenalne, wspaniałe, wybitne, godne interwencji pokoleniowej” (AS4), „Wojciech Szczęsny – fenomenalny, wspaniały, rewelacyjny!” (AS5).

Zabiegiem przyciągającym wzrok czytelnika jest niewątpliwie grafizacja. Zapis werbalikami i dodatkowo z wydzieleniem sylab, co mogłoby symbolizować skandowanie, też może zostać uznany za przejaw hiperbolizacji: „BO-HA-TER!” (AS6), „FENOMENALNY” (A13).

Inne środki wartościujące

Ciekawym sposobem waloryzacji jest także przenoszenie określeń funkcjonujących w innych dyscyplinach bądź rozgrywkach. Tytuł MVP (ang. *most valuable player* ‘najbardziej wartościowy gracz’) przyznawany dla najlepszego zawodnika spotkania między innymi siatkówki, koszykówki czy piłki ręcznej coraz częściej zaczyna pojawiać się w futbolu. Wykorzystali to dziennikarze przy ocenie Wojciecha Szczęsnego: „Bez dwóch zdań - MVP meczu” (AS6).

Niemiecki magazyn sportowy „Kicker” po każdej rundzie (tj. zimą i latem) wybiera najlepszych zawodników grających w lidze niemieckiej, przyporządkowując ich do po-

ziomów: Weltklasse, Internationale Klasse, Nationale Klasse, Blickfeld⁵. Oczywiście, zdarza się, że w najwyższej kategorii nie ma żadnego zawodnika reprezentującego daną pozycję na boisku. *Klasa światowa* jest zatem synonimem najwyższych umiejętności i znakomitej postawy. Określeniem tym doceniony został polski bramkarz po meczu z Arabią Saudyjską: „Klasa światowa” (AS9).

Bardzo rzadkim zabiegiem jest ironia. W poniższym przykładzie oznaczona została za pomocą cudzysłowu, wyróżniony w ten sposób wyraz każe odbiorcy interpretować uderzenie zawodnika jako słabe i niecelne. Ci, którzy mieliby problem z odczytaniem intencji autora, znajdą wyjaśnienie w dopowiedzeniu: „Podsumowaniem jego występu był «strzał» z doliczonych minut. Z 15. metra poturlał piłkę kilka metrów obok bramki” (F10).

Podsumowanie

W ocenach pomeczowych mamy do czynienia z kumulacją środków wartościujących, waloryzowanie postaw zawodników odbywa się bowiem niemalże w każdym fragmencie kilkudzaniowej opinii o reprezentancie. Dziennikarze korzystają z bogactwa środków językowych pozwalających na wyrażenie krytycznych sądów. Formułując swoje opinie, nie ograniczają się do wyrazów prymarnie i wtórnie wartościujących. Wielokrotnie odnotowano użycie związków frazeologicznych. Widoczne jest silne nacechowanie metaforyką, która pomaga w obrazowy sposób przybliżyć odbiorcom zachowania piłkarzy na boisku. Plastyczność opisu intensyfikują porównania. Wzmocnieniu oceny – zarówno pozytywnej, jak i negatywnej – służą hiperbole. Z rzadka pojawiają się pytania retoryczne, autorzy sporadycznie posługują się ironią. Co charakterystyczne, związki frazeologiczne i środki stylistyczne znacznie częściej używane są do wyrażania sądów dodatnich niż ujemnych.

Typowe dla języka dziennikarzy sportowych odniesienia do różnych elementów rzeczywistości pozajęzykowej znajdują odzwierciedlenie w badanym materiale. Komentujący postawę piłkarzy w meczu barażowym do mistrzostw świata w Katarze, a także podczas występów Polaków na mundialu sięgają po skojarzenia z naturą, historią, budownictwem, sztuką, odwołują się do codzienności. Niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z relacją radiową, komentarzem towarzyszącym transmisji telewizyjnej (por. Koper, 2012), artykułem w prasie czy internecie, dziennikarska odmiana języka sportowego odznacza się podobnymi cechami. Gatunek ani medium nie wpływają na zmniejszenie różnorodności środków stylistycznych służących waloryzacji.

⁵ Odpowiednio: klasa światowa, międzynarodowa, narodowa, w polu widzenia.

Bibliografia

Bańko M. (2009), *Słownik peryfraz, czyli wyrażen omownych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Burska K. (2016), *Porównanie jako przejaw kreatywności językowej dziennikarzy sportowych (na materiale z wortalu iGol.pl)*, [w:] A. Czapla, M. Koper (red.), *Język i sport*, Lublin: Fotopia, s. 41–59.

Faron D. (2018), *My chcemy gola! Język środowiska piłkarskiego i miłośników piłki nożnej*, Kraków: Collegium Columbinum.

Groblińska J. (2018), *Pozytywne i negatywne wartościowanie piłkarskich postaw w dyskursie kibiców i dziennikarzy na włoskich i polskich portalach internetowych – na przykładzie wybranych tekstów o Kamilu Gliku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica”, t. 52, s. 49–64.

Grochala B. (2012), *Sposoby nobilitowania i deprecjonowania zawodników i ich zachowań w komentarzach sportowych*, [w:] R. Bizior, D. Suska (red.), *Zjawisko nobilitacji i deprecjacji w języku. Komunikacja*, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, s. 31–47.

Grochala B. (2016), *Kicz jako sposób wyrażania emocji (metaforyka radiowych relacji sportowych)*, [w:] B. Kudra, E. Szkudlarek-Śmiechowicz (red.), *Kicz w języku i komunikacji*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 335–342.

Jarosz B. (2012), *Sposoby wartościowania w wypowiedziach komentatorów siatkarskich*, [w:] M. Karwatowska, A. Siwiec (red.), *Wartości i wartościowanie w badaniach nad językiem*, Chełm: Perfekta info, s. 133–145.

Jędraszczak P. (2017), *Obrona Częstochowy w Wiedniu, czyli o metaforyce w języku komentatorów sportowych*, „Naukowy Przegląd Dziennikarski”, nr 4, s. 35–52.

Kapuścińska A. (2019), *Tekstowa relacja na żywo w Internecie a wartościowanie na przykładzie relacji sportowych*, [w:] I. Benenowska, A. Bączkowska, W. Czechowski (red.), *Komunikowanie wartości – wartość komunikowania. Tom jubileuszowy dedykowany Profesor Elżbiecie Laskowskiej z okazji 70. urodzin*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, s. 189–197.

Koper M. (2003), „Poezja futbolu”. *Kilka uwag o języku sprawozdawców sportowych*, [w:] W. Książek-Bryłowa, H. Duda (red.), *Język polski. Współczesność. Historia*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 51–62.

Koper M. (2009), *Emocje w języku sprawozdawców sportowych*, [w:] K. Wojtczuk, V. Machnicka (red.), *Emocjonalny rejestr języka*, Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, s. 67–76.

Koper M. (2012), *Tropy literackie w języku komentatorów sportowych*, [w:] L. Gienza (red.), *Pisarze wobec futbolu. Negacje – irytacje – fascynacje*, Lublin: Norbertinum, s. 75–86.

Koper M. (2021), *Nokaut jest tu nieunikniony jak zmarszczki po sześćdziesiątce. Kilka uwag o konstrukcjach porównawczych w mówionych wariantach wypowiedzi dziennikarza sportowego Andrzeja Kostyry*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 28–43.

Makowska M. (2017), *Medialne igrzyska. O językowych i pozajęzykowych sposobach nobilitowania i deprecjonowania sportowców na przykładzie relacji z Letnich Igrzysk Olimpijskich z Rio de Janeiro*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs”, t. 10, s. 63–81.

OJ UW – Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, <https://obserwatoriumjezykowe.uw.edu.pl/> [dostęp: 24.03.2025].

Pelczar W. (1999), *Zmilitaryzowany futbol. O wojskowym aspekcie języka piłkarskich sprawozdań prasowych*, [w:] B. Grzeszczuk (red.), *Język – teorie – dydaktyka. Materiały 21. konferencji językoznawczej zorganizowanej w Trzcinicy k. Jasła w dniach 27–29 maja 1998 roku*, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, s. 303–309.

SJP PWN – *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 24.03.2025].

Szkudlarek-Śmiechowicz E. (2006), *Wyrażanie emocji w telewizyjnych komentarzach sportowych*, [w:] K. Michalewski (red.), *Wyrażanie emocji*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 353–365.

WSF – Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. (oprac.) (2009), *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

WSJP – Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl/> [dostęp: 24.03.2025].

Wykaz skrótów

Teksty źródłowe

Polska – Szwecja

S1: Przegląd Sportowy, https://www.przegladsportowy.pl/pilka-nozna/reprezentacja-polski/prawy-do-lewego-dziala-oceny-polakow-po-meczu-ze-szwecja/efxy9ky?utm_source=fb&utm_medium=social&utm_campaign=allonet_social_24h_ta_fb_organic_sport&fbclid=IwAR3r-6cBnPtqKhMGcSARa8eZJedVCjPvmlpj5HKcjZMFHiebVbv-M0gggUc.

S2: Eurosport, <https://eurosport.tvn24.pl/mundial2022/polska-arabia-saudyjska-oceny-po-meczu-grupy-c-ms-w-katarze-noty-polakow-mundial-2022,1126355.html?magazineSlug=katar-2022&magazineId=189>.

S3: Meczyki, <https://www.meczyki.pl/newsy/oceny-po-meczu-polska-szwecja-kapitalny-szczesny-swietny-szymanski-rewelacyjni-obroncy/185383-n>.

S4: Sport.pl, <https://www.sport.pl/pilka/7.65037,28278539,nie-wychodzi-juz-nigdy-z-tego-transu-bohater-reprezentacji.html>.

S5: TVP Info, <https://www.tvp.info/59337563/polska-szwecja-zagralismy-jak-szwedzi-oceny-polakow-po-meczu>.

S6: Weszło, <https://weszlo.com/2022/03/29/polska-szwecja-noty-oceny-polakow>.

S7: TVP Sport, <https://sport.tvp.pl/59332128/reprezentacja-polski-noty-za-mecz-barazowy-ze-szwecja>.

S8: Polska The Times, <https://polskatimes.pl/polska-szwecja-20-ocenia-my-bialoczerwonych-po-awansie/ar/c2-16139547>.

S9: iGol, <https://igol.pl/polska-wygrywa-ze-szwedami-i-jedzie-na-mundial-oceny-polakow-po-meczu-ze-szwecja/>.

S10: Futbol News, <https://futbolnews.pl/newsroom/61460,jedziemy-na-mundial-oceny-polakow-za-mecz-ze-szwecja>.

S11: Sportowe Fakty, <https://sportowefakty.wp.pl/pilka-nozna/992706/sousa-widziales-to-jak-mogles-go-ignorowac>.

Meksyk – Polska

M1: Meczyki, <https://www.meczyki.pl/newsy/oceny-po-meczu-meksyk-polska-najlepszy-szczesny-krychowiak-nie-zawiodl-solidna-obrona/200701-n>.

M2: TVP Sport, <https://sport.tvp.pl/64669172/mundial-2022-meksyk-polska-00-antybohater-lewandowski-i-solidna-obrona-oceny>.

M3: Goal.pl, <https://www.goal.pl/ms-2022/oceny-po-meczu-meksyk-polska-22112022/>.

M4: Eurosport, <https://eurosport.tvn24.pl/mundial2022/polska-meksyk-oceny-po-meczu-grupy-c-ms-w-katarze-noty-polakow-mundial-2022-pilka-nozna,1125733.html?magazineSlug=katar-2022&magazineId=189>.

M5: Przegląd Sportowy Onet, <https://przegladSPORTOWY.onet.pl/mundial-2022/polska/polska-meksyk-robert-lewandowski-zawiodl-w-najwazniejszym-momencie-oceny/7wc8dlc>.

M6: Weszło, <https://weszlo.com/2022/11/22/meksyk-polska-wynik-oceny>.

M7: Radio ZET, <https://sport.radiozet.pl/Pilka-nozna/ms-2022/oceny-po-meczu-polska-meksyk-pochwaly-tylko-dla-obrony>.

M8: Polskie Radio, <https://www.polskieradio.pl/507/9938/artukul/3075085,ms-katar-2022-liderzy-zawiedli-ale-nadal-jestesmy-w-grze-jak-grali-bialoczerwoni-w-meczu-z-meksykiem-oceny>.

M9: iGol, <https://igol.pl/polska-nie-przegrala-meczu-otwarcia-oceny-pomeczowel/>.

M10: TVP Info, <https://www.tvp.info/64671419/ms2022-slabý-lewandowski-liderzy-zawiedli-oceny-polakow-po-meksyku>.

M11: Ekstraklasa Trolls, <https://ekstraklasatrolls.pl/polska-zaczyna-mundial-od-od-remisu-oceniamy-polskich-pilkarzy-za-mecz-z-meksykiem-oceny/>.

M12: Gol24, <https://gol24.pl/polska-meksyk-00-oceniamy-podopiecznych-czeslawa-michniewicza/ga/c2-17067683/zd/62902939>.

M13: Sport.pl, <https://www.sport.pl/mundial/7,154361,29170291,najlepszy-zawodnik-reprezentacji-polski-bezbledny-sa-dwie.html>.

M14: Piłka Nożna, <https://pilkanozna.pl/index.php/Wydarzenia/Reprezentacja-Polski/1028954-noty-polakow-po-meczu-z-meksykiem.html>.

Polska – Arabia Saudyjska

AS1: Przegląd Sportowy Onet, <https://przegladSPORTOWY.onet.pl/mundial-2022/polska/robert-lewandowski-od-scianny-do-scianny-wielki-szczesny-kolejny-bohater-z-cienia/skbkz66>.

AS2: Eurosport, <https://eurosport.tvn24.pl/mundial2022/polska-arabia-saudyjska-oceny-po-meczu-grupy-c-ms-w-katarze-noty-polakow-mundial-2022,1126355.html?magazineSlug=katar-2022&magazineId=189>.

AS3: Meczyki, <https://www.meczyki.pl/newsy/oceny-po-meczu-polska-arabia-saudyjska-genialny-szczesny-dobry-lewandowski-nerwowo-cash/201020-n>.

AS4: Weszło, <https://weszlo.com/2022/11/26/polska-arabia-saudyjska-oceny-noty-wynik>.

AS5: TVP Sport, <https://sport.tvp.pl/64748002/mundial-2022-karny-asysta-i-gol-wojciech-szczesny-i-robert-lewandowski-poniesli-polske-do-triumfu-oceny>.

AS6: Sport Interia, <https://sport.interia.pl/mundial-2022/news-wojciech-szczesny-ministrem-obrony-narodowej-oceny-po-meczu.nId,6435878>.

AS7: Radio Zet, <https://sport.radiozet.pl/Pilka-nozna/ms-2022/polska-arabia-saudyjska-oceny-kto-zagral-najlepiej-kto-najgorzej>.

AS8: Goal.pl, <https://www.goal.pl/ms-2022/oceny-po-meczu-polska-arabia-saudyjska-26112022/>.

AS9: TVP Info, <https://www.tvp.info/64748843/ms-2022-polska-arabia-saudyjska-20-oceny-po-meczu>.

AS10: Wprost, <https://sport.wprost.pl/pilka-nozna/reprezentacja-polski/10976758/oceny-za-mecz-polska-arabia-saudyjska-wreszcie-wiecej-powodow-do-pochwal-niz-narzekan.html>.

AS11: Gol24, <https://gol24.pl/oceniemy-polskich-pilkarzy-po-zwyciestwie-z-arabia-saudyjska-polska-arabia-saudyjska-20/ar/c2-17078735>.

AS12: iGol, <https://igol.pl/oceny-pomeczowe-polska-arabia/>.

AS13: EkstraklasaTrolls, <https://ekstraklasatrolls.pl/reprezentacja-polski-wygrala-z-arabia-saudyjska-mecz-mial-kilku-bohaterow-oceny/>.

Polska – Argentyna

A1: Meczyki, <https://www.meczyki.pl/newsy/oceny-po-meczu-polska-argentyna-najsłabszy-srodek-pola-genialny-szczesny-dobry-bereszynski/201332-n>.

A2: Goal.pl, <https://www.goal.pl/ms-2022/oceny-po-meczu-polska-argentyna-30112022/>.

A3: TVP Info, <https://www.tvp.info/64835802/ms-2022-polska-argentyna-02-oceny-polakow>.

A4: Radio Zet, <https://sport.radiozet.pl/Pilka-nozna/ms-2022/polska-argentyna-oceny-po-meczu-bohater-mogl-byc-tylko-jeden>.

A5: Sport Interia, <https://sport.interia.pl/mundial-2022/news-przeciwko-argentynie-polska-bezradna-ale-i-szczesliwa-oceny-.nId,6444121>.

A6: Przegląd Sportowy Onet, <https://przegladSPORTOWY.onet.pl/mundial-2022/polska/najlepszy-znow-był-bramkarz-oceniemy-polakow-po-meczu-z-argentyna-oceny/yqdz0sn>.

A7: Sport.pl, <https://www.sport.pl/mundial/7,154361,29206561,polska-ma-tylko-jednego-krola-multum-dwojek-i-jedna-jedynka.html>.

A8: Eurosport, <https://eurosport.tvn24.pl/mundial2022/polska-argentyna-oceny-po-meczu-grupy-c-ms-w-katarze-noty-polakow-mundial-2022,1127030.html?magazineSlug=katar-2022&magazineId=189>.

A9: TVP Sport, <https://sport.tvp.pl/64835247/mundial-2022-szczesny-i-dlugo-dlugo-nic-oceniemy-polakow-za-mecz-z-argentyna>.

A10: Weszło, <https://weszlo.com/2022/11/30/polska-argentyna-oceny-noty>.

A11: iGol, <https://igol.pl/polska-36-lat-czekala-oceny-pomeczowe/>.

A12: Gol24, <https://gol24.pl/oceniemy-pilkarzy-reprezentacji-polski-po-porazce-z-argentyna-mamy-awans-ale-slabo-zagralismy/ar/c2-17090677>.

A13: Ekstraklasa Trolls, <https://ekstraklasatrolls.pl/polska-awansuje-do-1-8-finalu-mistrzostw-swiata-ocenilismy-polakow-za-mecz-z-argentyna-oceny/>.

Francja – Polska

F1: Meczyki, <https://www.meczyki.pl/newsy/oceny-po-meczu-polska-francja-bezradny-lewandowski-slabi-rezerwowi-swietny-cash-dobry-zielinski/201616-n>.

F2: Radio Zet, <https://sport.radiozet.pl/Pilka-nozna/ms-2022/oceny-po-meczu-polska-francja-dzis-mamy-kogo-chwalic>.

F3: TVP Sport, <https://sport.tvp.pl/64903219/mundial-2022-polska-przegrala-z-francja-boki-obrony-nie-pekly-z-przodu-najlepszy-zielinski-oceny>.

F4 Polskie Radio, <https://www.polskieradio.pl/507/9938/artukul/3081543,katar-2022-francja-polska-polacy-grali-jak-nigdy-ale-odpadli-oceny>.

F5: Sport.pl, <https://www.sport.pl/pilka/7,65037,29219726,sa-piatki-ale-i-dwojki-najlepszy-mecz-polakow-na-ms-w.html>.

F6: Eurosport, <https://eurosport.tvn24.pl/mundial2022/francja-polska-w-1-8-finalu-oceny-po-meczu-mundial-2022,1127771.html?magazineSlug=katar-2022&magazineId=189&magazineCategorySlug=najnowsze&magazineCategoryId=135>.

F7: Ekstraklasa Trolls, <https://ekstraklasatrolls.pl/godne-pozegnanie-z-mundialem-ocenilismy-polakow-za-mecz-z-francja-oceny/>.

F8: Gol24, <https://gol24.pl/oceniamy-pilkarzy-czeslaw-michniewicza-po-porazce-z-francja/ar/c2-17100041>.

F9: TVP Info, <https://www.tvp.info/64905161/ms-2022-francja-polska-bezradny-szczesny-i-turborezerwowy-oceny-polakow-po-francji>.

F10: iGol, <https://igol.pl/reprezentacja-polski-odpada-z-mundialu-z-podniesiona-glowa-oceny-pomeczowe/>.

F11: Weszło, <https://weszlo.com/2022/12/04/polska-francja-oceny-reprezentantow-mistrzostwa-swiata-2022/>.

F12: Przegląd Sportowy Onet, <https://przegladsportowy.onet.pl/mundial-2022/francja-polska-31-polacy-przegrali-ale-niektorzy-z-nich-byli-wielcy-nie-ci-na-ktorych/71bchg8>.

F13: Interia, <https://sport.interia.pl/reprezentacja-polski/news-momenty-byly-ale-francja-za-mocna-lewy-z-golem-ale-i-slabym-,nId,6452164>.

Aleksander Juszczyński Fonologiczna innowacja w średniowiecznej Islandii. Pierwsza rozprawa gramatyczna jako prekursorski opis systemu dźwiękowego języka

Łukasz Stolarski Positions of Polish phonemic vowels in the IPA Vowel Diagram estimated using neural networks trained on Cardinal Vowel Productions

Piotr A. Owsiański Felder der verbalen Aggression und Wortbildungspotenzial in der Kommunikation von Lehrerinnen mit deren Schülern in der Zeichentrickserie *Włatcy Móch* (2006–2011)

Jakub Sroka *Nalot! Przygotować się na „udziwienie”!* – o komendach i ostrzeżeniach występujących w mowie obozowej używanej na Majdanku

Agnieszka Kijak Subiektywnie–pozytywnie o psie (na podstawie wypowiedzi respondentów – miłośników i sympatyków czworonogów)

Bartosz Warzycki F. Scott Fitzgerald’s unwanted child: A functionalist perspective on the Polish translation of *The Curious Case of Benjamin Button*

Agnieszka Pietrzak Człowiek versus maszyna. Tłumaczenie maszynowe jako narzędzie pracy tłumacza tekstów specjalistycznych

Mikhail Khmelevskii, Aleksandr Savchenko Балто-славянские параллели на материале фразеологизмов с компонентом «черт»

Anastasia Bezuglaya Образ российской провинции на примере кинотекста «Чики» (анализ вербального компонента)

Paulina Kłos-Czerwińska Sign and meaning: A pragmatic intervention

Alireza Mahmoodi Bi-uniqueness violation in Old and Modern English personal pronouns: How and by which pronouns?

Agnieszka Świątek Poprawność językowo-stylistyczna artykułów internetowych o tematyce biznesowej

Katarzyna Burska Wartościowanie piłkarzy i ich gry (na przykładzie ocen po meczach reprezentacji Polski)

